ALPAY KABACALI

Bir İhtilâlcinin Serüvenleri

DOĞMAYAN HÜRRİYET
ve
YARIDA KALAN İHTİLÂL

ENGIN
YAYINCILIK

ALPAY KABACALI /

ALPAY KABACALI

Bir İhtilâlcinin Serüvenleri

DOĞMAYAN HÜRRİYET ve YARIDA KALAN İHTİLÂL

İstiklal Caddesi, Ayhan Işık Sokak, Deniz Ap. No: 11-2
Beyoğlu-İstanbul. Tel: 244 08 44 - 251 52 89

ARAŞTIRMA, İNCELEME DİZİSİ

ISBN 975-379-227-1

BİR İHTİLALCİNİN SERÜVENLERİ

Birinci Baskı: 1989 / İkinci Baskı: 1995 / Dizgi-Baskı : Engin Matbacılık / Kapak Resmi: Yıldız Cıbıroğlu

BİR İHTİLALCİNİN SERÜVENLERİ

●

Alpay Kabacalı

Hayatı yazılsa şu Bolivya'da mahkûm edilip sonra koyuverilen Fransız gerillacısı Debray yanında çocuk oyuncağı gibi kalır.

BURHAN FELEK
(Milliyet, 23 Ocak 1971)

Hasan Amca'nın yaşamı, buruk bir öyküdür. Karmaşıktır. Karanlıkta kalmış, giz perdelerine bürünmüş noktaları vardır.

Bu, hem bir ihtilâlcinin benzersiz yaşamı, "müstesna kader"idir; hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son birkaç yılının en önemli olaylarından ikisinin, Halâskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) hareketi ile Taklib-i Hükûmet (Hükümeti Değiştirme) girişiminin tarihi... Bunlarla ilişkili siyasal oluşumları da kapsar.

Ve birbiri içine geçmiş "renkli, sesli, nakışlı, elemli, işkenceli, yoksul" nice yaşantı diliminin bir toplamıdır.

Hasan Amca'nın yaşamını yazabilmek için, kendi kitaplarını ve yakın tarihi ayrıntılarıyla incelemek zorunluydu. Ama bu yeterli değildi. Onun kişiliğini kavrayabilmek, bireysel serüvenlerini yansıtabilmek için, birtakım başka araştırmalar yapmak da gerekti. Bu nedenle de yazı türleri birbiri içine girdi: Tarih, anı, inceleme, yaşamöyküsü...

Dileyen, bu bölümü bir yaşamöyküsü olarak değerlendirip okur, isteyen anı ya da araştırma... Ama, burada yakın tarih olaylarının bilinmeyen yönlerine ışık tutan bilgiler yer aldığını sanırız kimse yadsımayacaktır.

DEVLET, ÇÖKÜŞE DOĞRU GİDİYORDU...

Çerkes Hasan ya da Hasan Amca... Bugünkü kuşaklar arasında bu ilginç "ihtilâlci"nin adını duyan pek az kişi var.

Önce, tarih kitaplarında sözü edilen bir başka Çerkes Hasan'la karıştırılmaması gerektiğini belirtelim: O Çerkes Hasan, Sultan Aziz'in dördüncü eşi Neş'erek Kadınefendi'nin kardeşidir. Abdülaziz tahttan indirildikten birkaç gün sonra, 15 Haziran 1876'da, intikam almak amacıyla Mithat Paşa'mn konağına gitmiş, vekillerin (bakanlar) toplantı yapmakta oldukları salona girip tabancasını çekerek bu işin elebaşısı bellediği Serasker (Başkomutan) Hüseyin Avni Paşa'yı ve beş kişiyi öldürmüş, on kişiyi yaralamıştır. Teslim olmuş, Beyazıt meydanında asılmıştır.

Bizim tanıtacağımız Çerkes Hasan ise, Burhan Felek'in deyişiyle, "meçhul bir yiğit hürriyet davacısıdır. Ama gelmiş geçmiş Türk ihtilâlcilerinin en yüreklisi, en cefakeşi, en gururlusudur." "Tıbbiyeli, ihtilâlci, işsiz, suikastçı, kalebend, Bahriye Nezareti kâtiplerinden, Ermeni göçmenler müfettişi, bakkallık şirketi ortağı, terzi, boyacı, ressam, Türkçe öğretmeni, Türk ajanı ve gazeteci... ve tam anlamıyla berduş olarak renkli, sesli, nakışlı, elemli, işkenceli, yoksul... ama daima gururlu" yaşamış benzersiz bir insan! *Nizamiye Kapısı, Doğmayan Hürriyet, Yarıda Kalan İhtilâl* adlarını taşıyan üç kitabın yazarı...

Asıl adı, Hasan Vasfi. Askerlerin doğum yeriyle anıldıkları dönemde Hasan Vasfi Kıztaşı. Aksaray'ın Horhor semtimde oturduğu için, Horhorlu Hasan. İttihatçılara göre, Çerkes Hasan. Soyadı Yasası'ndan sonra Hasan Amca. Bâbıâli'nin sevimli Hasan Amca'sı...

"ŞÜKÜRLER OLSUN PADİŞAH UĞRUNA ASILMADIM"

1884'te doğan Hasan Amca, ailesi üzerine şu bilgileri verir:

"Babam Kafkasya'dan Türkçe bilmez bir genç olarak gelmiş; hem gelirken de herkes gibi, herkesin geldiği yoldan gelmemiş, bazı sebeplerle dağ tepe aşarak Trabzon'a inmiş, hısım ve akrabalarından ayrı... Doğruca orduya katılmış. Türkçeyi çabucak öğrenmiş olacak ki, onbaşı, çavuş, derken Plevne Savaşı'nda mülâzım-ı sani (teğmen) yapmış Gazi Osman Paşa...

Ben, o yüzbaşıyken Karadağ sınırında doğmuşum. Çocuğun kulağına ezan okuturlarmış o zamanlarda. İmam efendi kulağıma ezan okumak üzere harekete geldiği zaman, babam şöyle bir istekte bulunmuş:

- Oku imam efendi! demiş. Adı Hasan olsun, o da Çerkes Hasan Bey gibi padişahı uğrunda asılsın, kesilsin...

Adım Hasan oldu, İttihatçılar ihanet ve yabancılık çeşnisi vermek için bir de Çerkesliği taktılar. Resmi adım Horhorlu Çerkes Hasan oldu. Oldu, buraya kadar da benzedi, ama babamın asıl dileği, şükürler olsun gerçekleşmedi. Padişah uğrunda asılmak kısmet olmadı."

Hasan Amca, başka bilgiler de veriyor. Daha doğrusu, aşağıdaki sözleri sorgusu sırasında, Çerkesliğini "ima" eden birine karşı söylüyor:

" - Ben, Beşinci Ordu Nizamiye Otuzbeşinci Alay Birinci Takım kolağası (önyüzbaşı) Recep Ağanın oğluyum. Babam bana, miras olarak, üç madalya bıraktı: Karadağ, Plevne, Girit... Bundan başka kanlı bir kılıç, bir de parçalanmış kanlı bir kolağası ceketi... Nişanlar, kılıç ve kanlı ceket evde... Beratlarıyla birlikte bunlar benimdir. Anladınız değil mi, ben büyük evlâdı olduğum için, yasal olarak bu nişanları takmak yetkisindeyim. Yani bu savaşa katılmış

subayın yasal mirasçısıyım. Babam, bu savaşlarda aldığı takım takım yaralardan başka, Dürzî dağında yaptığı bir muharebede, altında hayatım verdiği al zemin üzerine beyaz ay yıldızlı bayrağı Kafkasya'dan getirmemiş olduğunu söylemişlerdi bana...

Kardeşim de, bir kardeşim, iki dayım, bir amcam Plevne'de, Şipka'da, Balkan Savaşı'nda yine o bayrak uğrunda ve altında kanlarını bu topraklarda dökmüşler... Evet, altmış yetmiş yıl önce buraya gelmişiz, altmış yılda yedi şehit vermişiz..."

Bu coşkulu yurtsever genç, ilköğrenimini babasının bölüğünde yapmış. Babası şehit düşünce annesi ve iki kızkardeşiyle birlikte yaşamış, ortaokulu Fatih'te (Fatih Rüşdiyesi) bitirmiş. Babasının arkadaşlarından Serasker Rıza Paşa, onun Fransız okuluna verilmesini uygun görmüş. O, askeri okula gideceğim diye diretmiş. Kuleli'ye vermişler.

Hasan Amca, Kuleli Askerî İdadisi'ndeki yıllarını, anı edebiyatımızda eşine rastlanmayan bir kitapta, *Nizamiye Kapısı*'nda dile getirir. Başından geçen olayları canlı bir anlatımla, olduğu gibi yansıtan yazarımız, kitabında Abdülhamid dönemindeki eğitim-öğretim düzeni, öğretmenler, öğrenciler üzerine başka kaynaklarda rastlanmayan bilgiler verir.

Kuleli'yi bitirince "Pangaltı Harbiye'si"ne (bugün İstanbul'da, Harbiye semtinde, askeri yapıların yer aldığı yerde bulunan Harp Okulu) giren kahramanımız, orada kısa bir süre okuduktan sonra, ağır bir hastalık geçirir ve sivile çıkarılır. Askeri Tıbbiye'ye girer, üç yıl öğrenim görür. Buradan da hastalık yüzünden ayrılır.

"ÇOK KİN VE AZ BİLGİ" DOLU ARAYIŞLAR..."

Jön Türk örgütlenmeleri ilk kez Askeri Tıbbiye'de başlamıştır. Burası, Abdülhamid'in baskı rejimine kafa tutanların ocağıdır.

Hasan Vasfi de okullarda verilen bilgilerin yetersizliğini kavramakla, dünyada ve toplumda "daha başka şeylerin yeri olacağım tahmin" etmekle, bir arayış içine girer:

"Değişen zihniyetim, bana kafa yapıma göre arkadaş değiştirmeyi zorunlu kıldı. Aranıyordum. Çevrem beni tatmin etmez olmuştu.

Bu kaliteden arkadaşlara daha çok tıp öğrencileri arasında rastladım. Bu öğrenim, ne derece karanlık bir çevre ve zaman içinde olursa olsun, insanları realiteye daha kuvvetle yaklaştırma yönündeydi. Tıp öğrencileri gerçeği sezmekte daha büyük bir yeterlik gösteriyorlardı.

Sultan Hamid de bunu çok iyi anlamıştı. Onları hep şüpheli ve güvene değer bulmayan bir bakışla görürdü.

Türk ileri hareketinde en büyük fikir ve hareket adamlarını daha çok bu topluluk içinde bulmanın sebebi hiç de aynı olmadığı halde, maddi prensiplere dayanan bir fakültenin kapsadığı bütün'de aranmalı. Anatomi ve psikoloji ayrı şey ama, toplumu bilmek, kendini bilmekten sonra ve aynı şey...

Bu huzursuzluk beni bir doktor yapmadıysa da, bir ihtilâlci olmaktan da ayıramadı...

İyi bir şey mi bilmiyorum ama, bunu size inanmadığım kaderle açıklayayım: İşte yaratılışım beni buna yöneltti. Sultan Hamid karşıtı bir kitleye çok kin ve az bir bilgiyle katıldım."

Başka bir kaynakta verdiği bilgiye göre, Teşrih (Anatomi) hocası Mahir Hoca tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesi sağlanmıştır.

Çok geçmeden İkinci Meşrutiyet ilan edilir (23 Temmuz 1908). İlk günlerde, halkın gösterileri birbirini izler. Ancak, büyük bir çoğunluk ne olup bittiğinin ayırdında değildir; tozdan dumandan ferman okunmamaktadır. Hasan Amca, mahalle kahvesindeki konuşmaları aktarır:

"- ...İrfan'la rıhtıma gitmişler, ne için biliyor musun? Selanik'ten Hürriyet gelecekmiş, vapurdan çıkarken görmek için...

Herkes gülüşmeye başladı. Mehmet de gülenlerle beraber...

- Ne bileyim! İrfan öyle söyledi, ben de 'hadi gidelim' dedim.

E... Tabii gördünüz, yakışıklı bir adam mıydı bari? Ulan Hürriyet adam mı Allahın kazı!

- Yok adam değil de balkabağı mı? Adam olmasa yaşasın diye bağırılar mı?"

Genç Hasan Vasfi coşku doludur; "Hürriyet'in Kâbesi" sayılan Selanik'e doğru yola çıkar. Ancak, kısa bir yolculuktan sonra düş kırıklığına uğrayacaktır: Bir yanda İmparatorluktan ayrılmak için açıkça ya da gizliden gizliye çalışan, neredeyse koruma altına alınmış Bulgar, Sırp, Yunan çeteleri... Öte yandan askerlerin disiplinsizlikleri, İttihat ve Terakki'ye bağlı subayların hemen her alana egemen olma çabaları, yasadışı davranışları... Orduda ise "terfiler keyfi, nakil ve atamalar keyfi"...

"Bilinen tek şey varsa, devletin çöküşe doğru yürümekte olduğu gerçeğiydi ki, bunu hep biliyorduk ve bunu önlemek, durdurmak istiyorduk," diyor Hasan Amca.

Ve tartışmalar başlar. Sen-ben kavgasına yol açacak, ülkenin, insanların başına nice felâketler getirecek iktidar-muhalefet çekişmesinin ilk tohumları...

Bu noktada, Hasan Amca'yı -o dönemdeki adıyla Hasan Vasfi Beyi- hızlı bir Prens Sabahattin'ci olmuş görüyoruz. Diyor ki:

"(Prens Sabahattin) fikrini aşılama gücünü gösteriyordu. Bir insanın, kafasını ve kalbini ona bağlaması için onu birkaç kez dinlemesi yeterdi. Kendine ve davasına inanan bir adamdı, imanla konuşuyor, inandırıyordu. Konuşmaları süslü ve parlak olduğu kadar, açık ve özlüydü. Duygulara seslenmiyor, akla ve mantığa dayanıyor.

İlk konferanslarına başladığı günlerde onu dinlemek için Dârülfünun (üniversite) gençliği heyecanla koşmuştu. Prens'in çevresinde yer alan hareketlerin belli bir özelliği ve inceliği dikkati çekiyordu. O alanda siyasal mücadele sahnesi bambaşka bir şeydi: Bir Cemiyet (İttihat ve Terakki) var, onun niteliklerinin belirlenmesi gerek... Bu belirlemeden sonra onu yaşatmak, büyütmek, olgunlaştırmak prensiplerini bilmek, uygulamak var... Ne baskı dönemini temsil edenlerin aşağılanmaya hedef kişilikleri, ne de yüzlerine tükürülecek belirli kimseler vardı. Kin ve kızgınlık ifadesi olmayan tezler, açıklamalar, dilekler, tavsiyeler..."

İLK BASIN ŞEHİDİ, İLK GENÇLİK HAREKETİ

Bu sıralarda Avusturya, Osmanlı Devleti'ne bağlı Bosna - Hersek'i kendi topraklarına katar. İtalyanlar, Trablusgarp'a saldırır. İçteki boğuşma alevlenir... Bütün bunlardan yararlanan çeteciler, Makedonya dağlarından inerler; sınırlarda da kımıldamalar başlar...

Derken, İstanbul'da tüyler ürpertici bir olay: *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi, İttihat ve Terakki'ye yönelik sert muhalefeti yüzünden, 5 Nisan 1909'da Köprü üstünde şehit edilir.

Olay, Dârülfünun'da (üniversite) duyulmuştur. Kahramanımız da üniversiteli gençler arasında... Gençlerden birinin "Arkadaşlar nereye? Biz kocakarılar gibi beddualarımızı yapıp evlerimize gidemeyiz!" diye seslenmesi üzerine, topluca Bâbıâli'ye gidilip katilin Sadrazam'dan, Meclis'ten istenmesi kararı alınır. Bu, suhte (softa, medrese öğrencisi) isyanları sayılmazsa, Türkiye'de ilk gençlik hareketidir.

"Bâbıâli'nin dış kapısında karşılaştığımız ufak bir karşı koyma, kasırgaya tutulmuş bir kâğıt gibi savruldu. Gençlik, Sadaret (sadrazamlık, şimdi valilik binası) kapısının merdivenleri önüne dayanmıştı.

Buradan arkaya baktığım zaman, bir iki yüz kişiden oluşan ilk kafilenin binlerce kişiye erişmiş olduğunu görmüştüm. Yan sokaklardan koşuşup duranlar kalabalığa katılıyordu. Çok büyük ve korkutucu bir kitle oluşturmuştuk.

Gelen sadaret yaverine, Dârülfünun'un Sadrazam'ı görmek istediğini söyledik. Yaver gitti geldi; paşanın bir temsilciler kurulu seçmemizi arzu ettiklerini söyledi. Hemen sert bir dille bu teklifi reddettik.

- Fehametmeab unutmasınlar ki, kendileri şimdi istibdat idaresinin değil, Meşrutiyet'in sadrazamıdırlar. Buraya gelen bu büyük kurul, memleketin şuur ve vicdanını temsil eden Dârülfünun'dur. Buraya kadar zahmet buyursunlar.

- Rica ediyoruz.

- İstiyoruz. Buna kendini alıştırsın.

- Bekliyoruz.

Yaver bir daha gitti geldi:

- Geliyor, beyler... dedi. Tekrar içeriye girdi.

Derhal bizde bir telaş belirdi. Tabii koca bir sadrazamla konuşmak, kendi aramızda laf etmek değil ya, bununla doğru dürüst, sıkılmadan konuşacak birisi gerekliydi. Birbirimize sormaya başladık. Bu soruşturma sırasında içimizden biri:

- Ben konuşurum, dedi.

Bu genç, bir hukuk öğrencisiydi. Biraz arkada kalmış; hemen önde tam ortada bir yere alındı. Konuşmaya hazırdık."

Burada bir parantez açıp, sözü geçen hukuk öğrencisinin kimliğini açıklayalım: Sonradan ünlü bir gazeteci olan Burhan Felek!

"Bir süre sonra yetmişlik ihtiyar vezir, Hüseyin Hilmi Paşa, arkasında birkaç devlet adamı ve yaveriyle sahanlığa doğru ilerledi. Dudaklarından dökülen zoraki bir gülümseyişle kalabalığı selâmladı.

Doğrusu, genel vekilliğimizi üstlenen genç hukuklu, tam bir yeterlilikle konuşuyordu. Önce Hasan Fehmi'nin biyografisini anlattı. Onu Köprü üzerinde öldürenin kim ve ne gibi bir düşmanı olabileceğini mantıki delillerle ortaya koydu. Köprü'yü 'iki başı asker ve polis karakolu ile çevrilmiş bir kapan' diye tarif etti. Burada adam öldürmeyi ancak hükümetten yardım uman bir kimsenin tercih edeceğini anlattı. Daha önce de işlenmiş ve katili bulunmamış bir cinayeti hatırlattı. Bu anıştırmaya, yüzyıllara dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nu Makedonya dağ kanunlarıyla yönetmenin mümkün olmayacağını ekledi. Ve nihayet katilin yakalanarak şiddetle cezalandırılmasını istedi.

Kalabalığın onay ve takdirleriyle desteklenen konuşmacıyı sözünü bitirinceye kadar dikkatle dinleyen ihtiyar vezir, yerinden bir adım ilerledi. Zayıf bir sesle konuşmaya başladı: Yarım ağız üzüntülerini bildirdi. Çekingen ve titrek bir sesle basın hürriyetinden, vicdan, söz ve yazı hürriyetinden, bunların toplum için değer ve öneminden söz etti. Katilin yakalanması için şiddetli emirler verdiğini söyledi. Ve şöyle ekledi:

- Tabii eğer yakalanırsa!

Cezaların en şiddetlisiyle cezalandırılacağını söylemeye kalmadı, kalabalık arasından bir genç, dik bir sesle:

- Buraya şart edatı girmez Paşa! diye bağırdı. Katil yakalanırsa... İse ne demek? Orada on para vermeyenin yakasını koparıyorlar. İse de laf mı?

Genç hukuklu, karşılıklı konuşmanın kabalığa kaçacağını tahmin etmiş olacak ki, sözü tekrar aldı:

- Evet, Paşa Hazretleri! Köprü'nün iki başı asker ve polis karakollarıyla kapalı... Katil buradan kurtulmayı ancak kendini denize atmakla sağlayabilir. Tahmin buyurursunuz ki, o mel'un ölmek için değil, yaşamak için öldürmüştür, dedi ve tatlıya bağladı.

...Bâbiâli'den ayrıldık, kafile hareket ettikçe büyüyerek azametli bir insan seli halinde akıyordu. Gazete idarehanelerini ziyaret ede ede Salkımsöğüt yoluyla Meclis-i Mebusan önüne, Ayasofya meydanına yığıldı. Meclis reisini istiyorlardı. Uzun süre beklediler. Meclis reisi meydanda yok! Nihayet binanın üst kat pencerelerinden birinde Ahmed Rıza Bey göründü. Onun pencerede görünmesiyle gösteri yapan kütlenin arkasında da yer yer süvari kıtaları belirdi. Anlaşılan bunu beklemişti! Pencereden:

- Burası yasama organı, yürütme organına gidiniz, o yapmazsa o zaman gözönüne alınır... gibi soğuk bir karşılık vermekle yetindi.

Göstericilerde büyük bir sinirlilik belirmişti. Burada reisin yanında gülmekte olan bir mebusun hareketi halka çok iğrenç göründü. Hemen yanımdan bir hukuk öğrencisi duvarın üstüne fırladı.

- Nâmerd, alçak! Ne gülüyorsun... Istırabımızla alay mı ediyorsun? diye bağırdı. Mebus içeriye çekildi.

Sokak başlarında kalabalığın arkasını kesmekle işe başlayan süvari, atlarla kalabalığa daldı, ilerlemeye başladı. Bir süre sonra bir amaç etrafında toplanmış olmayan elli bin kişinin, disiplinli elli kişi karşısında bozgununu seyrettik. Son kalan birkaç yüz kişi biraz direndi, onlar da ufak tefek birkaç yaralı, bereli vererek, yavaş yavaş dağıldılar..."

GÜNDEMDEKİ KONU: ORDU VE POLİTİKA

Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden sekiz gün sonra, 13 Nisan'da, adını o zaman kullanılan Rumi takvimden alan "31 Mart Olayı" patlak verir.

Olayın bastırılmasının ardından İttihatçı terörü yaygınlaşır ve bu kez de *Sada-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim'e yönelir. Tarih, 9 Haziran 1910'dur. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üzerinden on dört ay geçmiştir.

Artık iç ve dış olayların akışı ivme kazanmıştır. İçte çekişmeler, dışta savaşlar ve toprak kayıpları sürüp giderken, "Ordunun politikaya karışması" sorunu iç politika gündeminin ilk sıralarına yükselir. Gerçekte, ordunun politikadan elini çekmesini hem muhalefet hem iktidar istemektedir. Ama, ne garip çelişkidir ki, İttihat ve Terakki'nin iktidarı orduya dayanmaktadır. Hüseyin Cahit (Yalçın), bu ikilemi *Tanin*'de şöyle dile getirir: "Cemiyetten askeri çıkarırsak Cemiyet zayıflayacak, çıkarmazsak orduya siyaset girecek, bu da silahlı tefrikayı (ayrılığı) doğuracak, tefrika da vatanı tehlikeye düşürecek..."

Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki kongresinde bazı kararlar alınarak askerin siyasetle uğraşma döneminin kapandığı ilan edilir ama, işin gerçeği hiç de böyle değildir.

"KURTARICI SUBAYLAR" CUNTASININ BASKISI VE SADRAZAMIN İSTİFASI

İttihat ve Terakki iktidarına karşı muhalefet her gün biraz daha yükselmektedir. Rejimin karşıtları, özellikle yeni kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası (partisi), eleştirilerini sıkıyönetim konusu üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Sıkıyönetimin Meclis'e haber veril-

meden uzatılması şimşekleri çekmektedir. Meşrutiyet'in sıkıyönetim mahkemesi (Divan-ı Harb-i Örfî) gölgesi altında yaşatıldığı belirtilmektedir. Amansız "muhalif"lerden Lütfi Fikri Bey, Kont Cavour'un sözünü diline dolamıştır: "En ahmak adam bile sıkıyönetimle bir ülkeyi yönetebilir!"

Çok geçmeden, on iki subay, İttihatçıların geleneğine uyarak, Manastır'da dağa çıkarlar. Küçük rütbeli subaylar, Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'ya "tehditkâr" mektuplar göndermeye başlarlar. Ve Mahmud Şevket Paşa, Meclis'e ordunun siyasetten uzaklaştırılması amacım güden bir yasa önerisi sunar.

1912 genel seçimlerinde Meclis'teki sandalyelerin büyük çoğunluğunu İttihat ve Terakki'nin kazanması hiçbir şeyi değiştirmez...

CUNTANIN KURULUŞU VE "GRUP BEYANNAMESİ"

Bu hava içinde, 1912 Haziranında "Halâskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) Grubu" kurulur. Kendini "cemiyet" olarak niteleyen topluluğun kurucusu, Gelibolulu Kurmay Binbaşı Kemal (Şenkıl)'dir. Kurmay Önyüzbaşı Kastamonulu Hilmi, Süvari Yarbayı Recep, Deniz Binbaşı İbrahim Aşkî, Yüzbaşı Kudret, Teğmen Boşnak Salih, Kurmay Yarbay Yusuf Rasih gibi subaylar cuntada yer almışlardır.

Cunta genişler, sivilleri de kapsar: Prens Sabahattin ile kâtibi Satvet Lûtfi (Tozan), Dr. Rıza Nur, Şeyh Terlikçi Salih Efendi, vb...

Burada bir parantez açıp Melâmi tarikatı şeyhi Terlikçi Salih Efendi'yi kısaca tanıtalım: Şeyh, düzenli öğrenim görmemiş. Ama keskin zekâlı, örgütçü bir kişi. Müritleri arasında önemli zatlar ve subaylar da var. Talât Paşa, güdümlü seçimlerin işe yaramadığını, ayrılıkçı unsurların çalışmalarının devletin yıkılmasına yol açacağını görünce, muhalefet partisi Hürriyet ve İtilâf'ın fiili önderi Salih Efendi'ye gitmiş. İmparatorluğun yıkılacağından söz ettikten sonra kendisinin "Melâmet ehli" olmak istediğini ifade ederek ondan yardım istemiş. Salih Efendi, özür dileyerek isteğini geri çevirmiş.

Tarık Zafer Tunaya, Halâskârların örgütlenme biçimiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında paralellik olduğunu belirtiyor: "O zaman da ilk on kurucu, üyelik sayılarını yüzden başlatarak, geniş bir kitleye dayandıklarını belirtmişler ve ilk üye (101) numarayı almıştı. Kurtarıcılar da, aynı yöntemle üye toplamaya girişmişlerdir."

Kurtarıcılar, hazırladıkları "Grup Beyannamesi"nin gazetelerde yayımlanmasını sağlarlar. Bildiride şöyle denilmektedir:

"Ülkemizin geçirmekte olduğu bunalım dönemi bugünlerde had bir şekle giriyor, yıkılma tehlikeleri yine başgösteriyor. Meşrutiyet'in ilanıyla bir sükun ve gelişme dönemine girmek yolunu artık tutacağı herkesçe sanılan Osmanlı vatanı, Hamid dönemi sonlarına doğru hızla gitmekte olduğu çöküş yoluna bugün daha büyük bir hızla yaklaşıyor: Bilindiği gibi, Meşrutiyet bu ülke için son bir adımdı.

Ey sayın subaylar, ey sayın silah arkadaşları... Açık olarak söyleyebiliriz. Vatanın çöküşe uğramasına karşı özellikle biz subaylar titremeliyiz.

İşte, ey sayın kardeşler... Vatan, bugün özellikle bizden fedakârlık, yalnız sözle değil, eylemli olarak gerçek yurtseverlik, medeni cesaret bekliyor. Ta ki bizi yetiştiren ve besleyen sayın millet boyunduruk ve çöküşten kurtulsun.

İtiraf ederiz ki, bir millet, ordusu ne kadar güçlü olursa olsun, sonsuza dek yalnız onun ezici gücüne, iktidarına dayanarak yaşayamaz. Sanayisi, tarımı, ticareti... kısaca eğitim ve genel malvarlığı gelişmeyen bir milletin ordusu da gelişemez; manen, maddeten zayıflıklara düşer.

Dolayısıyla, 'yönetimde gerçek meşrutiyet esaslarına uyulmasını sağlamak' ve 'orduda adaletin gereğinin tamamıyla yerine getirilmesi ve yasalarla düzenlere harfi harfine kesinlikle uyulması.'

İşte, bizim vatanı çöküşten kurtarmak, orduyu gerçekten güçlendirmek için düşündüğümüz çare bu iki esas etrafında toplanan maddelerdir.

Halâskâr Zabitan Grubu'nun asıl istemleri, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, memleketi bu büyük bunalımdan, tehlikeden kurtarmak, gerçek meşrutiyet esaslarının hazırlanmasıdır. Çöküş tehlikesi bugünkü yönetimden, gerçek meşrutiyet esaslarına uyulmadığından ileri geliyor.

Şimdi, ülkeyi yöneten bugünkü kabine yerine, hemen Avrupa'nın güvenini kazanabilir girişimci, namuslu ve becerikli zatlardan oluşan bir kabinenin iktidara getirilmesi.

Hükümet işine hiç kimsenin, sorumsuz hiçbir gücün müdahale ettirilmemesi."

"Kurtarıcılar" cuntası, padişaha ve Şûra-yı Askerî reisliğine başka bir bildiri gönderir.

Bir yandan da toplantılar düzenlenmektedir. Üsküdar Bağlarbaşı'nda, Bostancı'da, Prens Sabahattin'in Kuruçeşme'deki korusunda...

Said Paşa kabinesi telaşlanır ve Meclis'ten güven istemek gereğini duyar. 15 Temmuz 1912'de, 4 güvensize karşı 194 oyla güvenoyu alır. Ama Said Paşa Halâskârların baskısına dayanamaz ve hemen ertesi gün istifa eder.

Kahramanımız Hasan Vasfi de "Kurtarıcılar" arasındadır. Şunları yazıyor:

"Ben de, Prens Sabahattin'in Kuruçeşme'deki korusunda düzenlenen bir toplantıya katılmıştım. Benim katıldığım grup, sivillerden oluşmuştu. Kısa bir zaman sonra toplantının ihtilâlci nitelikte olduğu anlaşılınca bazıları karşı çıkarak ayrılmaya yeltendiler. Onlar nihayet bir protesto mitingine davet edildiklerini sanmışlar; toplantının böyle askerli, silahlı olduğunu bilmeden gelmişler...

Bunları bu sırada serbest bırakmak, topluluğun durumunu tehlikeye düşürebilirdi. Zor kullanmak gerekti. Mızıkçılar, bir hareket başladığında katılmamakta serbest bırakıldı; fakat sonuç alınıncaya kadar koruyu terketmemeye zorlandılar.(*)

(*) Burhan Felek yazıyor (*Cumhuriyet*, 17.3.1961): "Akşam Kuruçeşme'de koruluklar içinde bir köşke çıktık. Burasının Prens Sabahattin Beye ait bir köşk olduğunu sonradan öğrendim. Bizden başka adamlar da vardı. Birbirlerini tanıyanlar, tanımayanlar vardı. Hava kararmıştı... Gece oldu... Orman içinde "ışığı az bir köşk", fısıltılı konuşmalar. Yani sinir bozmaya birebir.

Bulunduğumuz salonda 40-50 kişi vardık galiba... Kapı açıldı. Sert bakışlı, ufak tefek yapılı, lâkırdıları biraz bıçkına kaçar bir genç girdi ve:

- Arkadaşlar! Tüfeklerle bombalar hazır. Şimdi size dağıtacağız, dedi.

Tabii çoğumuzda şafak attı. Bir iki kişi:

- Biz buraya silah atmak için gelmedik... gibi lâf edince:

- Orasını bilmem; ama buradan çıkamazsınız, diyen ufak tefek genç bıçkın, geldiği gibi sessizce çekildi gitti. Yanımdaki arkadaşıma sordum:

- Kim bu?

- Çerkes Hasan! dedi."

Akşama doğru kabine kurulmuş, İttihat ve Terakki iktidardan düşmüştü.

'Halâskâr' sürprizi karşısında İttihatçılar postu verdiler. İlk şaşkınlık günlerini geçirdikten sonra çok zayıf bir kuvvete boyun eğmiş olduklarını sezdiler."

İTTİHATÇILARIN AÇTIĞI YOLDAN GİDİYORLARDI...

Üç yıl beş aylık İttihat ve Terakki iktidarının sonu gelmiştir.

O günlerde Sarayda, padişahın imzasıyla, askerlere seslenen bir beyanname yayımlanması görüşü üzerinde tartışılır. Oluşturulan bir komisyon "beyanname"yi hazırlar. Hurşid Paşa da bunu birtakım asker topluluklarına karşı okur. Mehmed Reşad'ın mabeyncisi (sonra başmabeynci) Tevfik Beyin günlüğüne yazdığına göre, "Hurşid Paşa gitmiş beyannameyi okumuş. Birtakımları başını çevirip dinlememişler bile. Bazı yerlerde subayların pek çoğu toplantı alanında bulunmamış. Kısaca, bir şeye benzememiş. Beyannameyi okur okumaz heyecana gelecek orduyu arkasına takıp Saraya getirerek bağlılık gösterilerinde bulunduracağını uman ve böylelikle seçkin bir mevki elde edeceğini sanan Hurşid Paşa, tam bir başarısızlığa uğradığım görünce Saraya dönmek ve şu olan bitenleri anlatmaktansa evine savuşmuş ve kimselere görünmeme yiğitliğinin şartların tümüyle yerine getirmiş."

Pek bunalımlı geçen birkaç günün ardından, 22 Temmuzda, Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında yeni kabine kurulur. Üç eski sadrazamın yer aldığı hükümet, "Büyük Kabine" diye anılır. Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa Bahriye Nezaretine (Denizişleri Bakanlığı) getirildiği için, "Baba-Oğul Kabinesi" diyenler de olmuştur. Yeni kabine 30 Temmuz günü 45 güvensiz ve 9 çekimsere karşı 113 oyla güven alır.

Muhalefetteki Hürriyet ve İtilâf yeni kabineyi benimsemiş görünmektedir ama, bu görüntüden başka bir şey değildir. Çoğunluğu İttihatçılardan oluşan Meclis de, güvenoyu vermiş bulunmasına karşın, kabineyi desteklememektedir. Öte yandan, devlet dairelerinde görev almış İttihatçılar, kabinenin ilan edilen programı doğrultusun-

da "icraat"ta bulunmasını engellemektedirler. Prens Sabahattin'le çevresi de, kendi düşüncelerinin uygulama alanına konulamayacağını görmüşlerdir.

Kabinenin yeni kurulduğu günlerde, 24 Temmuz 1912'de, Meb'usan (Millet Meclisi) Reisi Halil Menteşe'nin Göztepe'deki yazlığına "Halâskâr Zabitan Grubu" imzalı, kırmızı mürekkeple yazılmış bir mektup bırakılır. Teğmen Salih Efendi'nin bıraktığı sonradan anlaşılan mektupta şunlar yazılıdır:

"Gerek İttihat ve Terakki çevresinde ve gerek Meclis-i Meb'usan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın gerçekleşen bunca yanlış hareketlerinize ek olarak bu kez de padişah önünde yürüttüğünüz girişimleriniz ve entrikalarınız grubumuzca bilinmekle ve bu da büyük cezayı gerektirmekle birlikte, pis kanlarla lekelenmek istemediğimiz için uyarmaya gerek görüyoruz ki, milletle birlikte ordunun haklı isteklerinin en önemlisini oluşturan şimdiki Mebuslar Meclisi'nin ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosu'nun (Meclis, Fındıklı'daydı) feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta istemlerimizin gerçekleşmesi yolunda fiilen çalıştığınızı 48 saatte gösterip ispat etmezseniz, üzerimize düşen vatan görevini yerine getireceğimizi haber veriyoruz."

Meclis'in ertesi günkü birleşiminde Halil Menteşe bu mektubu okuduktan sonra, "Meclis Başkanı, eskisi gibi kanuni ve vatani görevini serbest olarak yerine getireceğini millete karşı ilan eder," der.

Bu sözler alkışlarla karşılanır ve hükümetten açıklama istenir. Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa kürsüye gelerek der ki:

"Bunun üzüntü yaratacak durumlar olduğuna kuşku yoktur. Ancak şu da kesindir ki, Meşrutiyet'in ilamndan beri böyle bir oyuna girildi, blöfler filan yapıldı. Bu da onlardandır. Ne yapalım ki bu duruma gelindi..."

Nâzım Paşa bu sözleriyle İttihat ve Terakki'ye "sitem" etmekte, 'bu yolu siz açtınız' demektedir.

Ama çok geçmeden Halâskârlar, Nâzım Paşa'mn kendilerine yüz çevirmeye başladığına inanacaklardır. Söz, yine Hasan Amca'nın:

"Nâzım Paşa, iktidara doğrudan doğruya kişisel yeterliliğiyle gelmediğini, onu iktidara alttan gelen bir gücün getirdiğini sandalyeye oturmadan unutmuştu.

Zaten onun ilk emrinin İttihat ve Terakki karşısında her tehlikeyi göze alarak onu iktidara getiren kuvvete karşı oluşu, basit, gururlu, her şeyi kendisinde bulma kuruntusuna kapılan bir adam olduğunu göstermişti.

O Harbiye Nâzırı olunca, her şeyin eline geçtiğini sandı. Ne getirene, ne götürene önem verdi. Devlet örgütü içerisinde en ufak bir değişikliğe gerek görmedi; hatta yaverini bile değiştirmek gereğini duymadı...

Yaveri Yüzbaşı Nuhkuyulu Ziya (İsmail Ziya Birsis), Manastır merkez kuruluna mensup bir subaydı. Bağnaz olmasa da, parlak bir İttihatçıydı. İttihat ve Terakki'nin yeminli, sağlam bir üyesiydi.

Bunu, Nâzım Paşa'yı önce yumuşatmak, sonra İttihat ve Terakki'ye karşı yakınlık duymasını sağlamakla görevlendirdiler.

Arkadaşım İsmail Ziya, Nâzım Paşa'ya, başkanlığı altında bir İttihatçı kabinenin cazip kadrosunu sundu...

İttihatçılara göre Nâzım Paşa aranıp bulunmayan bir şefti. Her gün biraz daha ikna etmeyi başarıyorlardı. Kısa bir süre sonra Harbiye Nâzırı, yüzünü onu iktidara getirenlere tamamıyla çevirdi.

Bu durumun, aramızda endişe ve telâşa yol açacağı belli... İttihatçıların bir kez iktidara gelmesi, ocağımıza incir dikilmesine yetecekti. Bunda şüphe ve tereddüde gerek yok...

Ne olursa olsun, buna bir çare bulmak zorundaydık. Özellikle Halâskâr hareketinde tanınacak kadar rol almış kimselerin durumu endişe verici görmekte hakları vardı.

Ne yazık ki Halâskâr örgütünde öyle İttihatçılarda olduğu gibi belirli bir hedef, buraya varmak için aşağı yukarı belirlenmiş yöntemlerle varılmak istenen amaç için harcanmış çabalarla geçen yıllar ve bunlar arasında kurulmuş disiplin yoktu.

Temiz bir endişe ve üzüntüden doğmuş da olsa, nihayet bir komite değildi henüz...

O bir kaynayıştı. Tehlikeli gördüğü bir duruma itiraz etti ve bununla kendi görevini bitirmiş sandı.

Yalnız bu harekette fazla tanınan ve İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelişiyle durumu tehlikeye düşecek olanlar, birbirine yaklaşmak, ilerde gelecek tehlikeli günlere karşı koymak zorunluğunu duydular."

TALÂT PAŞA'YI KONAĞINA GİDERKEN ÖLDÜRMEK İÇİN HAZIRLIK YAPILDI

Hasan Amca, tarih kitaplarına geçmemiş bir suikast girişiminden söz eder: Talât Paşa'ya suikast! *Doğmayan Hürriyet* adlı kitabında şunları yazıyor:

"Bir akşam evime bırakılmış bir zarfı açtım. Sadrazamın yaveri Nafiz'in bir kartı: Bir saat veriyor, beni Londra Birahanesi'ne davet ediyor...

Bu, benden bir sonraki sınıftandı. Mektepte birbirimizi yalnızca şahsen tanıyorduk. Halâskâr hareketinde de görüşmüş değildik. Zarfın üstünde benim o günkü piyasada söylenen adım yer aldığına göre de, beni mektepten tanıyan bir adam değil. O olay sırasında adımı duymuş olduğu anlaşılıyordu. Nitekim Londra Birahanesi'nde onu şaşı gözlü, şapkalı bir adamla gördüğüm ve onlara doğru yürüdüğüm zaman, beni beklemedikleri, daha doğrusu bekledikleri adamı henüz tanımadıkları anlaşılıyordu.

- Nafiz Bey, evimde kartınızı buldum; beni davet etmişsiniz.

- O... Buyurun Hasan Bey kardeşim. Evet, ben gönderdim kartı, görüşmek istedim. Yahu affedersiniz, biz Kuleli'de aynı sınıflarda okumuştuk galiba... Ama sizin isminiz...

- Evet! Benim ismim Hasan Vasfi'dir. Mektepte Vasfi'ydim, dışarda Hasan...

- Hiç de tahmin etmedim. Ben tamamıyla başıbozuk birisi beklemiştim. Arkadaşlar sizden söz etmişlerdi. Bir görüşelim dedim.

Londra Birahanesi'nin arka salonu tenhaydı. Karşı köşede iki arkadaş derin bir söyleşiye dalmışlardı. Benim için ısmarlanan rakıyı getiren garsonun ayak sesleri uzaklaşınca salon sessizliğine kavuştu.

Şuradan buradan konuşuyorduk; kendi kendime bu gibi şeyleri konuşmak için davet edilmediğimi tahmin ediyordum.

Kısa bir süre sonra Nafiz konuya geldi. Tehlikeli bir gelecekle karşı karşıya bulunduğumuzu, Nâzım Paşa'nın bizimle değil, adeta İttihatçılarla beraber yürüdüğünü söyledi. Bu tehlikeli durumun önüne geçmek için, Talât'ı tasfiye etmekten başka çare yoktu ona göre...

Ben biraz da kırılmış bir haldeydim. İtiraz ettim:

- Birader! İktidarda kişilere suikast yapmak da ne? Buna neden gerek duyalım? Kâmil Paşa istifa eder, yeni kabinesine Nâzım Paşa'yı almaz.

Bu ve buna benzer bir sürü tartışmayla gece yarısını bulduk ve bazı noktalarda uyuştuk.

Bundan sonra iki üç kez daha biraraya geldik.

Talât Paşa'yı aradan çıkarmanın çok kolay olduğu sonucuna varmıştık.

Talât, Yerebatan'da oturuyordu. Merkez-i Umumî'den gece yarısı evine gidiyor ve bu yolculuğu her akşam çok düzenli olarak sürüyordu.

Oradaki polis karakolunun personeli değiştirildi. Olayı gerçekleştireni gizleyecek kişiler getirildi.

Fuad Şükrü adında bir avukat arkadaş da evinin kapısını aralık bırakmayı ve öldüreni gizlemeyi üstüne aldı.

Prens Sabahattin bu girişime şiddetle karşı koydu. Adeta yalvarırcasına!

Hasan Bey! Rica ederim... Derhal reddediniz. Nasıl olur aziz kardeşim? Biz siyasi cinayetleri kınarken bunu kendimiz yapalım! Hayır!

Bu işe harcamak üzere aldığımız parayı geri verdik ve bu işi yaptırmak üzere getirdiğimiz adamları yerlerine gönderdik.

Bu bozucu karar, Bâbıâli baskınına ve bu baskında Nâzım Paşa ile Nafiz'in kanının dökülmesine yol açtı."

BUNALIMLI GÜNLER VE BALKAN SAVAŞI

Bâbıâli Baskını'na geçmeden, ülkenin hangi koşullar içerisinde bulunduğunu yansıtalım:

İttihat ve Terakki'nin iktidarına kesinlikle son vermek isteyen Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti, Hürriyet ve İtilâf ile Prens Sabahattin ve yandaşlarından aldığı destekle, Kanun-ı Esasi'nin bir maddesinden yararlamp, Âyân Meclisi'nden (Senato) parlamentonun feshi kararını çıkartır. Tarih, 4 Ağustos 1912'dir.

Kabine, iktidarı gerçek anlamıyla ele geçirebilmek için, bir dizi önlem ve "operasyon"a yönelmiştir: Padişah buyrukları ve geçici yasalarla memurların partilere girmeleri, ordunun politikayla uğraşması yasaklanır... İttihatçı olarak bilinen yüksek dereceli memurlar görevlerinden alınır... Sıra İttihatçı bakan ve milletvekilleri ile gazeteci ve yazarlara gelmiş; tutuklamalar başlamıştır.

Tutuklananlar, sonradan İstanbul Üniversitesi merkezi olan Harbiye Nezareti bahçesindeki "Bekirağa Bölüğü"ne atılır ve sıkıyönetim mahkemesinde (Divan-ı Harb-i Örfî'de) yargılanırlar. İşte bunlardan bazıları: Eski Trabzon valisi, yazar Süleyman Nazif, düşün adamı Dr. Abdullah Cevdet, eski Afyonkarahisar milletvekili Rıza Paşa, eski Aydın milletvekili Ubeydullah (Hatipoğlu), eski İstanbul milletvekili Salâh Cimcoz, Dr. Hüseyin Suad (Yalçın), *Tanin* gazetesi yazarlarından Muhiddin (Birgen), yazar Enis Avni (Aka Gündüz), vb...

İttihatçıların önde gelenlerinden Maliyeci Cavid, Dr. Nâzım, Meclis Reisi Halil Menteşe ve gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) vb. da yurt dışına kaçarlar.

Ekim ayında Balkan Savaşı patlak verir. Balkan devletlerinin Osmanlı sınırlarını aşıp içerlere doğru ilerledikleri bir sırada Ahmed Muhtar Paşa hükümeti çekilir, yerine Kâmil Paşa kabinesi kurulur. Hasan Amca'ya göre, "Kâmil Paşa öyle Halâskârların istedik-

leri tarafsız bir adam değildi, hatta İttihatçı karşıtı tanınmış biri de değildi... Bundan başka, İngilizlerin güvendikleri, kendilerine yakın saydıkları bir adam olarak biliniyordu." İçinde bulunulan güçlüklerin çözümü, daha önce birkaç kez Abdülhamid'e de sadrazamlık etmiş olan bu yaşlı paşadan beklenmektedir.

Paşanın ilk işi, İngilizlere başvurmak olur. Ama vaktin geçtiğini söyleyip, Almanlara başvurmasını öğütlerler. Almanlar da hiçbir yardımda bulunmaz. Düşman Çatalca savunma hatlarına kadar ilerlemiştir; top sesleri İstanbul'dan işitilmektedir.

Hasan Amca, Mahmud Muhtar Paşa'nın kitabından alıntılar yaparak, askerlerin en küçük bir eğitimden geçirilmemiş olduğunu, ellerindeki tüfeği kullanamadıklarını kanıtlamaya çalışır.

BÂBIÂLİ BASKINI VE SONUÇLARI

O sıralarda, 23 Ocak 1913 günü, Harbiye Nâzırı Nâzım Pa-'nın ve dört subayın ölümüyle sonuçlanan ve İttihatçıların yeniden iktidara gelmelerini sağlayan Bâbıâli Baskını düzenlenir: Baskını gerçekleştirenlerin başında, İttihatçıların silahşoru Yakup Cemil vardır. Hasan Amca şunları yazar:

"Bir gün Hüseyin Kadri Beyden bu olayı dinledim. En ileri bir sırada Yakup Cemil'le yanyana bulunuyorlarmış, salondan Nâzım Paşa çıkmış:

- Nedir bu rezalet? Bana böyle mi söz verdiniz... diye bağırmaya başlamış. Yakup Cemil, Kadri Beye sormuş:

- Bu adam kim?

- Nâzım Paşa!

Demeye kalmamış, Yakup Cemil tabancasını çekmiş, paşamn şakağına yapıştırmış kurşunu...

Yine olayda bulunan Cafer'den dinledim: Yakup Cemil, arkadaşı Mustafa Necib'in uzanmış cenazesine bakarak:

- Cafer! Bak, demiş, ayakkabıları yeni, al, ziyan olmasın, giyersin... (...)

İttihatçılar Nâzım Paşa'nın başkanlığında bir kabine kurmayı tasarlıyorlardı. Böylece muhaliflerine biraz şirin görünecek bir ekiple ortaya çıkmayı daha elverişli bulmuşlardı. Onlar Bâbıâli'yi basmayı, Nâzım Paşa'yı öldürmek için değil, Kâmil Paşa'yı çekilmeye zorlamak için düşünmüşlerdi. Bunda Nâzım Paşa'dan yardım umdukları bile akla gelir."

Bâbıâli Baskını, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmesini sağlamıştır. Sadrazamlığa, İttihatçıların isteği üzerine Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir.

Aralarında Hasan Amca'nın da bulunduğu "radikal muhalifler", darbeyi yeni bir darbeyle ortadan kaldırmayı planlarlar. Yeni hükümet, bunları büyük bir dikkatle izlemektedir:

"Buluşmalarda, bütün ihtimaller gözönüne alınarak, takipten korunmak için çok ihtiyatlı hareket ediliyordu. Birden bir köşeden öteki köşeye kadar hızla koşuluyor, varılan köşede duruluyor; böyle iki üç köşeyi koşarak değiştirdikten sonra bir süre bekleniyor, kimsenin gelmediğini görünce ters yüz gidilecek yere yürünüyordu. Buna 'aralama' deniyordu. Eğer varsa, bu şekilde izleyenle arayı açmış oluyor ve girdiğin yeri ondan gizlemeyi başarıyordun. Buna benzer yöntemlerle gece görüşmeleri yapıyorduk."

Bütün bunlar, tarihe "Taklib-i Hükümet Olayı" adıyla geçecek darbe girişminin hazırlıklarıdır. Olayın başlıca kahramanlarından biri de Hasan Amca'dır.

Bu olaya geçmeden, azılı İttihatçı düşmanı Hasan Vasfi'nin bir başka "eylem"inden söz edelim: İttihat ve Terakki binasını kundaklamak!

İTTİHATÇILARIN MERKEZİNE KUNDAK SOKULUYOR

Bu, Hasan Amca'nın deyişiyle, "sonuna kadar ilerlemiş bir suç"tur. En güvenilir arkadaşı Said'in itirafı ile, Taklib-i Hükümet Olayı soruşturması sırasında ortaya çıkar:

Hasan Vasfi ile Said, bir gece kimselere görünmeden, İttihat ve Terakki'nin Cağaloğlu Şeref Sokağı'ndaki binasına giderler. Said'in merdiven altındaki odunluğa koyduğu kundak, binayı tutuştu-

rur. Mahalle tulumbacıları yetişip yangım söndürürler. İkinci Meşrutiyet'in, başka bir deyişle "Hürriyet hareketinin en ciddi ve en mütevazi kahramanı" Eyüp Sabri, çoluk çocuğuyla birlikte burada yatıyormuş. Yangın söndürülmemiş olsa, hepsi birlikte yanacaklarmış.

Hasan Amca'mn sorgusundan söz ederken olaya döneceğiz.

Kâmil Paşa kabinesi döneminde birbirlerini eleştirip duran muhalifler, hükümet düştükten sonra birleşmeye, daha doğrusu aralarındaki çekişmeleri bırakıp İttihatçılara cephe almaya yönelirler. Gizli toplantılar başlar. Ahmet Bedevi Kuran'ın deyişiyle, "Merkezsiz, başsız, karmakarışık bir heyecan dalgası içinde tehlikeli bir oyun"dur bu. Katılanları ipe kadar götürebilecek bir oyun... Düşman Çatalca'ya gelip dayanmışken...

En "faal" grup, yine Halâskârlardır. Prens Sabahattin'le ilişki kurmuşlardır. Ahmet Bedevi'ye göre Sabahattinciler, Bâbıâli'de bir gösteri yaparak İttihatçıların muhalefet üzerindeki baskısını önlemekten ve hükümetin bu yolla düşmesini sağlamaktan yanadırlar. Hasan Amca, Prens Sabahattin'in bu olayla ilişkisi bulunmadığını söylemekteyse de, *Yanda Kalan İhtilâl* başlıklı tefrikasından, Sabahattin'in olayla ilişkili bulunduğu sonucu çıkmaktadır.

Kısacası, hükümetin dönüştürülmesi (taklibi) ya da değiştirilmesi için çalışan bir cunta vardır.

"Taklib-i Hükümet Olayı" adıyla tarihe geçen olayın soruşturmasını yürüten Cemal Bey (sonra Paşa), anılarında, "Bu grup, Prens Sabahattin Beyin manevi himayesinde ve prensin hususi kâtibi Boşnak Satvet Lütfi Beyin riyaseti altında çalışıyordu. Amacı bir hükümet darbesi yapmak, Sabahattin Beyin sadrazamlığa gelmesini sağlamaktı," der. Hüseyin Cahit Yalçın da, "Bu komplonun asıl başının Prens Sabahattin olduğu şüphesizdi. Padişahtan, merkezci olmayan bir yönetim kabinesini istemek sözlerinin, Prens Sabahattin'i sadrazamlığa getirmekten başka anlamı olamazdı," diye yazar.

İttihatçılar "komitecilik" işlerinde deneyimlidir. Girişimleri haber alır ve darbeye hazırlanan Halâskârları adım adım izlettikleri gibi, içlerinden birkaçım ayartırlar. Yüzbaşı şair Celis(*), yüzbaşı Hilmi, Şükrü Paşazade yüzbaşı Fethi, jandarma teğmenliğinden

(*) Bkz. Baha Tevfik: *Felsefe-i Edebiyat ve Şair Celis*, İst. 1330/1914.

emekli Mustafa Vasfi bu "hafiye"lerdendir. Hem Halâskârlardan görünürler, hem de bildiklerini Talât ve Cemal Beylerle (sonradan ikisi de Paşa) İttihatçıların öteki ileri gelenlerine anlatırlar.

Halâskârlar, Hasan Amca'ya göre, şöyle düşünmektedirler:

"Onlardan iktidarı almak neden suç olsun, onlar daha dün zor kullanarak (Bâbıâli Baskını) iktidarı ele geçirmiş insanlar değil miydi? Nihayet ben de bunu yapmak istesem, onlara karşı bu neden suç olsun? Biz kendimizi davamızda haklı görüyorduk. 'Hangi yüzle bizden hesap soracaklar?' diye düşünüyordum."

Her şey planlanmıştır...

Hasan Amca, Bâbıâli'nin "yardımcı kuvvetlerini tespit etmekle" görevlendirilir. "Bâbıâli muhafızlık kıtasının mevcudu ile civar karakolların mevcudunu, Bâbıâli'yi işgal etmek isteyecek bir kuvvete direnecek kuvvetin ne derecede olduğunu, dışarıdan gelecek yardımcı kuvvetlerin en yakın hangi karakollardan, ne kadar zamanda, hangi sokaklardan geçeceklerini, bunlara karşı koymak amacıyla nerelere direniş barikatları yapılması gerekeceğini" belirlemiş, hesap kitap yapmış. Arkadaşı Said de kendisine yardım etmiş...

Dağıtılacak bildiri, bir Yunanlının Tünel meydanındaki matbaasına verilmiş. "Askeri konulara değinilen, yetkili kimselerce kaleme alınmış" bu bildirinin bastırılmasıyla da Ahmet Bedevi (Kuran) görevlendirilmiş...

BİLDİRİ ELE GEÇİYOR, TUTUKLAMALAR BAŞLIYOR

Küçük bir "ihtiyatsızlık", her şeyi altüst ediyor:

Matbaaya Ahmet Bedevi'den başkasının gitmemesi kararlaştırılmışken, bu karar uygulanmıyor. Serdar Sıtkı, bildirilerden bir bölümünü basımevinden alarak Erzurum taraflarına gidecek olan emekli jandarma teğmeni Vasfi'ye veriyor. O da bunları doğruca Bâbıâli Baskını'ndan sonra İstanbul Muhafızlığı'na getirilen Cemal Beye (sonra Paşa, "Sakallı Cemal Paşa") götürüyor. Bunun üzerine tutuklamalar başlıyor.

Hüseyin Cahit Yalçın'a göre, Cemal Paşa, Prens Sabahatn'e bir mektup yazarak Satvet Lütfi'nin -eğer suçsuzsa- hiç korkmadan ortaya çıkmasını rica etmiş, kendisine ilişilmeyeceği yolunda söz vermiş. Ama aradan yirmi dört saat geçtiği halde, Prens Sabahattin bu mektuba cevap vermemiş. Sabahattin'in bir çeşit dokunulmazlık zırhı olduğu da açık...

Cemal Bey imzasıyla 4 Mart 1913 günlü *Tanin*'de yayımlanan İstanbul Muhafızlığı bildirisinde özetle şöyle deniliyor:

"Soruşturmanın verdiği kanıya göre, Prens Sabahattin'in özel kâtipliğini yapan Satvet Lütfi (Tozan), adı geçenin yalısında Erzurumlu Sıtkı, Muş eşrafından bir zatın oğlu olan Sait, Aksaray'da Horhor'da oturan Hasan adındaki bir zat (Hasan Amca) ile adları anlaşılamayan birkaç kişiden oluşan toplulukla hükümeti devirmek üzere bazı ihtilâl girişimlerinde bulunmayı planlamışlardır.

Danışma toplantılarından birinde ülkeyi kurtarmak için hükümeti 'adem-i merkeziyet' yanlısı bir kabineye bırakmaktan başka çare olmadığı sonucuna varmışlar ve yeni bir kabine kurulması için Bâbıâli'de kalabalık gösteriler düzenleyip sonra Saraya gitmeyi, hükümet üyelerini tutuklayıp bir vapura bindirmeyi kararlaştırmışlardır. İhtilâl günü dağıtılmak üzere hazırlanan 'Osmanlı milletine ve ordusuna sesleniş' başlıklı bir bildirinin basımıyla kısa boylu, tıknazca, eli yüzü düzgün, kırpık sarı bıyıklı, güzel Fransızca konuşan kibar tavırlı bir zat uğraşmaktadır.

Tutuklanan Sait ve Hasan'ın evlerinde Bâbıâli dolaylarını gösterir krokilerin bulunuşu, hazırladıkları hareketin belirtisidir.

Tünel'in üst başındaki M.Pantazi'nin kullandığı Anadolu Matbaası'nda cuma günü akşama kadar basım işinin başında bulunan Satvet Lütfi, Prens hazretlerinin yalısına geç vakit dönmüştür. Bu sırada olayı haber alan hükümet matbaaları aramış; kuşkulanan Pantazi bastığı bildirileri evine taşıtmış; Erzurum'a hareket etmekte bulunan emekli jandarma teğmeni Vasfi Efendiye Sıtkı'nın verdiği sekiz yüz bildiri ele geçirildiği gibi, adı geçenin verdiği bilgilerle bombalı komplo hazırlığı ortaya çıkarılmıştır.

Matbaada yapılan gece aramasında bildirinin Sıtkı Efendinin elyazısıyla düzeltilmiş provaları ve birkaç bildiri bulunmuş, matbaanın asıl sahibi Nikola Leonidi, hamal Sait de yakalanmışlardır. Sanıklar birçok suçlarını itiraf etmişlerdir.

Lütfi Beyin ihtilâl girişiminin başı olduğunu bu derece açıkça meydana çıkaran bu deliller, adı geçeni tutuklamak için, sürekli konutu olan Prens hazretlerinin yalılarında arama yapılmasına hükümeti mecbur etmiş ve 14 Şubat (27 Şubat) perşembe günü yasanın belirlediği çerçevede arama yapılmıştır.

Girişimcilerden Erzurumlu Sıtkı, Muşlu Sait ve Horhorlu Hasan tutuklu olup, Lütfi Beyle adları ve kimlikleri anlaşılamayan öteki birkaçı kaçmışlardır. Yalmzca birkaç kişiden oluşan bu bozguncular hemen Divan-ı Harb'e (Sıkıyönetim Mahkemesi'ne) yollanacaklardır."

Bildiride, görevlilere, hatta vatandaşlara, samkların yakalanması görev ve yetkisi de verilmektedir. Sözü geçen "kısaca boylu, güzel Fransızca konuşan kibar tavırlı zat", Ahmet Bedevi Kuran'dır.

Bu bildiri üzerine şair Yahya Kemal, Prens Sabahattin'in yalısı önünde Ahmet Bedevi'ye benzetilerek tutuklanır, İstanbul Muhafızlığı'na götürülür. Yanlışlık anlaşılınca salıverilir.

TUTUKLAMA VE SORGU

Hasan Amca, Horhor'daki evine yeni gitmiştir. Öldürülen Nâzım Paşa'mn Merkez Kumandanlığına getirdiği Saffet Bey, İttihatçıların tutuklamak istediği kişilerden olduğundan, Hasan Amca'nın evinde gizlenmektedir. O gün, annesinin dediğine göre, "Canım sıkıldı, biraz hava alayım," deyip çıkmıştır...

Biraz sonra kapı çalınır. "Ha, Saffet Bey geldi," diyerek fırlayıp kapıyı açan Hasan Amca'nın göğsüne bir tabanca namlusu dayanır.

Namlunun gerisinde, okuldan tanıdığı bir yüzbaşı. Arkasında da üç sivil. Evde arama yapılır, ne kadar kâğıt, kitap varsa toparlanır. Ama sedirin üstünde duran tabancayı da, sandık odasında ipe asılı, üstlerine bir çarşaf örtülmüş on beş kat asker giysisini de görmemişlerdir.

Hasan Vasfi'yi faytona bindirip Cağaloğlu'ndaki İstanbul Muhafızlığı ve Kolordu Kumandanlık Karargâhı'na götürürler, bir odaya kaparlar...

ÖTEKİ SANIKLAR DA ELE GEÇİRİLİYOR

Cuntanın başı olarak görülen Satvet Lütfi(*), Lazare adlı Avusturyalının Pangaltı'daki evinde saklanır. Cemal Paşa, anılarında şunları yazıyor:

"Hepsini yakaladığımız halde Satvet Lütfi Beyi ele geçirmek mümkün olmuyordu. Nihayet onu da Avusturya elçilik tercümanlarından Mösyö Lazare'nin apartmanında kıstırarak kaçmasına meydan vermeksizin tutukladık. Fakat kapitülasyonlara aykırı olan bu idari önlemden dolayı İstanbul inzibat kuvvetlerinin en büyük sorumlu kişisi sıfatıyla iki gün sonra Mahmud Şevket Paşa'dan aldığım emir üzerine, büyük üniformamı giymiş olarak Avusturya elçiliğine gittim ve Marki Pallavicini'den özür diledim."

Ahmet Bedevi, Gümülcineli İsmail, Muhip, Pertev Beyler de saklanıp izlerini kaybettirirler. Ama zaman zaman hava kararıktan sonra buluşup görüşürler. Doktor Nihat Reşat (Belger), Satvet Lütfi'nin yerini almıştır. Cemal Beye göre, Prens Sabahattin, bu kez sadık dostu Nihat Reşat'ı işin başına geçirmiştir.

Cemal Bey (Paşa), "Nihat Reşat Bey bir taraftan hükümetle Prens Sabahattin Bey arasında bir anlaşma zemini bulmak için Talât Beyle (Paşa) konuşmakla, bir taraftan da beni, Talât Beyi ve öteki İttihatçı ileri gelenlerini öldürmek için komplolar düzenlemekle görevlendirilmişti," diyor. "Dış görünüşü pek zarif olan Doktor, bu ikiyüzlü yılan siyasetini pek güzel yürütüyordu. O kadar ki, cinayet teşebbüslerinden günü gününe haberdar olduğum, kendisini adım adım takip ettiğim halde, anlaşma görüşmelerini

(*) Satvet Lütfi Tozan'ın hayatı da Hasan Amca'nınki kadar ilginç ve serüven doludur. Şu kaynaklarda ana çizgileriyle bazı evreleri anlatılırsa da "Taklib-i Hükümet" olayına değinilmez: Cemal Kutay: *II. Dünya Harbinde Belgrad'ı Kurtaran Türk*, İst. 1963; Cüneyt Arcayürek: "Müthiş Maceraların Adamı Tozan", *Hürriyet*, 24 Mayıs - 9 Haziran 1970. Ayrıca bkz: Burhan Felek: "Esrar-engiz adam: Satvet Lütfi Bey", *Milliyet* 16 Haziran 1974.

pek ileri götürmüş olan Talât Bey, verdiğim bilgile re bir türlü inanamıyor, izleme vasıtalarımın beni aldatmakta olduğunu sanıyordu."

Cemal Bey, Talât Beye inandırıcı bir kanıt gösterir:

"(Doktor), bir gün anlaşma görüşmeleri için Talât Beye belirli bir saatte randevu vermişti. Aynı gün ve Talât Beye ayırdığı zamandan iki saat önce bizlerin aleyhinde suikast etmeleri kararlaştırılmış olan kişilerle de randevulaşmıştı. Suikast arkadaşlarıyla görüşmenin gidişinden pek hoşnut olan Doktor, canice bir gülümsemeyle:

Haydi bakalım, şimdi de Talât Beyle anlaşma görüşmesine!... demişti.

Bu manzarayı Talât Beyin bir adamına aynen gösterttim. O zaman şüphesi kalmadı. Fakat tam kendisini yakalattıracağım sırada takiplerden şüphe etmiş olduğunu sandığım Doktor Nihat Reşat, kaçmayı başardı. Arkadaşlarından birçoklarını yakalattırdım. Onlar da ikinci parti olarak Sıkıyönetim Mahkemesine gönderildiler.

Prens Sabahattin Bey ortadan kaybolmuştu. İngiltere elçiliği baştercümam FitzMaurice ile askeri ataşesi binbaşı Tyrrel tarafından korunduklarını, İngiliz resmi kuruluşlarından birinde olduklarını haber alıyordum ama, bir şey yapmak elde değildi."

Prens Sabahattin'le Doktor Nihat Reşat dışında, olayla ilgili görülenlerin hepsi yakalanmıştır: İlk tutuklanan Serdar Sıtkı, Hasan Amca ve Said'den sonra Satvet Lütfi, ardından Binbaşı Avni, (Burunsuz) Tevfik, Zeki Paşazade Teğmen Lütfi, Salih (sonra bir ara Köprüler Müfettişi), Sıtkı (eski merkez memurlarından Boşnak Sıtkı) ve (yazar Fazıl Ahmet Aykaç'ın kardeşi) Mahmud Beyler...

Ama adları bilinmeyen ve dolayısıyla yakalanmayanlar da vardır: Çok geçmeden Mahmud Şevket Paşa'ya suikast düzenleyecek kişiler... Tutuklananlar, "Sabahattin Bey çevresi"nin devre dışı kaldığının bilincindedirler. Ama hükümeti düşürmeye çalışan öteki muhaliflerin başarıya ulaşmasını ve hapisten kurtulmayı beklerler...

HORHORLU HASAN VASFİ SORGUYA ÇEKİLİYOR

Horhorlu Hasan Vasfi, öteki adıyla Hasan Amca, sorgulanmasını iki kez yazmış; ilki 1952'de *Tarih Dünyası* dergisinde, ikincisi "Yarıda Kalan İhtilâl" başlığıyla 1960'ta *Vatan* gazetesinde yayımlanmıştır. İkisi arasında, aradan uzun yıllar geçmiş ve değişik zamanlarda yazılmış olmaktan ileri gelen ayrıntı farklılıkları vardır.

Yukarıda evinin basılıp arama yapıldığını ve tutuklanarak bir faytona bindirilip Cağaloğlu'ndaki İstanbul Muhafızlığı'na getirildiğini belirtmiştik. Kaldığımız yerden özetleyerek sürdürüyoruz:

Hasan Vasfi, kendisini soktukları odada, gece nöbeti tutan iki memurla karşı karşıya kalmıştır. Memurlar nöbet değiştirir... O aynı odada, aç... Ertesi gün öğleyin yemek ister, verilmez.

Bir gece yarısı sorguya çağırılır. Sorgu odasında İstanbul Muhafızı Cemal Bey (sonra Paşa) ile Polis Müdürü Azmi Bey...

Cemal Bey, sözü fazla dolaştırmadan Prens Sabahattin'i tanıyıp tanımadığını sorar:

« -Evet, tanırım, dedim.

- Münasebet dereceniz, sık sık görüşür müsünüz?

- Hayır. Özel kâtibi Satvet Lütfi komşumdur, onun vasıtasıyla kendileriyle tanıştım. Şimdiye kadar ancak iki üç defa görüştüm.

- Peki, neler görüştünüz?

Elbetteki, Prens Sabahattin Beyle havadan sudan görüşülmez. Memleketin geleceğine, yurdun kurtuluşuna ilişkin konular...

- E, bizi öldürmek gibi daha faydalı ve pratik konulara değinilmez mi?

- Prens Sabahattin Beyin ağzından böyle bir şeyin imasını bile duymadım. O, tersine, bu türlü metodlarla bir memleketin ancak batırılabileceğini söylemişti. Hem de birkaç kez..

Cemal Bey, bu savunmadan pek sinirlendi. Dengesini yitirir gibi oldu. Şahsiyata girdi, onun sinsi bir kundakçı olduğunda ısrar

etti, sınırı olmayan bir tutku sahibi olduğunu öne sürdü. Ben de onun hiçbir kişinin hayatına karşı en ufak bir amacı olamayacağına inanmakta ısrar ettim. Ve iddialarımda doğru olduğum için ısrarımda durdum:

Prens Sabahattin Bey babamın oğlu değil, dedim. Bir iki defa görüştüğüm bir adam. Onu bu şekilde savunmamda, kendim için şu durumda fayda olmadığım anlamaktan da âciz değilim. Ama doğruyu her nerede olursa olsun savunmak, bizim gibi iddialı memleket gençlerine yakışan bir harekettir diye ısrar ediyorum."

Bu sorgudan sonra Serdar Sıtkı ile ve Sıtkı'nın "takım subayı" olarak bölüğüne kaydım istediği "çipil gözlü, pis, mendebur bir herifle" yüzleştirilen Hasan Vasfi, gereken cevapları verir.

Beş gün aç ve uykusuz bırakılır... Bu, dayanılır işkencelerden değildir. Sorguyu yönetenler, bundan habersiz görünürler. Cemal Bey pek nazik davranmaktadır. Beşinci gece rahatsız olduğunu, cevap veremeyeceğini söyler.

Cemal Beyin buyruğuyla doktor çağrılır, yemek verilir, evinden yatak getirtilir...

CEMAL PAŞA, İDAMINA YOL AÇACAK DOSYAYI SOBAYA ATIYOR

Ve son gece...

"Cemal Bey gülümser bir bakışla beni süzüyordu. Gözlerinde başarının gururunu sezdim, benliğinde hasmına pes ettirmeyi bekleyen bir insanın güveni belli...

- Şöyle bir göz gezdir. Senin Sait'in ifadeleri...

Son günlerde hoşgörürlüğü de geçen soruşturmaların anlamını şimdi anlıyorum. Soru cevaptan çok dostça tartışmalarla geçen gecelerde Cemal Bey, randıman alacak başka bir kaynak bulmuş, bana baskıda bulunmaya gerek kalmamıştı galiba... Şimdi beni inkârımla karşı karşıya getirecekti.

Aldırışsız görünmeye, heyecan ve endişemi belli etmemeye çalışıyordum. Göz ucuyla baktığım dosyayı önemsemeyerek açtım.

Bir iki sayfayı aldırışsızca gözden geçirdim. Gözlerim kararmıştı. Sait'in en güvene değer bir arkadaşa anlatılacak kadarından fazlasını da söylemiş olduğunu tahmin edemezdim. Meğer anlatmış..."

Sait'in anlattıkları arasında, yukarıda değindiğimiz İttihat ve Terakki Merkezi'nin kundaklanması olayı da var!

"... Dışarda karayel fırtınasının yankıları camları hırpalıyordu. Bir süre mahmuz seslerinin bozduğu bir sessizlik devam etti. Benim söyleyecek bir şeyim yoktu. Sadece fena bir sonuca adaydım, artık bunu anlamıştım. Yavaş yavaş 'olacak olmuş' diyenlerin sükûn ve huzuruna kavuşuyordum. Artık iş olacağına varacaktı. Sıkıntılı sessizlik bir süre devam etti.

Cemal Bey birdenbire döndü:

- Artık soruşturma sona ermek üzere. Yarın, öbür gün Sıkıyönetim Mahkemesine gireceksiniz. Memlekete faydalı olan insanları korumak vatan borcudur. Biri böyle, başkası öyle düşünür, yeter ki memlekete, millete karşı samimi olsun... dedi.

Sonra masadan Sait'in dosyasını aldı. Sobaya doğru iki adım attı, çizmenin burnuyla sobanın kapağını açtı, dosyayı içeri attı. Dosyanın bir anda harlayarak alevlendiğini gördüm. Kapağı tekrar çizmesinin burnuyla çarptı ve kapadı.

- Şimdi, dedi, Sait'i yanına göndereceğim. İfadelerine gereken düzeni ver. Yarın akşam tekrar ifadesini alacağım. Bir iki gün sonra da gideceğinizi tahmin ediyorum. Bunun aramızda kalmasını takdir edersin.

Bir ağabey edası ile bunları söylerken yüzüme dikkatli bakıyordu. Ben doğrusu şaşırmıştım. Sadece:

- Teşekkür ederim, diyebildim."

Sait yeniden ifade verir, soruşturma sona erer. Hasan Vasfi, şu kanıya varmıştır:

"(Cemal Beyin) tutuklanmamızdan belki iki ay önce her türlü hareketleri gözaltı etmiş olduğu anlaşılıyordu. Hatta aramıza kendi emir subaylarından birini sokmayı başarmış, biz de bu subaya Enver Paşa'yı öldürme görevini vermişiz!.. Bu komedi ise Sıkıyönetim Mahkemesi'nde ortaya çıktı ve bizi felâketli dakikalarımızda hayli güldürdü ve başkalarının gülmelerine yol açtı."

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ'NDE TUTUKLULUK GÜNLERİ

Hasan Vasfi, öteki tutuklularla birlikte Bekirağa Bölüğü'ne gönderilir. Bekirağa Bölüğü, bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binası (o zaman Harbiye Nezareti) bahçesinde, Cumhuriyet dönemine kadar siyasiler için tutukevi olarak kullanılan bir binadır. Adını, "Bekir Ağa" adlı, acımasız, astığı astık kestiği kestik ilk komutamndan alır.

Kahramanımız, Süleymaniye Camisi'ne bakan dar bir yere tıkılır: "Köşede döşeme tahtalarının çürümüş olmasından buranın kahve ocağı olarak kullanılmış olduğunu anladım. Bir demir karyoladan sonra mangal koyacak yer kalmamıştı. Dolaşmak imkânsız. Karyolaya oturdum ve öylece kaldım. Mangalı baş tarafa çek, ayak tarafa sür, faydasız... Bir adım atacak yer yok... Aç, uykusuz geçen günleri hasretle hatırladım."

Gözaltında geçen günlerini özlemesine yol açan başka baskılarla da karşılaşacaktır. Sözgelimi tuvalete dört nöbetçi eşliğinde götürülmektedir.

Ertesi gün annesi görüşe gelir. Hasan Vasfi, bölüm âmiri (hapishane müdürü) Yüzbaşı Hakkı'nın odasına çağrılır:

"Annem oturuyor. Yüzbaşı pencereden Süleymaniye Camisi'ni seyre dalmış gibi... Bana döndü:

- Anneniz hanımla açık ve sesli olarak, bizim de duyabileceğimiz gibi konuşabilirsin. Çok uzun olmasın.

Dilinden belli, bu da Çerkes. Dil düzelmemiş bile... Çavuş önümüzde mevki aldı. Anlaşılan bizi sansür edecek. Bu adamlara hadlerini bildirecek Çerkesçe bir şey söylemek mümkün olsaydı... Kapma çalma bir şeyler de olsa söylemek istiyordum. Sıktım kendimi, düşündüm taşındım, cümleyi kurdum:

- Sakın ha anne, bu heriflerin yanında ağlama.

Annem şaşırmıştı. Bu beceremediğim dille konuşmamdaki manâyı ters anladı. Onlara anlatmamak amacıyla söylediğimi sandı. Yalnız:

- Ne münasebet! demekle yetindi.

Annem bu tatsız hareketten bir şey anlamadı ama, ben istediğimi yapmıştım. İkisi de birbirlerine baktılar ve kıpkırmızı kesildiler. Bu yaptıkları görevin bir askere değil, ancak bir hapishane gardiyanına yakışacağım anlatmış oldum. Yüzbaşı yüzünü cama çevirdi. Çavuş da önüne eğdi. Ben de sadece:

- İyiyim anne, işte gördün. Kardeşlerim de iyiler ya...

- Bir söyleyeceğin var mı?

- Hayır.

Ee.. Fazla oturma anacağım, dedim, kalktım. Ben de iyiyim, merak edecek bir şey yok...

Ayrıldık, odama girdim."

Bu konuşmadan sonra yüzbaşı, Hasan Vasfi'yi yeniden çağırtır. Konuşurlar. Kendi odasının karşısında bir oda verir hemşehrisine.

"Odanın zemini çimento, genişçe... Bir köşesine demir bir karyola konmuş, küçük bir masa, bir de iskemle. (...) Odanın Harbiye Nezareti avlusuna bir penceresi vardı. Oraya da diktikleri ile beş nöbetçi... Nöbetçiler çeşitli kıtalara bağlı. İki itfaiye alayларından, bir inzibat, bir hizmet eri... Bunlara da güvenememişler de, İttihat ve Terakki Gençlik Teşkilâtı'nı da silah altına almışlar. Bir nöbetçi de onlardan... Görüşmede sıkı bir yasak uyguluyorlardı. Buna karşın ufak tefek haber alıp verilebiliyordu. Hele hizmet eri diye odanın içinde nöbet tutan er, baş belâsı... Yirmi dört saat odada gözetleyen biri..."

"TAKLİB-İ HÜKÜMET" SANIKLARI SIKIYÖNETİM MAHKEMESİ'NDE

Günün birinde "Taklib-i Hükümet" davasının soruşturmasına geçilir. Tutuklular, Süvari Binbaşısı Nazif Bey başkanlığındaki soruşturma kurulunca sorguya çekilirler.

Ve İstanbul Muhafızı Cemal Beyin hapishane ziyareti... Cemal Bey, Hasan Vasfi'yi çağırtır, hal hatır sorar. Daha sonra Kâ-

zım adlı birinden(*) söz eder. Onun kâh burada kâh Romanya'da dolaştığını söyler. Ardından, "şiddetle, bir anda ona hatırlatır gibi":

Tilkinin dönüp dolaştıktan sonra geleceği yere gelecek," der. "Buna şüphe yok. İstihkâm mülâzımı (teğmeni) Lütfi Beyi de bombalarıyla yakaladım.

Yüzüme dikkatle bakıyordu. Hiç cevap vermediğimi görünce:

- Tanımıyor musunuz?

- Hayır...

- Adam sen de, ne kadar az adam tanıyorsun. Erkânı Harbiye Reisi (genelkurmay başkanı) vekili Zeki Paşa'nın oğlu... Küçük bey cepheden ihtiyacınıza karşılık kendisine devletin emanet ettiği bombalardan Mahmud Şevket Paşa'nın vücudunu kaldırmaya yetecek kadarını getirmiş. Haber aldım, bastım, evinde yakaladım.

Hâlâ dikkatle bakmakta devam ediyor, sanki yüzümden bir şeyler okumak istiyordu.

Mustafa Vasfi'ye göre bunları Mahmud Şevket Paşa'ya karşı Hasan Beyin kullanacağı anlaşıldı.

Yani, ben mi?

- Evet.

Ee, öyleyse paşa hazretleri şimdi güven içinde bulunuyorlar. Hapishanede olduğuma göre...

- Doğru, sen hapishanedesin. Ama çok daha önemli arkadaşların dışarda..."

Cemal Bey, Hasan Vasfi'nin ağzını yoklamaya gelmiş, ama sonuç alamamıştır. Giderken sorar:

- Eee... Nasıl, rahatımız iyi mi? Bir şey ister misiniz?

Arkadaşı Burhan (Felek), ziyarete geldiğinde, Hasan Vas-'ye, "Askeri savcının değiştirilmesinde, savcılığa hiç olmazsa bir hukukçunun getirilmesinde ısrar et" diye öğüt vermiştir. Hasan Vasfi bunu ister. Cemal Bey:

(*) Mahmud Şevket Paşa suikastına katılan Yüzbaşı Çerkes Kâzım.

- Doğru, haklısın, yapalım, der.

Hasan Vasfi, oda içindeki nöbetçiden ve tuvalete kendisiyle birlikte giden askerden yakınır. Cemal Bey hemen buyruk verir.

Savcı da değişir...

İDAMINA KARAR VERİLDİ DENİLİNCE İŞ BİTER...

Hasan Amca, ya da o dönemdeki adıyla Hasan Vasfi, yargılanacakları Divan-ı Harb'i (Sıkıyönetim Mahkemesi) "insan yüzüne çıkmaktan korkan kadınlarımıza" benzetiyor ve ekliyor:

"Dinleyici, avukat kabul etmezdi. Sanıkla karşı karşıya yalnız kendisi... Eğer hukuk bir bilimse, bu mahkemede onunla ilişkisi olan bir tek adam bile yok. Bunların hepsi iktidarın mensuplarıydı. Hüküm de temyiz edilemezdi. En basit hakkı ayırma yeteneğinde olmayan bu insanlar, çoğunca bir adama 'idamına karar verildi' dedi mi, ertesi gün için ancak bir beyaz gömlek, üç de direğe ihtiyaç kalırdı. İstersen bir de abdest alabilirsin. İki rekât namaza da izin verirler."

"Taklib-i Hükümet" davasının tutukluları, böyle bir "adalet cihazından" geçmeye hazırlanıyorlar. Dışardaki arkadaşları da boş durmuyor:

"Hükümetin bize karşı aldığı tedbirlerde isabetli taraf yok değil... Bizi bir baskınla hapishaneden almak ihtimalini düşünmek, o kadar boş bir şey sayılamazdı. Muhalefet, polisin ve merkez kumandanlığının şiddetli takibine rağmen, faaliyetine cesaretle devam ediyordu. Yüzbaşı Kâzım, tam bir isyan halinde dolaşıyordu. Bizden işe yarayacak bir şey çıkmamıştı. Onlarla olan bağımız sade ve ufak bir ihbardan ibaret kalmıştı. Evet, Kâzım'la benim tanışıklığım var. O da nihayet hem okul arkadaşım, hem hemşehrim, hem de mahallelimdi.

Ben, hüküm alınıncaya kadar herhangi bir hareketin yapılmamasını istiyordum ve bunu Kâzım Beye de söylemiştim. O da mümkün olduğu kadar bizi koruyucu önlemleri ihmal etmeyeceğini vaadediyordu."

Sorgular bittikten sonra, uzun süre yargılanmayı beklerler. Hükümet onları neredeyse rehine gibi tutmakta, duruşmaları bir türlü başlatmamaktadır. Ahmet Bedevi, hükümet, Sabahattin Beyle uyuşmayı beklemekteydi, diye yazar. Tutukluların birbiriyle görüşme yasağı (o zamanki terimle "ihtilâtten men") da sürmektedir. Hasan Vasfi, yine ziyaretine gelen Burhan Felek'in öğütlemesiyle (Burhan Felek o dönemde gazeteci değil, "hukukçu"dur), görüşme yasağının kaldırılması için Divan-ı Harb'e dilekçeyle başvurur. Tutuklanmalarından elli, altmış gün sonra sanıklar birbirleriyle görüşme olanağını elde ederler.

TUTUKLULAR, SIKIYÖNETİM MAHKEMESİ'NE ÇIKARILIYOR

Ve Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların Divan-ı Harb-i Örf'ye, bugünkü dille Sıkıyönetim Mahkemesi'ne çıkarılma günü gelir... Hasan Amca yazıyor:

"Bu bina (Bekirağa Bölüğü) ile üniversitenin kapısı yamndaki çifte köşklere kadar olan mesafe, Süleymaniye kapısından Beyazıt kapısına kadar şimdiki bütün üniversite alanı... O zaman Harbiye Nezareti idi.

Ve bu alanda bir tek ağaç yoktu. Asker talim ederdi bu genişlikte... İşte biz bu alanın bir ucundan bir ucunu yürüyerek Divan-ı Harb'e varacaktık.

Birer birer odalardan çıkarıldık. Her çıkan işaret edilen yönde yürüyünce beş on adım sonra kendini kapalı ay şeklinde dizilmiş, süngü takmış bir müfrezenin içinde buldu.

Böylece biz Taklib-i Hükümet sanıkları hepimiz birarada müfrezenin kucağına üşüştük. Sayı tamamlanınca da müfreze girişi kapısı olarak bıraktığı aralığı kapadı, hep birlikte süngü takılı bir müfrezenin içinde kalmış olduk. Yürüyüşe Manastırlı Yüzbaşı İsmail Hakkı kumanda ediyordu.

Kafilemize, vahşi hayvan sergileyen bir sirk patronu tavrıyla ağır ağır koca meydanı hemen hemen yarım saatte yürüttü. Ve Divan-ı Harb'e ulaştırdı. Delikanlı, nezaretin (bakanlığın) meydanında, pencerelerinde yığılı insanlara hain kafilesini gösterecekti.

Aramızdan üç kişinin hafiyeleri olduğu belli olmuştu. Bunlar da Yüzbaşı Fethi, Jandarma Teğmenliğinden emekli Mustafa Vasfi, Yüzbaşı Rahmi idi. Fethi'yi son günlere kadar komitemizin en çok güvenilen bir adamı olarak tanımıştık."

Sanıklar, beş subaydan oluşan mahkemenin karşısına çıkarılır. Başkan, Hasan Amca'ya göre Hafız Hakkı Paşa'dır. (Başka bir yerde Hafız Tevfik Paşa diyor). Beş subayın en yetkisizidir Başkan Paşa. En "nüfuzlu" üye ise, Kurmay Binbaşı Kemal Bey... Ahmet Bedevi'ye göre ise, mahkeme başkanı Binbaşı Turfallı Niyazi Beydir.

Duruşmalar sürüp gider... Sanıkların durumunu ağırlaştıran, İstihkâm Teğmeni Lütfi'nin evinde yakalanan bombalardır:

"Bombalar, vaziyeti bir derece ağırlaştırıyormuş. Bunu sonradan öğreniyoruz. Meğer Sultan Hamid'e atılan bombadan sonra yapılan bir kanunun bir maddesini aleyhimize kullanmak isteyen üyelerden biriyle uğraşmak zorunda kalmışlar. Bu, Divan-ı Harb'de anlaşmazlık konusu olarak tartışmaya yol açmış. Kanun maddesi şöyle bir şey: '...imal eden, taşıyan, saklayan, bildiği halde haber vermeyen idam edilir...'

Maddenin şakası yok. Bunun uygulanmasını isteyen, benim çocukluk arkadaşım. Savunmasını yapanlar da birinin suratından ve bakışlarından, ötekinin geçmişte Kuleli'de yaptığımız bir ağır dalaşının intikamını almayı isteyeceğinden korktuğum Binbaşı Abdi ile Erkân-ı harp (kurmay) Binbaşısı Kemal Beyler... Bu Kemal Bey, çocukluk çağına ait bu çekişmeyi hatırlamamış bile. Kemal Bey, tutulan bombanın kanunun tarifi dışında olduğunu iddia etmiş. Kanunun tarifinde bombanın evleri yıkacak, trafiğe engel olacak derecede olması gerektiğini, oysa bu bombaların bu niteliklerde olmadığını öne sürmüş. Niteliklerinin belirlenmesi için bombaların bir fen kurulunca incelenmesini istemiş. Tophane'deki fen kurulu ise bombaların böyle evleri yıkıp, yolları kapayacak kadar olmadıklarını söylemiş ve bu sebepten de maddenin uygulanmasına imkân görülmemiş. (...)

Grubumuz, tehlikeli durum karşısında dengeli ve terbiye sınırları içinde kaldı. Herbirimiz hem kendimizi, hem de davamızı savunmaya çalıştık. Binbaşı Abdi'ye bakılırsa, Divan-ı Harb'e gelen

siyasi gruplar içinde Taklib-i Hükümet'çiler kadar sükûnet ve dengeyle hareket edeni yokmuş. Abdi bir gün bana:

- Sizi yargılarken, bir ihtilâl mahkemesi üyesi olduğumu hissetmiştim, demişti."

Sonunda dava savunma aşamasına gelir. Sanıklar sözlü ya da yazılı olarak savunmalarını yaparlar...

KARAR GÜNÜ: "ADALET MANZARASININ TAKLİDİ BİR TABLO"

Beklenen karar günü gelip çatar, oturum açılır; savcı söz alır:

"Bu hukukçular da ne uzun konuşurlar... Hele böyle bunalımlı zamanda... Onların kılı kırk yarmak çabasıyla her sanık üzerinde, her sanığın lafları üzerinde sakız çiğner gibi uzun uzun konuşmaları, ne çekilmez şey...

...Savcı nihayet susmuştu. Yargıçlardan biri konuşmaya başladı. Beş dakika sonra cezalarımızı almıştık: Bizi ikiye ayırmışlar, bir kısmımız yaşam boyu kalebent, bir kısmımız süreli, on beş yıl, on yıl, bir de beraat...

...Dış salona çıktık. Bizden önce çıkan müfreze dış kapıyı kesmişti.

Salonda yargıçlarımızdan bazıları el sıkışıyorlardı. Piyade binbaşısı beni bekliyormuş. Elini uzattı:

- Geçmiş olsun! dedi.

- Eyvallah, teşekkür ederim.

İki limonata emretti. Hizmet erleri koşuştular, limonatalar geldi. Bu arada savcı yaklaştı, gülerek:

- Geçmiş olsun, Hasan Bey!

- Bu da oldu mu, beyefendi? Hem ölünceye kadar bir kalede hapsimize hüküm veriyorsunuz, hem de 'geçmiş olsun' diyorsunuz.

- Hadi, canım... Mesele ipten kurtulmak. Ondan sonrası beraat kararı demektir. Bunu siz bilmez misiniz? Bu, kısa bir zaman sonra geçer. Politikada mesele kelleyi kurtarmaktan ibaret..."

Gerçekten de, "kelleyi kurtarmış" olmaları büyük şanstır! Hasan Amca, "O geceyi," diyor, "hesabının bilançosunu tamamlamış bir muhasebeci, geri hatlara çekilmiş bir savaşçı, sınavlarını bitirmiş, sınıfını geçmiş bir öğrenci rahatlığıyla derin bir uykuyla geçirdik. Gözlerimiz sabaha neşe ile açıldı. Yaşamak güzel şeydi. Yaşamaya da hakkımız vardı, hep genç insanlardık."

Hasan Vasfi, öteki adıyla Hasan Amca, "kalebend" olmadan önce biraz dinlenmek ve anılarını yazmak üzere Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nde yatmak ister. İsteği yerine getirilir: Hastanenin "Deli Koğuşu"nda bulur kendini. Bu kez, bir an önce Bekirağa Bölüğü'ne dönmek için çaba harcar...

Bekirağa Bölüğü... İdamdan kurtulmanın sevinci yavaş yavaş dağılmaktadır; mahkûmlar, karanlık geleceğin acılarla geçecek günlerini düşünmeye başlarlar. Hasan Vasfi, "Bize bağışlanan canın sevilecek çok az tarafı olduğunu anlamamız için birkaç günün geçmesi yetecekti," diye yazar.

Çok geçmeden Sultanahmet Hapishanesi'ne yollanırlar.

BURHAN FELEK'İN ULAŞTIRDIĞI BOMBA GİBİ BİR HABER!

"Nihayet bir gün olayın haberi bomba gibi patladı: Mahmud Şevket, Beyazıt'ta, sebilin köşesinden otomobili dönerken, atılan birkaç kurşunla hayattan ayrıldı. Olaydan beş, on dakika sonra haberi hapishaneye Burhan Felek ulaştırmıştı.

İktidar bir an tereddütten sonra duruma hâkim olmuştu. Topal Tevfik tutulmuş... Otomobille kaçan öteki arkadaşları takip edilmekte...

Ertesi gün durumun tamamıyla fiyasko verdiğini anlamıştık. Şimdi yeniden yargılanmamız tehlikesi başgöstermişti. Gazetelerden biri bundan söz etmeye başlamıştı bile..."

"Taklib-i Hükümet" olayının ortaya çıkarılıp tutuklamaların başlatılmasıyla Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi arasında iki aylık bir süre vardır.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA SUİKASTI, "TAKLİB-İ HÜKÜMET"ÇİLERİ BİR DAHA İDAMIN EŞİĞİNE GETİRDİ

Mahmud Şevket Paşa 11 Haziran 1913 günü, Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'nden çıkıp Bâbıâli'ye giderken öldürülür. Ön plandaki suikastçılar Yüzbaşı Çerkes Kâzım ile birkaç kumarbaz ve sabıkalıdır: Topal Tevfik, Ziya, Nazmi, Bahriyeli Şevki... Ve bir de suikast sırasında Paşa'nın otomobilinin önünü kesen arabayı kullanan, 18 yaşındaki lise öğrencisi Abdurrahman. Onun amacı, İttihatçılar tarafından rütbesi alınıp Yemen'e sürülen babasının, Hacı Nazmi Paşa'nın intikamını almak...

Sonradan, suikastta Saray damatlarından Salih Paşa'nın ve Mısırlı bir prensesle evli olan, o günlerde Paris'te bulunan Kürt Şerif Paşa'nın rolleri olduğu öne sürülecektir. Ayrıca, İngiliz Büyükelçiliği tercümanı kimliğindeki, gerçekte önemli bir ajan olan FitzMaurice ile Binbaşı Tryler'in de perde arkasından olaya karıştıkları öne sürülmüştür.

Hasan Vasfi, öteki adıyla Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet* adlı kitabında, Mahmud Şevket Paşa'nın Almanlarca satın alınmış olabileceğini ima eder. "Bu adamın tıpkı Enver gibi gizli bir kuvvetin arkalaması ile meydana gelmiş olduğu görünüyor", "Paşanın ilk seçtiği dayanak, ilk koruyucusu Von der Golz oldu" der. Ve Paşa'nın başarısızlıklarını, ülkenin başına neler neler getirdiğini sayıp döker. İttihatçıların bile "bu korkunç adamdan kurtulmanın çaresini bulmak zorunluğunu duyduklarını", onu Âyân Meclisi'ne (Senato) üye yaparak aktif bir görev olan Harbiye Nâzırlığından uzaklaştırdıklarını yazar. "Bağdatlı Paşa" diye küçümsediği Mahmud Şevket'in öldürülmesi, Hasan Amca'ya göre, İttihat ve Terakki çevresinde "yapay bir keder manzarası" doğurmuş, muhalefeti sevindirmiş, fakat Alman basınını yasa bürümüştür.

Gazeteci-yazar Sayın Oktay Ekşi'nin anlattığına göre, Hasan Amca 1956-58'de bir kitabı için Milli Kütüphane'de ve TBMM Kütüphanesi'nde araştırmalarda bulunmak üzere Ankara'ya gider. Çalışmaları sırasında, bir gün Sayın Ekşi'ye şunları söyler: "Evlât, bugün ne buldum biliyor musun? Biz, Mahmud Şevket Paşa hükümetini devirmeye kalkmıştık. Meğer bizi o tarihte İngiliz Büyükelçisi kullanmış. Çok çarpıcı bir belge buldum, her şeyim yıkıldı! Onu yayımlarsam, yaşadığım bütün kavgaların anlamı kalmaz." (Aşağıda görüleceği üzere, Hasan Amca gerçekten de geçmişine, anlatageldiğimiz olaylara bağlı bir kimsedir.) Bu sözler, olayda FitzMaurice ile Binbaşı Tryler'in parmağı bulunduğu yolundaki görüşe güç kazandırır.

DARBE PLANINA ADI KARIŞAN 12 KİŞİ İDAM EDİLDİ

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi, suikastın ardındaki güçlerce hazırlanan darbe planının bir parçasıdır. Hemen Talât (Paşa), Cemal (Paşa), Polis Müdürü Azmi, Emanuel Karasu ve Maliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Nesim Ruso öldürülecek; Sultan Reşad tahttan indirilerek yerine -veliaht Yusuf İzzettin'in ruh hastası olduğu gerekçesiyle- Vahideddin padişah ilan edilecektir. Sadrazamlığa ise, kimi kaynaklara göre Kâmil Paşa, kimi kaynaklara göre Damat Salih Paşa getirilecektir.

Plan, İttihatçıların önde gelenlerinin "temizlenmesini" de öngörür!

Hasan Amca ve Ahmet Bedevi Kuran gibi yakın çevresi, Prens Sabahattin'in kan dökülmesine karşı olduğunu; bu olayın ve benzeri komploların dışında kaldığını ifade eder. Oysa Mustafa Ragıp (Esatlı), Yüzbaşı Çerkes Kâzım ile Prens Sabahattin adına hareket eden Kemal Mithat'ın (Mithat Paşa'nın oğlu, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan) Kâmil Paşa'yı sadrazamlığa getirmekte anlaştıklarını yazar. Bu, Sıkıyönetim Mahkemesi (Divan-ı Harb-i Örfi) kararında da doğrulanır: Kararda, Prens Sabahattin'in bu sırada başka bir işe para harcadığı için suikastçılara para yardımında bulunamadığı, buna karşılık elçiliklerle ilişki kurulmasını sağladığı;

Saray'ın iki taburla kuşatılması ve Saray'a gidecek temsilci konularında planlamaya katıldığı öne sürülür.

Planın ilk bölümünün başarıyla sonuçlandığını, yani Mahmud Şevket Paşa'nın öldüğünü öğrenen Kemal Mithat, darbeden önce hazırlanan bildiriyi İstanbul'daki elçilerin "duayeni" (en kıdemlisi) Avusturya Büyükelçisine verir. "Bir tabur serseri ile idare olunan hükümeti devirmeye karar verdik" cümlesiyle başlayan "İhtilâl Komitesi" imzalı bildiride, yabancı elçiliklerin İstanbul'a deniz askeri çıkarmaları önerilmekte; "düvel-i muazzamaya (büyük devletlere: İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya'ya) bağlıyız" denilmektedir.

Suikastın hemen ardından İttihatçılar duruma egemen olurlar. İki suikastçı kaçıp kurtulur, dördü yakalanır. Darbe planına adı karışanlardan 12'si idam edilir. Prens Sabahattin, Dahiliye Nâzırı Reşit, Gümülcineli İsmail, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam (Binbaşı) Zeki, Kürt Şerif Paşa, Nazmi Paşazade Abdurrahman, Nazmi, emekli jandarma komutanı Mehmet ve Kavaklı Mustafa yokluklarında (gıyaben) idama hüküm giyerler. Pek çok kişiye "kalebendlik" cezası verilir.

"Muhalif" damgası yemiş iki yüzü aşkın kişi de, suikastın ertesi günü tutuklanıp *Bahr-ı Cedid* vapuruyla Sinop'a sürgün edilirler. Bunlar arasında Osman Cemal Kaygılı, Refi Cevat Ulunay, Refik Halit Karay gibi gazeteci-yazarlar da vardır.

Ve İttihatçıların önerdiği Sait Halim Paşa sadrazamlığa getirilmiş; İttihat Terakki'nin gerçek iktidar dönemi başlamış; en küçük bir muhalefet olanağı bile kalmamıştır!

YENİDEN YARGILANMA KORKUSU VE ÖTESİ...

O sırada Sultanahmet Hapishanesi'nde bulunan Taklib-i Hükümet'çilerin yeniden yargılanacakları, davanın suikast olayı davasıyla birleştirileceği söylenmektedir.

Davaların birleştirilmesini isteyen, Hasan Amca'ya göre İttihat ve Terakki Genel Merkezi, Ahmet Bedevi'ye göre İstanbul

Muhafızı Cemal Beydir. Her ikisinin de belirttiğine göre, Adliye Nâzırı İbrahim Bey buna karşı çıkmış ve böylece yeniden yargılanmaktan kurtulmuşlar, idamdan dönmüşlerdir.

Ve sıra, Sultanahmet'te geçici olarak tutulan mahkûmların cezaevlerine gönderilmesine gelmiştir. Hasan Amca, o dönemde Hapishane-i Umumî denilen Sultanahmet Cezaevi'nin "Mehterhane" diye anılan özel bölümünden alınıp, Bodrum Kalesi'ne gönderilmek üzere İzmir Hapishanesi'ne yollanır. Orada mahkûmlar birbirinden ayrılır; o Sinop Kalesi'ne doğru yeni bir yolculuğa çıkarılır.

Ahmet Bedevi Kuran, kendisi ile Satvet Lütfi, Boşnak Sıtkı, Salih ve Mahmut'un Bodrum'a, Teğmen Lütfi'nin Sinop'a, Hasan (Amca), Sait, Serdar Sıtkı ve Tevfik'in başka bir yere gönderildiklerini yazar. Ahmet Bedevi'nin anlattıkları, Hasan Amca'mn cezaevi hayatı üzerine de bir fikir veriyor:

Gidecekleri yere göndermeden önce, Polis Müdürlüğünde göğüslerine "yafta"lar yapıştırıp fotoğraflarını çekerler, parmak izlerini alırlar. İkişer ikişer bileklerinden kelepçeleyip karadan yola çıkarırlar. Ahmet Bedevi diyor ki:

"Deniz yoluyla gideceğimizi sandığımızdan, ona göre planlar yapmıştık. Çanakkale Boğazı'ndan geçtikten sonra, vapura istediğimiz yönü verdirmeyi düşünmüştük. Yolcuların arasına karışacak silahlı birkaç fedakârın yardımıyla, bizi götürmekle görevli jandarmaların silahları alındıktan sonra, kaptana istediğimiz gibi direktif vermek güç olmayacaktı."

Bodrum'da, ülkenin her yamndan gönderilen en azılı mahkûmların konulduğu Bodrum Kalesi'nde hapsedilirler. Ama, rahatları yerindedir. Arasıra kaymakam ve savcı da ziyaretlerine gelir. Kendileriyle ilgili resmi yazışmalardan bile haberleri olur. Bir ara, dışarıyla ilişki kurup, kaçış hazırlıklarına girişirler.

Tam bu sırada Sinop'a gönderilmeleri kararlaştırılır; bunun için İstanbul'a sevk olunmaları istenir. Güvencinlik'ten kaçış planı yapılar bu kez. Ancak, "tufanı andıran bir yağmur" bastırır ve plan uygulanamaz.

İstanbul'da Satvet Lütfi ile Ahmet Bedevi, hasta olduklarından, hapishanenin revirine yatırılırlar. Bir süre sonra Ahmet Bedevi Sinop'a gönderilir.

Sinop, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra bir "sürgünler diyarı" olmuştur. Sürgünler arasında jurnalcılar...

Günün birinde Ahmet Bedevi ile dokuz sürgün ve mahkûm, bir kayıkla denize açılıp bu "diyar"dan kaçarlar ve serüven dolu yolculuklarının ardından Sivastopol'a ulaşırlar. Aralarında, sonradan Türkiye komünistlerinin önderi olacak Mustafa Suphi de vardır.

SATVET LÜTFİ HAPİSTEN ÇIKARILIP BORÇ ALMAYA GÖNDERİLİYOR!

Mahmud Şevket Paşa'ya suikast davasında idama mahkûm edilen Prens Sabahattin, Paris'e kaçmıştır...

Balkan Savaşı'nın ağır yükü altında kıvranan İttihat ve Terakki, Maliye Nâzırı Cavid Beyi Paris'e, borç para bulmaya göndermiştir. Ancak, Kürt Şerif Paşa'nın propagandası yüzünden iş sürüncemede kalır; Cavid Bey bir türlü sonuca ulaşamaz.

İttihatçılar, daha önce idama mahkûm ettirdikleri Prens Sabahattin'in Fransa Maliye Bakanı Caillot ile dostluğundan yararlanmak isterler. Sabahattin Beyle doğrudan ilişki kurmanın yarar sağlamayacağım da gözönüne alırlar. Sonuca ulaştıracak yol, Prens'in yakın dostu ve özel kâtibi Satvet Lûtfi'nin araya girmesi...

Satvet Lütfi Sultanahmet Hapishanesi'nin revirinde yatıyor, Sinop'a gönderileceği günü bekliyor...

Talât Paşa, Satvet Lütfi'yi "dışarıya" çağırtıyor, onunla Emniyet Sandığı'nın (bugün Ziraat Bankası Cağaloğlu Şubesine ait bina) karşısındaki konağın selamlığında (burası, İttihatçıların Gizli İstihbarat Müdürü İsmail Canbulat'ın konağıdır) görüşüyor: Devlet-i Osmaniye'ye vatani yardımda bulunmak istemez mi?

Bu, tarih boyunca birçok siyasi mahkûmun "kader"i olmuştur. "Vatan haini" denilerek mahkûm edilmiştir, yeri gelince en büyük vatansever de odur. Devletin, vatanın kurtulması için ona başvurulur!

Talât Paşa'nın Satvet Lütfi'ye önerisi şu: Onu yurt dışına çıkaracaklar, Paris'te işini bitirip dönecek. Daha sonra Taklib-i Hükümet mahkûmları için af çıkartılacak...

Sadrazam Talât Paşa'dan başka bir ada çıkartılmış sahte pasaportu alan "inanılmaz maceraların adamı" Satvet Lütfi, Paris'e hareket eder... Orada önce Prens Sabahattin'in yanına, ertesi gün de sekiz aydan beri Paris'te oturan ve Fransa hükümetinden para koparmaya çalışan Maliyeci Cavid Beyin ziyaretine gider...

Satvet Lütfi sözünde durup İstanbul'a döner. Bu kez biraz soğuk davranılır kendisine; eski İstanbul Muhafızı, dönemin Bahriye Nâzırı (Denizcilik Bakam) Cemal Paşa'nın Taklib-i Hükümet mahkûmları için af çıkarılmasına karşı olduğu söylenir. Yeniden hapishaneye gönderilmek istenir.

O sırada Cemal Paşa, Akdeniz'de yapılacak deniz manevralarına katılmak ve Fransızlarla bağlaşıklık sağlamak üzere Fran-'ya gitmiştir. Paşa'nın dönüşüne kadar Satvet Lütfi'nin Prens Sabahattin'in yalısında kalması, ancak konuk kabul etmemesi uygun görülür.

Cemal Paşa Fransa'dan dönünce, İsmail Canbulat aracılığıyla Satvet Lütfi'yi bakanlığına çağırır; "sizin gibi idealist gençlerin hapislerde çürümesi memleket için büyük bir kayıptır" diyerek iltifat eder, öğle yemeğine alakor. Böylece Satvet Lütfi özgürlüğüne kavuşmuş olur.

Bu gelişmeler, öyle anlaşılıyor ki, öteki Taklib-i Hükümet mahkûmlarının da özgürlüklerine kavuşmalarını sağlar: Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden birkaç ay önce, irade-i seniye (padişah buyruğu) ile af çıkarılır!

"KANAL SEFERİ" VE "SARIKAMIŞ CİNAYETİ"

1914'te Avrupa'yı kan içinde bırakacak, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayacak savaş başlar.

Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*'te, yayımlanmış anılara ve belgelere de sık sık başvurarak, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan İttihatçıları, özellikle Enver Paşa'yı ağır bir dille suçlar; onları büyük insan kırımına yol açan "Kanal Seferi" ile "Sarıkamış Cinayeti"nin baş sorumluları olarak görür. Der ki:

"Milyonlarca genci Arabistan'ın kızgın çöllerinde, Kafkas'ın buzlu dağlarında, Çanakkale cehenneminde silahsız, yiyeceksiz, aç çıplak, devletin en küçük bir çıkarını aramadan, kollamadan harcayan bu adamlar, bir gece İstanbul'un bir yalısında toplandılar, düşman donanmasına mayınlarını elleriyle tarayarak açtıkları Akdeniz geçidinin aksi yönünden Karadeniz'in karanlıklarına daldılar ve kaçtılar. (...) Dönmek üzere gittiklerini söyleyerek. Çoğu dönmedi, dönenleri de oldu. Eteklerinin altında saklı ihanet hançerleriyle İzmir'de toplandılar (İzmir Suikasti). Kendilerini Malta zindanlarından, anayurdu, milletin bağımsızlık ve onurunu düşman çizmeleri altından kurtaran adamı öldürmek için. Bütün insanlıkla beraber Cumhuriyet savcısı da ne söyleyeceğini şaşırdı, yalnız şöyle haykırdı:

- Cibillî (yaratılıştan, doğuştan) katiller!"

Türkiye'nin savaşa girmesinden beş on gün sonra Cemal Paşa, Bahriye Nâzırlığı üzerinde kalmak üzere, Dördüncü Ordu Kumandanlığı'na atanır ve Suriye'ye gider. Bir yıl sonra da Hasan Amca'yı çağırır; Ermeni göçmenleri işine onun bakmasını ister. Polis Müdürlüğü'ndeki sorgusu sırasında kendisini idamdan kurtaran Cemal Paşa'yı sevip saydığı anlaşılan Hasan Vasfi, Suriye'ye gider ve savaşın sonuna kadar orada çalışır. Cemal Paşa, gözünü budaktan esirgemeyen bu gençteki insancıl yönü de görmüş, sezmiş olmalıdır.

Cemal Paşa, anılarında, Ermenilerin savaş sırasında göç ettirilmesi (tehcir) dolayısıyla çıkan olaylara değinirken, olayların Ermenilerle Türkler ve öteki unsunlar arasında altmış, yetmiş yıldan beri süregelen düşmanlık duygusundan ileri geldiğini, gerçek sorumlunun Rusya olduğunu yazar. Ermenilerin kendi ordusunun bulunduğu bölgeden geçmesi sırasında bazı tek tük olaylar dışında, göçmenlere saldırılmasına asla izin verilmediğini de ekler.

Cemal Paşa'nın "Ermeni Muhacirîn (Göçmenleri) Müfettişi" olarak görevlendirdiği Hasan Amca, oradaki çalışmalarından söz ederken şöyle diyor:

"Savaş içinde hükümet, bir milyona yakın Ermeni nüfusunu göç ettirmeye karar vermişti. Resmi dille, Ermenilerin savaş bölgeleri dışına nakledilecekleri söyleniyordu. Oysa orduların hemen gerisinde toplandılar. Bizim ordu bölgemize düşen 200-250 bin Er-

meni göçmeni. Cemal Paşa benim yerleştirmemi buyurdu. 'Ben evimi yapamıyorum, bu kadar insanı nasıl yerleştirebilirim?' dedim. Yardım edeceğini söyledi. Oradaki Ermenilerden şimdi İstanbul'da bulunanlar vardır. Sözgelimi şimdiki Ermeni Patriği o zaman, orada ufak bir papazdı. Ünlü Patrik Ormanyan Efendi bana onun için 'Geleceğin patriği budur' demişti. Ermenilere nasıl davrandığımı kendilerinden sorun."

Bu konuşmanın yayımlandığı 26 Ocak 1955 günlü *Akşam*'da, Hasan Amca'nın bu sözlerinin altında şu cümle var: "Ermeni meselesi hakkında Amerika'da İngilizce olarak basılan bir kitapta, Hasan Beyin iyi idaresinden, sempati ile bahsedilmektedir."

Ermenilerin o bölgede kıyıma uğratılmamasına çalışan Hasan Amca'nın çabası, Ermeni patrikliğince de unutulmaz: Burhan Felek'in yazdığına ve kendisini tanıyanların belirttiklerine göre cenaze törenine İstanbul Ermeni Patriği de katılır ve onu kutsar. Bu, gerçekten de ilginç bir olaydır. (Cemal Paşa ise, ne yazık ki, yurt dışında bir Ermeni tarafından öldürülmüştür).

Suriye bozgunundan sonra Şam'da tutsak edilir: "..O Avustralyalı süvari tugayım ben Şam'ın Assağ Caddesi'nde gördüm, beni esir etmişti," diye yazıyor Hasan Amca.

Çok geçmeden Osmanlılar ülkeden çekilir, o da İstanbul'a döner.

1918'de Mondros'ta ateşkes antlaşması imzalanır.

Burhan Felek'e göre Hasan Amca, Ateşkes döneminde, İstanbul'daki "kısır politika hareketlerinden" başını alamaz.

FIRTINA DİNDİ: ARSLAN YÜREKLİ İHTİLALCİ, KALP YETERSİZLİĞİNDEN ÖLDÜ

Kahramanımız Hasan Vasfi ya da Soyadı Yasası'ndan sonraki adıyla Hasan Amca, gerçek bir İttihatçı düşmanı olmasına karşın, Ateşkes döneminde iktidara gelen İtilâfçılarla (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) da pek anlaşamaz.

Bir ara her şeyden elini eteğini çekmek ister; Suriye'deki aylıklarından biriktirdiği parayla Kadıköy Yeldeğirmeni'nde güzel bir apartman tutar. Ve Kolej mezunu genç bir kızla evlenir.

Yine de politikadan büsbütün kopamaz. Sözgelimi, Anadolu'ya kaçarak Kurtuluş Savaşı'na katılmak isteyen Ali Beyi (Kel Ali Bey) bir gece evinde konuk edip gizler.

Akşam gazetesinde yayımlanan konuşmada her zamanki açık sözlülüğüyle, "Mustafa Kemal'in aleyhinde bulunduğunu" da açıklar: "Ama Anadolu'ya geçmesine hayli yardım ettim. Sizin gazetenizde Kâzım Dirik'in 1945 yılı içinde çıkan bir yazısı vardı. O yazıda benim Mustafa Kemal'e, Anadolu'ya gitmesi için nasıl yardım ettiğime dair bir bahis vardır. Ben onun Pontus Rumlarına karşı bir kuvvet oluşturup halkı kıyımdan kurtarabileceğini düşünmüştüm. Suriye'de gördüğüm Mustafa Kemal, iyi bir kumandandı. Fakat doğrusu, işgal kuvvetlerini yenebileceğini aklım kesmemişti. Fiilen ve yazı ile muhalefet etmedim. Fakat inanmadığım için Anadolu'ya gitmedim."

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra, TBMM Hükümeti'ne bağlı kuvvetler İstanbul'a girerken, evini barkını bırakıp yurt dışına kaçar: Bir düşmanlığa hedef olmaktan korkmuştur. Politikayla şöyle ya da böyle ilişkisi olanların başına, karışık dönemlerde her şey gelebilir. Kahramanımız, onca deneyimden sonra, bu gerçeğin ayırdına varmıştır!

SELANİK'TE ÇERKES ETHEM'İN YANINDA...

Hasan Amca'yı yurt dışında yeni serüvenler beklemektedir.

Onu önce Selanik'te görüyoruz.

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'le anlaşamayan, İsmet Paşa'nın ordusu içinde yer almayı reddeden Çerkes Ethem ile çevresi Selanik'tedir. Kendi çizmediği bir siyasal ve bireysel "kader"in rüzgârında sürüklenen kahramanımız da, onlarla -şöyle ya da böyle- ilişki içinde... "İstanbul'dan kaçınca, hemen Yunanistan'a, Türklerin ve Çerkeslerin bulunduğu eski bir Osmanlı şehrine gitmeyi ister istemez düşündü. Belki de o zaman, orası Türk mültecilerin mecburi merkezi idi."

Yanlış anlaşılmasın: O, Türkiye'ye her şeyi göze alacak kadar bağlıdır:

"Selanik'te bir kahvede otururlarken bir Yunanlı Mustafa Kemal'e küfür etmiş. Çerkes Hasan da kalkıp herifi pataklamış. Kahve halkı birbirlerine girmişler. Bu vaka üzerine Yunan polisi Hasan'ı Mustafa Kemal'in casusu töhmetiyle yargılanmak üzere Atina'ya sevketmiş, Hasan'ı Atina'ya yayan göndermişler. Tabii rahatlık olsun diye değil!.." (Burhan Felek).

Siyasi sürgün olarak yaşamak hiç de kolay değildir. Hasan Vasfi orada "berduş"lar gibi dolaşıyor, ne iş bulursa yapıyor. Boyacılık, berberlik, öğretmenlik, ressamlık... Sözgelimi, Atina Büyükelçisi'nin odasındaki, içinde şifrelerin, gizli belgelerin, paraların bulunduğu kasayı boyuyor. Büyükelçi Cevat Bey, Yunanlıya hiç benzemeyen bu adama sorar:

"- Nerelisin?

- Türküm.

- Burada ne arıyorsun?"

O, başından geçenleri kimseye anlatmamakla da ün yapmış bir "ihtilâlci"dir. Her anlama gelebilecek bir cevap verir. Ama Cevat Bey, onun kim olduğunu ve serüvenini öğrenir; gerekince boya işleri için çağırtır. Siyasal sorunlar üzerinde konuşurlar...

Yunanistan'da dört yıl kadar yaşadıktan sonra, 1926'da pasaport olarak Türkiye'ye dönmek ister. Türkiye'ye sorulur. Herhangi bir suçtan aranmadığı için, dönüş izni çıkar. Gelir, pasaportunu uzatır.

Pasaportu incelenir, Türkiye'ye girişine herhangi bir engel bulunmadığı söylenir ve önüne bir kâğıt uzatılır:

"- Lütfen önce şunu imzalayın, sonra buyurun geçin!"

BULGARİSTAN'DAKİ AJANIMIZ: ESKİ İHTİLÂLCİ HASAN VASFİ

Altını imzalaması istenen kâğıtta, eşini boşadığı ve artık onunla evlilik ilişkisi bulunmadığı yazılıdır. Medeni Kanun henüz kabul edilmemiş olduğundan, bu işlem hukuk yönünden geçerlidir.

Eşiyle mektuplaşıp mektuplaşmadığı, aralarındaki ilişkinin ne düzeyde olduğu bilinmiyor. Burhan Felek, "Bu sır Hasan'la beraber toprağa gömülmüştür," diyor. "Yalnız, benim düzensiz ola-

rak aldığım haberlere göre, Hasan'ın kaçmasından bir süre sonra karısı belki de Hasan'dan hiçbir haber alamamış, belki de gönderdiği mektuplar önlenmiş, bir başka erkeği tanımıştır... Belki onunla evlenmiştir. Bu erkek zamanın hükümet çevrelerinde nüfuzlu ve kulağı deliktir. Hasan'ın geri dönmek istemesine engel olamamışsa, kapıda bir boş kâğıdı imza ettirmeyi denemiştir. Bu denemede hükümetin yüksek kademeleri bilgi sahibi midir? Yoksa yalnızca sınır polisi mi bu işi yapmıştır? Karısının haberi var mıdır? Bunlar artık aydınlatılamayacak karanlıklardır."

Bilinen, Hasan Amca'nın kâğıdı okuduktan sonra:

"- İmza etmezsem?" diye sormuş, polislerin de nazikçe:

"- Ne yazık ki içeri giremezsiniz!" demiş olmaları.

Ve Emniyet Müdürlüğü'nde, gözaltında bulunanların konulduğu "Müteferrika" denilen o berbat hücrede tutulduktan sonra, polis eşliğinde, Bulgaristan'a gidecek bir İtalyan vapuruna bindirilerek sınırdışı edilir.

Onu artık pek çok Türkün yaşadığı Varna'da, Türkçe öğretmeni olarak görürüz. Yabancılara Türkçe dersi vermektedir...

Bir süre sonra Burhan Felek'le mektuplaşmaya başlar, onun yardımıyla Türkiye'ye gelir. Burhan Felek, bu eski dostunu eskrim öğretmeni Fuat Balkan'la tanıştırır. Balkan, askeri haberalma servisleriyle ilişkili...

Fuat Balkan'ın aracılığıyla Hasan Amca, Bulgaristan'da Türk ordusunun istihbarat ajanı olur. Görevi, klasik askeri hareketler ve malzeme hakkında bilgi vermek! Durumu bir Burhan Felek, bir Fuat Balkan, bir de "Bulgaristan Bürosu Şefi" biliyor...

Hasan Amca Bulgaristan'a dönüp görevini sürdürür. Ajanlık görevinde kendisine yardım edecek iki kişi de bulur: Biri Bulgaristanlı bir Türk, öteki İtalyan anneden doğma bir zat.

Askeri bilgi toplayabilmek için, ara sıra Bulgaristan içinde gezilere çıkmaya başlamıştır. Bu, Bulgarların dikkatini çeker. İzlenir. İzlendiğini anlayınca, önce kendisine yardım eden Türkü Türkiye'ye kaçırır, sonra da kendisi sessizce çıkıp gelir...

Türkiye'ye ne zaman döndü? Kesin olarak bilemiyoruz.

Bizim bulabildiğimiz en eski yazısı, 26 Ekim 1952 günlü *Tarih Dünyası* dergisinde yayımlanmış: "Taklib-i Hükümet ve Prens

Sabahattin" başlığını taşıyor, sonraki iki sayıda da sürüyor ve bitmeden kesiliyor.

VE SON YILLAR: BÂBIÂLİ'NİN SEVİMLİ HASAN AMCA'SI...

Ama Hasan Amca'nın Bâbıâli ile ilişkisi hiç kesilmiyor...

Bir süre *Dünya* gazetesinde çalışıyor. Gazetenin sahibi Falih Rıfkı Atay'la Suriye'de, Cemal Paşa'nın "maiyetinde" çalıştığı günlerde tanışmış olmalı. Fikret Otyam şunları yazar:

"Dünya gazetesinde, Falih Rıfkı'ya, Bedii Faik'e 'tepeden bakan' kısa boylu, minicik çipil gözlü, ak saçlı, insana güven veren bir insan dolaşır dururdu. Hasan Amca derlerdi. Falih Rıfkı, özen gösterirdi, saygılıydı. Zaman zaman eskilerden, Kanal Harekâtı'ndan söz ederlerdi. Hasan Amca, İsmet Paşa'yı hiç mi hiç sevmez. İsmet İnönü, en tatlı muhalefet yıllarında *Dünya*'ya gelir, 'Kim var ordaaaa?' diye bağırır merdivenin başında. Ya Falih Rıfkı'nın, ya da Bedii Faik'in odasına buyur ederdik. Hasan Amca, ortalıktan kaybolurdu... Odası, gazetenin üst katındaydı. Çiçek gibi bir odaydı, teneke kutulara diktiği fesleğenler, karanfiller, gecesefalarına gözü gibi bakardı.

Sözünü saklamazdı. Gazetenin girdi çıktısına, kâğıt işlerine bakar, aksayan bir şey oldu mu bağırır çağırırdı, kim olursa olsun!

Kanal Harekâtı'nda önemli rolü olan emekli general Ali Fuat Erden'den de hoşlanmazdı. 'Bunlar var ya, bunlar... Binlerce Anadolu evlâdını Süveyş'e bıraktılar, şimdi de hatırat yazıp öğünüyorlar...'

Severdim Hasan Amca'yı baba gibi... Tüm Bâbıâli severdi, yazarlar, çizerler, tümden...

Orhan Kemal ile tavla oynarlar, akla gelmez sözlerle kızıştırırlar oyunu... Adana Kebabevi'nde rakı ve kebabına... İstasyon Köftecisi'nde köftesine...

Ankara'ya geldiğinde, ... coştuğu zaman üstü kapalı, zaman zaman bize bir bilmece gibi gelen anılarını anlatır ve en olmadık yerinde, *Dünya* gazetesindeki günlerimize geçiverirdi."

Onun anılarına pek bağlı olduğunu Muzaffer Buyrukçu da günlüklerinden birinde belirtir:

Yüzde doksan beş anılarının tutsağıydı. Cağaloğlu'nda karşılaşır karşılaşmaz 'Sana bir şey söyleyim mi delikanlı, iyi dinle beni. Cemal Paşa'yla Enver Paşa'nın hatalı hareketleri olmasaydı Osmanlı kolay kolay yıkılmaz, komşularımız da böyle azmazdı' diyordu ya da 'Bir gün Yakup Cemil'le Horhor'da yürüyorduk...' diye başlıyordu söze."

Dünya gazetesinden ayrıldıktan sonra neler yaptığım, nasıl geçindiğini bilemiyoruz. Elimizde iki kitabı var: Her ikisi de 1958'de yayımlanan *Doğmayan Hürriyet* ve *Nizamiye Kapısı*. Bir de 1960'ta *Vatan* gazetesinde tefrika edilen "Yarıda Kalan İhtilâl" başlıklı anıları. *Doğmayan Hürriyet*'in sonunda, üç kitabının daha "basılmakta olduğu" belirtiliyor: *Dördüncü Ordu Karargâhı* (Cemal Paşa ve Tehcir, yani Ermenilerin göç ettirilmesi), *Basının Üç Büyük Kurbanı* (Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki. İkinci Meşrutiyet döneminde şehit edilen bu üç gazeteciyle ilgili kitabı için, o dönemde çıkan yayınları taradığını, elimize geçen eski harfli notlarından anlıyoruz. Araştırması «Meşrutiyet'te Vurulan Gazeteciler» başlığıyla *Dünya* gazetesinde tefrika edilmiştir. Kanımızca tefrika, yazıların tümü verilmeden kesilmiştir), *Memleket Hapishaneleri* (Bekirağa Bölüğü Mehterhane- İzmir-Sinop). Bu kitaplar yayımlanmadı; Dördüncü Ordu Karargâhı ile Memleket Hapishaneleri'nin yazılıp yazılmadığını bilmiyoruz.

Hasan Amca'nın son yıllarında dostlarının evinde ya da Dünya gazetesinin bitişiğindeki, yine bir dostunun sahibi bulunduğu binada yatıp kalktığım, geçim sıkıntıları içinde ve zaman zaman bir "aylak" olarak yaşadığını biliyoruz.

Melih Cevdet Anday'ın, *Aylaklar* romanındaki Dündar Bey tipi, Hasan Amca'dan esinlenilerek yaratılmıştır.

Aziz Nesin'e 18 Ocak 1961 günlü mektubundan, *Zübük* adlı mizah dergisinde de yazdığını çıkarsayabiliyoruz:

"Azizim, Aziz!

Evde hastayım. Bilmem ama biraz kalacağım zannediyorum. Çıkamayacağım. Yazıları gönderiyorum. Sebep biraz avans temin etmek. Çok az param bile yok. Gözlerinden öperim."

BİRKAÇ PARÇA KAĞIT, 5 LİRA VE SONSUZ GURUR...

Kimselere halini açmayan Hasan Amca, son günlerini Haydarpaşa Hastanesinde geçirir. Birkaç genç doktor, ellerinden geleni yaparlarsa da, -Burhan Felek'in deyişiyle- aslan yürekli Çerkes Hasan, kalp yetersizliğinden ölür.

Cenazesini gazeteci arkadaşları kaldırırlar. Ermeni Patriği de cenaze törenine katılır, onu kutsar.

1884'te Karadağ sınırında doğan Hasan Amca, 16 Mart 1961'de yokluk içinde gözlerini kapamıştır.

Ondan geriye kalanlar, yıpranmış bir el çantası içinde iki küçük not defteri, eski harflerle notlar alınmış iki parça kâğıt, İstanbul Emniyet Sandığı'ndaki 870 no.lu hesabının 5 lira "bakiye"li Küçük Tasarruf Cüzdanı. İki üç kitap, birkaç parça yazı. Bir de sonsuz gurur...

Yaşamının pek çok gizini kendisiyle birlikte götürmüştür.

Hasan Amca'nın yaşamı, buruk bir öyküdür.

KAYNAKÇA

* Abidin Nesimi (Fatinoğlu): *Yılların İçinden,* İst. 1977.
* Ahmed Hilmi, Şehbenderzade, Filibeli: *Muhalefetin İflâsı,* İst. 1331/1915.
* Akşin, Sina: 100 Soruda *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İst.1980.
* Amca, Hasan: *Nizamiye Kapısı,* İst. 1958; *Doğmayan Hürriyet,* İst. 1958; "Yarıda Kalan İhtilâl", *Vatan,* 10.7.1960-9.8.1960; "Taklib-i Hükümet ve Prens Sabahattin", *Tarih Dünyası,* S.34-36, 26 Ekim - 26 Aralık 1952; "Meşrutiyet'te Vurulan Gazeteciler", *Dünya.*
* Arcayürek, Cüneyt: "Müthiş Maceraların Adamı Tozan", *Hürriyet,* 24.5.1970 - 9.6.1970.
* Aydemir, Şevket Süreyya: *Enver Paşa,* C. II, İst.1971.
* "Aziz Nesin'e Birkaç Mektup", *Türk Dili,* S.274, Temmuz 1974.
* Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi,* C.II, Kısım I, Ank. 1983.
* Belen, Fahri: *20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti,* İst. 1973.

  Borak, Sadi: "Türkiye'de Siyasi Suikastler" *Milliyet,* 12.2.1979 vd.
* Buyrukçu, Muzaffer: "Günlük (1.5.1971)", *Karşı,* S.17-18, Kasım-Aralık 1987.
* Cemal Paşa: *Hatıralar,* 4. bas. İst.1977.
* Çavdar, Tevfik: *Talât Paşa,* Ank. 1984.
* Esatlı, Mustafa Ragıp: *İttihat ve Terakki,* (2.b.), İst. 1975.
* Felek, Burhan: *Yaşadığımız Günler,* İst. 1974; "Çerkes Hasan", *Cumhuriyet,* 17.3.1961.

* *Halil Menteşe'nin Anıları*, İst. 1986.
* Kuran, Ahmet Bedevi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,* İst. 1959.
* Kutay, Cemal: *II. Dünya Harbinde Belgrad'ı Kurtaran Türk*, İst.1963
* Meşrutiyet Devrinin 'Çerkes Hasan'ı Hayatını Anlatıyor", *Akşam,* 26.1.1955
* Okyar, Fethi: *Üç Devirde Bir Adam,* İst. 1980.
* Otyam, Fikret: *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları,* İst. 1975.
* Rıza Nur: *Hayat ve Hatıratım,* İst. 1967 - 1968.
* "Sultan Reşad'ın Başmâbeyincisi Tevfik Bey'in Günlük Notları", *Hayat Tarih Mecmuası,* Haziran 1971, Temmuz 1971.
* Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. I, İst. 1984.
* Yalçın, Hüseyin Cahit: *Siyasal Anılar*, İst. 1976.

EK:

MEŞRUTİYET DEVRİNİN "ÇERKES HASAN"I HAYATINI ANLATIYOR

Meşrutiyet devrinin "Çerkes Hasan"ı, Cemal Paşa'nın Ermeni tehcirine memur ettiği Hasan Bey, şimdi Bâbıâli'nin genç kafalı "Hasan Amca"sıdır. Genç kafalı diyoruz, çünkü Hasan Amca yaşadığı günlerin, karıştığı olayların muhasebesini yaparken, yaşıtlarından çoğunun kapıldığı "kendini temize çıkarmak", bugün kötü sonuçları artık su götürmeyen birtakım geçmiş siyasi hareketleri mâzur göstermek, türlü çıkar ve şeref kaygılarıyla dostlarını övüp düşmanlarını yermek, inandığı şeylerden kimini saklayıp kimini söylemek gibi küçük politika oyunlarına düşmez. Meşrutiyet hareketini, Birinci Dünya Savaşı'na girişimizi, Ermeni meselesini, günümüzün ışığı altında, doğrulukla incelemeye çalışır. Hatıraları yakında yayımlanacak.

- Yetmiş yaşındayım, diyor, bugün yazdıklarım veya ilerde yazacaklarım için bana iyi demeleri de, kötü demeleri de artık beni bağlayamaz. Geriye bir vicdan borcu kalıyor, o kadar.

(Konuşmanın Hasan Amca'nın yaşamöyküsünü verirken yararlandığımız bölümleri, yinelemeden kaçınmak için buraya aktarılmadı.)

Sizin "Çerkes Hasan" diye tanınmanız Meşrutiyet devrine ait olan hayatınız içindir, değil mi?

- Evet ama, bizim memlekette Çerkes, Arnavut, Kürt falan gibi sıfatlar, bir adamı küçültmek için takılır. Divan-ı Harb-i Örfî reisi, Mahmud Şevket Paşa'ya: "Ben bunları idam edemem," dediği zaman sadrazam: "Kuzum bu Çerkes Hasan'ın okuma yazması var mı?" diye sormuş.

- İstibdat devrinde hürriyetsizliğin acısını duydunuz mu?

- Hürriyeti bilmiyordum ki duyayım.

- Meşrutiyette hürriyetin tadını tattınız mı?

- Hürriyeti istemek için İttihat ve Terakki'ye girmekle bazı şeyler öğrenmiştik. Hiç değilse bir Sultan Hamid aleyhtarlığı öğrenmiştik. Devlet batıyormuş, sonumuz yakınmış falan... Fakat o idareyi kaldırıp da yerine getirdiğimiz adamlar bundan fazlasını yapınca tabii muhalefete geçtik.

- Millet, İttihatçıları desteklemiyor muydu?

Meşrutiyet bence bir inkılâp değildir. Bir askeri isyandır. Bayrağını da tabii zamanın ideallerine göre açmıştır: Hürriyet, müsavat, adalet. Fakat bu hareketin ruhunda demokratik bir anlayış yoktu. Millet bu isyana iştirak etmiş değildir. İttihat ve Terakki'nin âzası zabitandır. Zabitler bölüklerini sürüklemişlerdir. Sultan Hamid'in en son yaverinden dinlemiştim. Bir gün sofrada Abdülhamid, İttihat ve Terakki ricaline: "Ne yapın yapın, büyük Avrupa devletlerinden borç almayın, zira bu borçların arkasından bin türlü boyunduruk gelir," demiş. Bunun üzerine Cavid Bey: "Biz Osmanlı zabitanını sefalet içinde bırakamayız," diye cevap vermiş.

Mithat Şükrü Bey bu hareketin halka malolduğunu iddia ediyor.

- Belki iki üç kişinin kulağına söylemiştir. Biz İstanbul'da İttihatçı olarak 29 genç delikanlı idik. Bütün hareket Manastır'da zabitler tarafından hazırlanmıştır. Hatta Enver'in kahraman oluşunun hiçbir dayanağı yoktur. 324 (1908) devriminin yapılmasında Enver'in en küçük bir hizmeti geçmemiştir. Düşününüz. Eyüp Sabri değil, Atıf Bey değil, Süleyman Şükrü değil de o kahraman. Bence bu iş tamamen Alman politikasının neticesidir. Almanlar bize ta Meşrutiyet inkılâbında kancayı atmışlardı. Fakat harbe girişimize kadar gayet ustalıkla çalıştılar. Birinci Dünya Savaşı'na girişimizin hikâyesi çok hazindir. Talât Paşa' nın, Cemal Paşa'nın, Halil Bey'in (Menteşe) hatıralarını okuyun. Hepsi de "Bizim haberimiz yoktu," diyorlar; "hiçbirimiz razı değildik," diyorlar. Yakında çıkacak olan kitabımda yazıyorum: Peki, kabinenin hiçbir azası razı olmadan biz harbe nasıl sürüklendik? Bir mesele ki, üzerinde ne kadar durulursa yeridir. Bir kişinin küçük hesabı, büyüklük duygusu ve milleti adam yerine koymaması yüzünden bu maceraya karıştık.

- En çok hangi devri seversiniz?

- Ben gençliğimde çok ıstırap çektim. İyi bir gün görmedim. Hapishane, menfa (sürgün)... Hayatım böyle geçti. Size en mesut dakikamı söyleyeyim: Cumhuriyet'in üçüncü yılında beni buradan sınır dışı ediyorlardı. Müteferrikadan bir polis refakatinde bir İtalyan vapuruna bindirildim. Bulgaristan'a gideceğim. Vapurda garsonu çağırdım. Rakı istedim. İtalyan garson, rakı yasağı olduğunu, Türk limanlarında bulunduğumuz müddetçe rakı veremeyeceğini söyledi. O vakte kadar devletimizin kanunlarına yabancıların boş vermesi o kadar olağan bir şeydi ki, koca İtalyan devletinin bu Türk yasağına boyun eğmesi beni gözümden yaş getirtecek şekilde sevindirdi.

(*Akşam*, 26.1.1955)

"DOĞMAYAN HÜRRİYET"İ SUNARKEN

Bundan önceki kesimde Hasan Amca'nın yaşamına elden geldiğince ışık tutuldu ve buna yaşadığı dönemin siyasal olaylarına ilişkin geniş bir panorama eklemlendi. Burada ise, bir sonraki kesimde dili yalınlaştırılmış olarak sunulan *Doğmayan Hürriyet* adlı kitabını ele alarak bir iki noktaya değineceğiz.

1958'de yayımlanan *Doğmayan Hürriyet*, "yaşanmış olayların anlatıldığı yazı türü" olarak tanımlanan "anı" kapsamına alınamaz. İlk bölümlerde yazarın içinde yaşadığı kimi olaylar dile getirilmekle birlikte, sonraki bölümlerde ülkenin genel gidişi ile kimi yöneticileri üzerine gözlem, düşünce ve incelemeler, birtakım olaylar aktarılır. Yazarın amacı "bir devrin içyüzü"nü ortaya koymaktır; bu amacına ulaşmak için çeşitli tür ve yöntemlerden yararlanır. Bunu yaparken, kendisinin de belirttiği üzere, "taraf tutar" ve taraflılığın gözlüğüyle bakarak birtakım sonuçlar çıkarır: Son bölümlerde en can alıcı noktalar vurgulanır: Ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sokan kabinenin ve savaş yıllarında işbaşına gelmiş hükümetlerin üyeleri, ne savaşa -parasız, silahsız ve cephanesiz- girmenin sorumluluğunu üstlenirler, ne de yenilgilerin... Binlerce askerin ölüme atılmasıyla sonuçlanan iki harekât, "Kanal Seferi" ile "Sarıkamış Cinayeti" de kitabın sonunda gözler önüne serilir. Ayrıca, okumuş ve aydınların sorumluluğu vurgulanır. En sonunda da, İttihatçılar "cibillî katiller" diye nitelenir.

Hasan Amca, "taraflı" olmakla birlikte, bu ağır suçlamalarını "olaylara ve olgulara dayanan delillcr"e, "bizzat karşıtlarının yazı ve sözlerine veya dost ve taraftarlarının tanıklıklarına, veyahut olayların sonuçlarına" yaslar. Zaman zaman "kara mizah" alanına kayar; yergilerinde birçok mizahçıya taş çıkartacak bir ustalık gösterir. (*Zübük* adlı mizah dergisinde de yazdığını gözden uzak bulundurmayalım).

Tarih, olaylara serinkanlı bakmayı gerektirir. Hasan Amca'nın ne ölçüde haklı olduğunu araştırırken, eldeki bütün belgelerin

ve suçladığı kişilerin yayımlanmış anılarının değerlendirilmesi zorunludur. Cemal Paşa'nın (*Hatıralar*, 1977), Meclis-i Mebusan reisi Halil Menteşe'nin (*Halil Menteşe'nin Anılan*, 1986) ve Talât Paşa'mn (*Talât Paşa'nın Anılan*, 1986) anıları son yıllarda yeniden basıldı ve ilgi gördü. Bu anılarda ortaya konulan görüşlere "tez" dersek, *Doğmayan Hürriyet*'teki suçlamalara da "antitez" demek gerekir; "sentez"e ulaşabilmek için her iki kesimi de okumak ve tarih kitaplarına başvurmak zorundayız. İşin ilginç yanı, Hasan Amca'mn savcı söylemiyle, öteki kesimin (Talât Paşa'nın tümüyle, Cemal Paşa ile Halil Menteşe'nin ise bir ölçüde) savunma sandalyesindeki samkların söylemiyle karşımıza çıkmalarıdır.

Öte yandan Hasan Amca, İkinci Meşrutiyet "inkılâbının" halka mal olmadığım anlatır, "politikacı ordu" üzerinde durur, ülkenin durumunu gözler önüne sererken tam bir "sivil toplum"cudur bu yolda Abdülhamid'i dolaylı olarak övecek kadar ileri gider (önceki sayfalarda ek olarak verdiğimiz konuşmaya bkz.). Nereden ve nasıl gelmiş olursa olsun, eski bir "ihtilâlci"nin bu noktaya ulaşması gerçekten ilginçtir.

Kısaca söylemek gerekirse, *Doğmayan Hürriyet*, "Meşrutiyet devrini, hatta bugünün rejim bocalamalarını anlamak", tartışmak için yeniden gündeme gelmesi gereken bir kitaptı.

Rakamlarla gösterilen dipnotlar yazarın, (*) işaretliler bizimdir.

DOĞMAYAN HÜRRİYET

●

Bir Devrin İçyüzü, 1908-1918

●

Hasan Amca

ÖNSÖZ

Seyirci olarak kalmamış, olaylarda yer almış bir insanın anılarını tarafsız bir dille yazabileceği kolay kabul edilemez.

Yaşadığı günleri ve bunların arasında rol aldığı olayları yazarken, onları sadece bir gözlemci gibi tasvir ederek açık ve gerçek bir tablo vermek, yargıyı okuyucuya bırakmak akla gelebilir. Bunu bana tavsiye edenler olmadı değil. "Olayları aktar, yargıyı okuyucuya bırak," dediler.

Bu kolay yapılabilir mi? Bu tabloyu ben resmedeceğime göre, bunu okuyucuyu kendi görüşüme uygun bir yargıya yöneltecek biçimde resmetmeyeceğimi öne sürmek nasıl mümkün olabilir?

Nasıl olursa olsun, -istemeyerek de olsa- olayları kendi anlayışıma uygun bir biçimde tasvire eğilim duymaktan korunabileceğime inanamadım. Bu düşünceyle, gördüğümü anladığım ve inandığım gibi yazmanın daha isabetli olacağı kanısına vardım.

Bana öyle geldi ki, bizim görevimiz, olayları anlayış ve yargılarımızla birlikte bir sonraki nesle aktarmaktır; bu, işin en doğrusudur. Bunun dayanak ve sebeplerini inceleyerek gerçeğe ulaşmak, onlara kalan bir görevdir.

Olayların esasıyla kaynakları çözümlemekte, bağlantıları incelemekte ve nihayet çıkaracağım sonuçlarda yanılabilirim. Bunun şaşırtmak ya da bir tarafı suçlamak, bir şeyi gizlemek çabasıyla yapılmadığına inanmalarını okuyucularımdan dilerim.

Yaşadığım günlerde tarafsız değildim. Güçlü ya da zayıf, doğru ya da yanlış inanışlarla taraf tutmuştum. Bunun için yazılarımın tarafsız olmayacağını tekrar özür dileyerek okuyanlarıma belirtmeliyim.

Geçmişe ait izlenimlerimi bugünkü görüşlerimle karıştırmamaya, olayları şimdi o günkü açıdan görmüyorsam bu değişikliği o günkü anlayışımla açıklamaya çalışacağım.

Aleyhimde hiçbir yargıdan sakınmayacağım. Gerçekte kaybedecek çok şeyi olan kimselerden değilim. Ben sadece "nemelâzımcılık"

etmemiş, iddiası olmayan bir vatandaşım. Daha seçkin bir kimliğe sahip olmayı istemedim; belki buna yeterlilik de gösteremedim.

Bugün daha az heyecanlı, mizacı o kadar sert olmayan bir yaştayım. Yazılarımın daha ılımlı, daha uysal olacağını umuyorum.

Bir zamanlar karşısında bulunduğum insanları ve olayları eleştirirken soyut konuşmamaya dikkat edeceğim. Olaylara ve olgulara dayanan delilleri öne süreceğim; fakat doğrudan doğruya suçlayan, yargıya varan ben olmayacağım. Ya bizzat karşıtlarımın yazı ve sözleri veya dost ve taraftarlarının tanıklıkları, veyahut olayların sonuçları iddialarımı doğrulayıp belgeleyecek...

Biliyorum! Anı yazılarını okutmak, yazmak kadar kolay olmayacak. Yazmak bir derece geçmişi yaşamak olacağına göre, yazan için hem kolay hem zevklidir. Okuyucunun ilgisini çekmekse güçtür; buna şüphe yok...

Hayatım, seçilmiş bir mesleğin zincirini oluşturan birbirine benzer halkalardan ibaret olmadığı için, ilgiyi çekeceğini sanıyorum. Bunu okuyucuya sevimli bir biçimde sunmak, yazı yazma gücüne bağlı olacağına göre, bu yönünü ancak mümkün olduğu kadar yapabileceğim.

Öyle umuyorum ki, gerek yaşadığım olaylar, gerek bu konuda sunmaya imkân bulacağım vesika ve tanıklıklarla kişisel gözlem ve tahlillerim, Meşrutiyet devrinin şimdiye kadar -çoğu zaman başkalarından aktarılarak sunulmuş- suni görünümünde belli değişikliği yapacaktır.

HASAN AMCA

KADIN NİNE

Ne kadınlığını, ne de ihtiyarlığını ifade için değil... Komşuları ve hemşehrileri arasında ismi Kadın Nine idi. Kadın Nine, Horhor Caddesini Akarçeşme'den Sofular'a bağlayan Molla Hüsrev Sokağında otururdu, bir de oğlu vardı. Lârisa Yenişehir göçmenlerinden olan bu ailenin hali vakti düzgündü, geliriyle rahatça geçiniyorlardı.

Kadın Nine, ufak tefek bir hanımdı. Sakız gibi bembeyaz başörtüsü, siyah yeldirmesi, parlak rugan mabeyn biçimi mini mini ayakkabılarıyla, taşları seçer gibi özenli çekingen adımlarıyla onu hâlâ hatırlıyorum. Nine'nin tek varlığı da biricik evlâdı Hasan'cığından ibaretti.

Bana kalırsa, Hasan Bey ağabeyin asker olmamasından başka bir kusuru yoktu. O vakitler nerede olduğunu bilmediğim, niteliğini ve derecesini belirleyemediğim, başıbozuk kaymakam çıkıldığı söylenen bir mektebe(*) gidiyordu.

Üç yılda kaymakam çıkmaya da bir türlü aklım ermemişti. Ben mutlak asker olacaktım. Harpte can vermiş bir asker evlâdı olmam, benim de asker olmamı gerektiriyordu. Ölçü olarak her şeyde askerliği kullanmaya alışmıştım. Düşünüyordum ki, ben daha on yıl mektepte okuduktan sonra nihayet mülâzım-ı sanî (asteğmen) çıkacaktım. Ondan sonra da kaymakam (yarbay) olmak için en az yirmi yılın geçmesi gerekecekti. Bunun, Hasan ağabeyin mektebiyle karşılaştırınca doğrusu az çok canım sıkılmıyor değildi.

Komşu ağabeyler arasında «Kuleli»den, «Harbiye»den, «Bahriye»den olanlar da vardı. Kendi kafamda yaptığım sınıflandırmada toplumun üstün tabakası saydığım bu askerler bile Hasan Bey ağabeyin üstünlüğünü kabul ediyor gibiydiler. Hepsi onu sayıyorlardı. Bende âdeta hocalarıma karşı hissettiğim korku ve saygıyla karışık bir his vardı ona karşı...

(*) Mekteb-i Mülkiye.

Çok az konuşurdu. Bazan kısaca derslerimi yoklar, ufak tefek uyarılarla çalışmamı teşvik ederdi. Ne kadar da çok biliyordu! Hesap, coğrafya, tarih, kitabet...

Bir gün elindeki elmayı ikiye böldü. Yarısını göstererek:

- Bunu rakamla yaz, dedi. Durakladım.

- Hani kesr-i âdi (bayağı kesir) okudum, diyordun.

- Evet okudum ağabey. Biliyorum. İmtihanda da ondan sormuşlardı, yaptım.

- Pekâlâ öyleyse yazsana.

Duraklamakta olduğumu görünce:

- Bir taksim iki yaz, bakalım.

Yazdım.

- Peki, bunun bir taksim ikiden başka nasıl okursun?

- İkide bir.

Elindeki elmanın yarısını göstererek:

- Bu bir elmanın iki parçasından biri, yani yarısı değil mi?

- Evet...

- Uygulamalı olmayan eğitim öyle sonuç verir, dedi.

Sayıların aynı cinsten olmaları gerektiğini anlattı. Hocamdan daha iyi anlatıyor, ondan da iyi biliyor gibiydi. Her derste de böyleydi.

Bir gün sevimli Kadın Nine'yi yasa, konu komşuyu hayrete düşüren bir olay oldu: Bu akıllı ve bilgili delikanlı gâvur memleketine kaçmıştı...

Mahalle kadınları bunu, bir gâvur kızına vurulmasından bilmek istediler; fakat yağlıkçı Şâkir Efendinin gizli uyarısı üzerine bundan bahsetmenin tehlikeli olduğunu anladılar ve dedikoduya son verdiler.

O günden sonra, Kadın Nine'nin kapısını açan ne bir komşu, ne bir dost kaldı. Kadın Nine de bir süre sonra topraklara karıştı, olay da unutuldu gitti.

Biz de zaten başka bir mahalleye taşınmıştık. Burada, Hasan Bey ağabeyin yerini dolduracak bir komşu bulmuştum. Bunun hem öyle başıbozuk olmak gibi bir kusuru da yoktu. Bir ev aşırı bu komşumuz, «Harbiye»nin son sınıf birincisiydi. Ben de artık Rüşdi-

yeyi bitirmiş «Kuleli»ye geçmiştim, askerdim(*). Bu bakımdan bu komşu ağabey bence üstün bir saygıya lâyıktı.

Çok ağırbaşlı bir gençti. Pek seyrek izinli çıktığım için onu da seyrek görürdüm. Onu hem bir komşu ağabey, hem bir üst gibi selâmlardım. O da selâmımı biraz âmirane ve ciddî alırdı.

Annem benden şikâyet ederken, onun tavır ve halinden örnek vermeye başlamıştı. O, her hafta düzenli olarak izinli çıkıyordu. Ben iki üç ayda bir...

O, akşam mektepten doğru evine geliyor, ertesi gün ancak mektebe dönme zamanından bir iki saat önce çıkıyor; doğru kışlasına... Ne kahve biliyor, ne arkadaşlarla gezme biliyor. Odasına kapanıyor, yalmzca okuyor.

Ben ise, ancak uyku zamamnda evde kalıyorum. Gözümü açınca fırlıyorum, bir daha da eve girmiyorum.

Annem, bu farkları sayıp dökmeye uzun zaman imkân bulamamıştı. Bir yıl sonra bu değerli genç komşuyu da kaybetmiştik. Bununla ilgili olayı daha açık tabirlerle anlamıştık. Aynı şey: «Avrupa'ya firar ve erbab-ı fesada iltihak» etmiş (Avrupa'ya kaçarak bozgunculara katılmış). Bu sebeple «silki-i celil-i askerîyeden» tardedildi (ulu askerlik yolundan kovuldu). Bu olay cezasıyla birlikte «Evamir»de okundu.(**) Demek bu da «hain»di. Bu da, Hasan Ağabey gibi...

Ama, ne kadar tuhaf, bu iki hain de, çok okuyan, çok ciddi olan, ağırbaşlı ve onurlu gençlerdi. Hainlerin hep de böyle adamlardan çıkması biraz garip değil miydi?

Bu Avrupa'daki fesatçılar da kimlerdi? Ne yapmak istiyorlardı? Kime karşı nasıl fesat kurmakta idiler?

Bu sorular kafalarımızı pek kısa bir süre doldurdu. Sonra kendi âlemimize döndük. Ama, ne olursa olsun, Hasan Bey ağabeyle Amasyalı Tahir Bey, bu ağırbaşlı iki hayal, kendilerini hainlikle birleştirmeye imkân vermeyerek, benliğimizde gururla yerleştiler.

(*) Yazar, Kuleli Askeri Lisesi yıllarına ilişkin anılarını *Nizamiye Kapısı* adlı kitabında (İstanbul, 1958) anlatır.

(**) Evamir: Buyruklar. Bu tür olaylar "ibret olsun" diye, cezasıyla birlikte askerî kurumlardaki toplantılarda, önceden hazırlanıp gönderilmiş askerî buyruklarla birlikte okunurdu.

Kendilerinden hain birer kimlik çıkarmamıza bir türlü müsaade etmediler. Onları her hatırlayışta kimliklerinde hain ve hıyanetten başka bir şey aradık.

Zaman bir gün bunların kim olduklarını anlamama fırsat verdi ve gün geçtikçe onların ne istediklerini sezmeye başladım. Nihayet bir gün, ben de onlara katıldım. Çok büyük bir görevin kapı eşiğinde olduğumu hissettim. Memleket, içinde yuvarlandığı büyük tehlikeden kurtulmak ihtiyacındaydı. Bu hizmete hayat pahasına da olsa koşmak, yetişmek borçtu.

Bu pek kolay ve pek mümkün bir şey gibi görünmüştü o zamanlar bana... Davanın sadece fedakâr birkaç evlâda ihtiyacı olacağını sanmıştım. Bir zalimi kovmaktan ibaret basit bir iş... Kurtuluş ve kurtarış için sadece bu kadarcık bir fedakârlığa ihtiyaç vardı.

Vatanın, bu küçük ve kolay hizmeti uğrunda can verecek bir değil, binlerce evlâdı olduğuna şüphe yoktu.

İşte artık bu yolun, Hasan ve Tahir Beylerin ve arkadaşlarının yolu olduğunu öğrenmiştim. Ben de onları bulacak ve onların yollarında yürüyecektim.

Yavaş yavaş çevrem ve arkadaşlarım değişiyordu. Durmadan fikrimi tahrik eden ve beni yönümden ayıran bir şüphenin etkisi altına girmiştim.

İnsanın çevresinin etkisinden kurtulması kolay olmuyor; fakat boş bir kabadayılık zihniyetinin gülünçlüğünü de farketmiştim artık.

Mekteplerde bana verilen bilgilerin yersizliğini, dünya ve toplumda daha başka şeylerin yeri olacağını tahmin etmeye başlamıştım.

«Arayan mevlâsını da belâsını da bulur» derler. Değişen zihniyetim bana kafama göre arkadaş değiştirmeyi zorunlu kıldı. Aranıyordum. Bugünkü çevrem beni tatmin etmez olmuştu.

Bu kaliteden arkadaşlara daha çok tıp öğrencileri arasında rastladım. Bu öğrenim ne derece karanlık bir çevre ve zaman içinde olursa olsun, insanları realiteye daha kuvvetle yaklaştırmak yönündeydi. Tıp öğrencileri gerçeği sezmekte daha büyük bir yeterlik gösteriyorlardı.

Sultan Hamid de bunu çok iyi anlamıştı. Onları daima şüpheli ve güvene değer bulmayan bir bakışla görürdü.

Tıp öğrenimi, bu maddeye ve realiteye dayanan konu, üzerinde çalışanları daha kuvvetle hayalden ayırıyor, gerçeğe yaklaştırıyor denebilirdi.

Türk ileri hareketinde en büyük fikir ve hareket adamlarını daha çok bu topluluk içinde bulmanın sebebi hiç de aynı olmadığı halde, maddî prensiplere dayanan bir fakültenin kapsadığı bün'de aranmalı. Anatomi ve psikoloji ayrı şey ama, toplumu bilmek, kendini bilmekten sonra ve aynı şey...

Bu huzursuzluk, beni bir doktor yapmadıysa da bir ihtilâlci olmaktan da ayıramadı.

İyi bir şey mi bilmiyorum ama, bunu size inanmadığım kaderle açıklayayım: İşte yaradılışım beni buna yöneltti. Sultan Hamid karşıtı bir kitleye çok kin ve az bir bilgi ile katıldım.

İLK GÜNLER

İttihad ve Terakki, «Kalkın ey ehl-i vatan» dediğine âdeta pişman olmuştu.

Geceli gündüzlü, durup dinlenmeden sürekli gösterilere devam ediliyor, bu ve buna benzer hareketlerin ardı arkası gelmiyordu.

11 Temmuz günü(*) gazetelerde «Meclis-i Mebusan»ın açılmasına dair irade-i seniye (padişah buyruğu) sureti «Tebligat-ı Resmiye» (resmi bildirimler) sütunlarında her gün görülen iradelerden biri gibi yayımlanmıştı.

O gün henüz bunun ne demek olduğunu herkes anlayamamış olduğu için, ancak Bâbıâli'de, o da akşama doğru gazete idarehaneleriyle bazı kitabevlerinde(1) bayrak asmak ve müesseselerin önlerinde, gruplar halinde toplantı yapmak şeklinde ufak bir gösteri hareketi belirmişti.

(*) Rumi tarihle. İkinci Meşrutiyet, miladi tarihle 23 Temmuz 1908'dedir. 11 Temmuz, miladi tarihle 24 Temmuz 1908'in karşılığıdır.

(1) Zaman ve Gayret Kitabevleri, *İkdam* gazetesi.

Zaptiye Nâzırı(*) bunu önlemeyi denedi, başaramadı. Başaramayınca caddelerde atlı polis devriyesi gezdirmek gibi ihtiyat tedbirleriyle yetinmeye mecbur oldu. Özellikle «Zaman» ve «Gayret» gibi birkaç kitabevinde gelen geçenin ilgisini çekecek hareketlerde bulunan toplantılar görülüyordu. Kasalarla getirtilen biralar gelen geçene ikram ediliyor; bu davete güleryüzle katılan da, bir yan bakışla görmemezliğe gelerek hızla uzaklaşanlar da oluyordu.

Bu kitabevlerinde gece yarısına kadar kalmış ve bu gecenin olaylar toplamım bununla kapadığımızı zannederek evlerimize doğrulmuştuk.

Bugün Belediye Dairesi olan o günün Maarif Nezareti(**) önünde bir polis, kamunun huzurunu bozduğumuzdan dolayı bizi Zaptiye Nezareti'ne götürmek gayretine düştü. Grubumuz iki Türk, üç dört Rum ve Ermeni vatandaştan oluşmuştu. Ne olur ne olmaz dedik. Hıristiyan vatandaşları savdık. Arkadaşım Ahmet'le (1) yola düzüldük.

Polis, bizi o günün suçlarından «nâra atmak»la suçluyordu. Aramızda sert bir tartışma oldu. Gürültü, patırtı, nezarete vardık.

Nâzırın(***) huzuruna çıkarılacağımızı hiç de tahmin etmemiştik. Paşanın o türden suç ve suçlu ile uğraşmayacağı tabiî idi.

Anlaşılan bunlar bizi olay çıkarmadan tutuklamayı tasarlamışlar. Bunun böyle olduğunu biraz sonra anlamıştık.

Nâzır, bizi iki misafir gibi kabul etti. Ahmet, sabredemedi, daha oturmadan:

- Biz tutuklu muyuz? Tutukluysak sebebi nedir? diye sordu.

- Hayır, ne münasebet, polis sizin sevinç gösterileri yaptığınızı nereden anlasın. Nâra attığınızı zannetmiş!..

- Öyleyse insan sesini anırtıdan ayıracak anlayışlısını kullansanız...

(*) Polis ve jandarma genel komutanı ya da emniyet genel müdürü denilebilir.

(**) Şimdi Basın Müzesi.

(1) Ahmet Tanyeli, Başvekâlet Arşivi'nde memurdu. Harbiye Mektebi'nde «Ahmet Etyemez» olarak anılırdı.

(***) Zaptiye Nâzırı Şefik Paşa.

Bundan sonra daha yeteneklilerini yetiştirmek, kullanmak görevini siz gençlere bırakacağız. Buyurun, oturun, asabileşmeyin, dedi. Oturduk.

- Artık, dedi, belki birkaç gün sonra bu mevki ve yetkileri sizlere terkedeceğiz. Şevketmeap efendimiz Meclis-i Mebusan'ın küşadını (açılmasını) irade buyurdular. Bu arzularında samimidirler. Milletin arzusunu is'af buyurmak (yerine getirmek) lûtfunun devamından emin olabiliriz. Ben saati saatine Bâbıâli'deki galeyanı (coşkuyu) takip etmeye mecburdum. Orada bulunan hürriyet taraftarları zevattan (kimselerden) bazılarıyla görüşmeyi istemiştim. Gerçi bu tarzda imkân aramak pek de münasip değildi; ama başka türlü de ne yapabilirdim? Nokta-i nazarımı (görüşümü) söylemek ve mülâhazalarımı (düşüncelerimi) bildirmek için pek kısa bir zamanınızı alacağım. Mazur görüleceğini ümit ederim.

Esmer, orta yaşlı bir adamdı. Belli ki inkılâp ona ağır bir darbe olmuştu. Adeta çökmüş görünüyordu. Hafif Arap lehçesiyle fakat akıcı bir dille konuşuyordu. Nazik bir eda ile ifadeye çalıştığı fikirlerine kuvvetle inandığı tahmin edilebilirdi.

Fransız büyük ihtilâlini ve liderlerini, hürriyet, eşitlik prensiplerini çok iyi bildiğini, hürriyetin insan benliğindeki önemli yerini çok iyi takdir ettiğini, ancak bu prensiplere dayanarak bu İmparatorluğun devamını sağlamamn mümkün olmayacağım (o, İmparatorluğu «Camia-i kübera» [yüce topluluk] diye nitelemişti), kalımlılığın ancak «kelime-i vahide» (İslam dinine inanma) etrafında mümkün olabileceğini, buna inandığı için makam-ı Muallâ-yı Hilâfete (Hilafet makamına, padişaha) tam bir sadakatle bağlı olarak onun hizmetinde bulunduğunu övünçle söyledi.

Arada arkadaşımın ters ve kaba itirazlarıyla karşılaşmasına rağmen şöyle bir yargıya vardı ve bunu bize söylemekten çekinmedi:

- Bu devlet, on seneye varmaz dağılır.

Ahmet sinirlendi:

- Siz zahmet buyurmayın. Vatanın derdini başkaları düşünsün.

Cevaptaki sertliğin farkında değilmiş gibi davranan paşa, yavaş ve dalgın bir sesle:

Millî hisler harekete gelecek... Çerkes, Arap, Kürt, Rum ve Ermeni... Dağılacak... Evet, bundan sonra bütün bunlardan sizler mes'ul olacaksınız, dedi.

Ayağa kalktı, biz de kalkmıştık... Ahmet tekrar sordu:

- Şimdi, tutuklu değiliz öyle mi?

- Estağfurullah, rica ederim. Serbestsiniz. Bu hasbihali (söyleşiyi) yapmak istemiştim.

Ahmet oda kapısına doğru yürüdü. Ben paşayı selâmlamaktan kendimi alamadım.

Merdivenleri hızla aşarak, nezaretin pis avlusuna indik, polis ve memurlardan gece nöbeti tutan tek tük kimseler görünüyordu. Kapıdan fırladık.

- Sıfırı tüketmişler...

- Öyle... Herif dut yemiş bülbüle dönmüş...

- Fransızca bilirim mi dedi, ne dedi?

- Öyle...

- Fransız İnkılâp Tarihi'ni de ne!...

- Ha öyle bir şey de söyledi. İnkılâp Tarihi...

- Bu ayrı bir tarih olacak galiba...

Yok canım, Tarih-i Umumî'den (genel tarih) bir parça...

- Acaba Cin Ali'nin bize okuttuğu tarihte var mı?

- Hiç olur mu? Bunu bize okuturlar mı?.

Bir süre konuşmadık, hızlı adımlarla yürüdük. Bir aralık söylenir gibi:

- Hacı Fitil'in derdine bak. On senede bu «Caima-i Kübera» dağılacakmış!

- Evet, öyle dedi. Şeytan, herifin çenesi bu diye...

- Onun gibi bir şey... Herife 'derdi sana düşmez', dedin ya... Böyle bir günde senin gibi bir serseriden bu cevap ona tokattan, yumruktan daha fena...

Ne de olsa olan bitenlere pek inanmıyorduk. Ahmet'in Etyemez'deki dört tarafı bostan, kuş uçmaz kervan geçmez diye tarif ettiğimiz evinde kalmaya karar verdik. Her ikimiz de Etyemez'e

doğrulduk ve o geceyi orada geçirdik. Ertesi gün aceleyle ilk gazeteciden bütün gazeteleri aldık. Hürriyet devam ediyordu.

İlk günler halkın gösterileri birbirini izliyordu. O hareketlerden mâna çıkarmak oldukça zor... Her kafadan bir ses çıkacağı tabii... Yıllarca susmaya mecbur edilmiş, sorulan soruya vereceği cevabı, etrafına bakınarak, korka sakına vermeye alıştırılmış bir insanın dilini çözer çözmez coşkun bir söylevcinin ortaya çıkması beklenemezdi.

Yalnız bu mahşerî hareketlerde varılan ortak karar, dikkati çekecek nitelikteydi. Halkın bütün kaynaşmalarında varmak istediği tek hedef: «Padişahı görmek...» Her türlü teşebbüs, her nevi toplantılarda gürültü, patırtı, nihayet Yıldız'a gitmek, padişahı görmek kararına bağlanıyordu.

13 Temmuz'da(*) bu kararla muazzam bir kalabalık Beyazıt'tan Köprü, Beşiktaş yolu ile Yıldız'a yürüdü. Gece yarısına kadar ısrarla padişahın görünmesini istedi ve bekledi.

Nihayet bir pencereden «Zât-ı Şahane» çehresini gösterdi. Bütün milletin «Padişahım çok yaşa» haykırışlarıyla karşılaştı.

Ertesi gün yine böyle bir gösteri, ardı arası ve sonu gelmeyen, milletten padişaha minnet ve şükranlar, padişahtan millete «mahzuziyet-i şâhâne» (padişahın hoşlanması) bildirimleri, selâmlarla ödüllendirmek iyiliği, ziyaretler, görüşme istekleri, gösteriler devam ediyordu.

Bu padişahı görmek arzusu ile toplanmaktan, ne bizzat padişah, ne de İttihad ve Terakki memnun değildi. Padişah, sarayın duvarları dibinde muazzam halk homurtularını duymaktan, tarihin ve geleneğin ona verdiği korkunç derslerden dolayı endişe içinde idi.

İttihad ve Terakki, halkın bu bağlılık gösterilerinden padişahın cesaret alacağından şüpheleniyor; bu işi kısa kesmenin hayırlı olacağım düşünüyordu.

Doğrusu, iyi bir şekilde başlamamış olan, pek de hoş bir seyir izlemeyen bu hareketler endişe verici bir mâna taşıyordu.

(*) Miladi tarihle 26 Temmuz 1908.

Bu, bizim anladığımız gibi hükümdarlıkla halkın hak ve yetki paylaşması mücadelesinde halkın bir zaferi değil, padişahın sonsuz lütuflarından biri, onun ihsam sayılıyordu.

Meselâ, Meclis-i Mebusan'ın açılmasına dair çıkan irade ve onu izleyen çeşitli tarihlerde yayımlanan demeçlerinde Padişah:

"Eserim olan Kanun-ı Esasî ve icabı bulunan Meclis-i Mebusan'ı 1878'de milletimin henüz buna liyakat ve iktidarı olmadığı anlaşılmakla Heyet-i Vükelâ'mn (bakanlar kurulunun) tasvip ve talebi üzerine bilâmüddet (süresiz) kapatmıştım. Cenab-ı Hakka hamdolsun, şimdi milletimin buna ehliyeti tahakkuk etti.

Kariha-i ilham - sabîhamdan (isabetli fikrimden dolayı) Meclis'in açılmasını ve ehliyetli mebusların intihap edilmesini (seçilmesini) irade ediyorum" diyordu.

Padişahın anlayışı böyleydi. Zamanın kültür kurumlarının anlayışı da, aşağıda vereceğim örneklerle, buna yatkın görünüyordu. İşte Mekteb-i Hukuk'un bu iradeye verdiği cevap:

"Tesis-i celil-i Cenab-ı Şehriyarîleri bulunan (padişahın yüce kişiliğinin koyduğu) Kanun-ı Esasî'nin tatbiki hakkındaki irade-i seniye-i hazret-i tâcidarîlerinden dolayı kulüb-i ümmetten (padişaha bağlananların kalplerinden) yükselen şevk ve şâdîye (neşe ve gönül ferahlığına) iştirakle menabi-i pâkize kalbimizden (temiz kalplerimizin kaynaklarından) coşan müselsel şükran ve imtinanlarımızı (zincirleme teşekkürlerimizi ve iyilikbilirliğimizi) arz ve takdim eyleriz.

Zîr-i himaye-i hazret-i hilâfetpenahîlerinde bulunmakla mübahi (padişahın koruması altında bulunmakla övünen): Mekteb-i Hukuk şakirdan şâkirü'l - ihsan kulları (Hukuk Mektebi'nin ihsanına şükreden öğrenci kulları)."

14 Temmuz 1324'te(*) aynı şekilde hürriyetin cesur emekçisi sayılan Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin telgrafı da bu:

"Bugün maşrık-ı füyuzat-ı Osmanîden (Osmanlı'mn verimlilik doğusundan) heybet ve azametle tulû eden (doğan) âftab-ı cihantâb-ı hürriyet (dünyayı aydınlatan özgürlük güneşi) Memalik-i Osmaniye'nin her cihetini envar-ı müsavat ve adaletle tenvir (eşitlik ve adalet nurlarıyla aydınlatıyor) ve tercüman-ı hissiyat-ı memleket (ülkenin duygularının tercümanı) olan gazeteler kulüb-i

(*) Miladi 28 Temmuz 1908.

âmme-i Osmaniyanı (Osmanlıların kalplerini) müjde-i fezv ü felâh ile tebşir ediyor (kurtuluş ve mutluluk müjdesiyle muştuluyor). Muhib-i kadîm-i vatan (öteden beri vatansever) olan Tıbbiye, efradından bulunduğu şu millet-i muazzamanın avn-i hak'la (Tanrının yardımıyla) nail olduğu sürur-ı fevkalâdeye (olağanüstü sevince) iştiraki an-samîm (samimiyle) vazife addeder.

Ruh-ı memleket, faydabahş-ı din ve millet olan Meclis-i Mebusan'ın agûşu (kucağı), safında yaşadığımız mukaddes vatanımızı medeniyetin en celî bürhanı (açık kanıtı), terakkinin vasıta-i saadet-nişanı (gelişmenin mutluluk veren aracı) bildiğimiz serbesti-i efkâr (fikir özgürlüğü) ile yaldızladıkça her çehre beşûş, her aile mesut, her bâb-ı müracaat meftuh (başvuru kapısı açılmış), her Osmanlı bahtiyardır.

Cenab-ı Hak, milletin sâyini meşkûr (çalışmasını beğensin), devletin satvetini (ezici gücünü) mebrur (hayırlı), padişahımızın kalb-i şâhanesini mesrur (hoşnut) eylesin, âmin."

Tramvayda yanında oturan bir zatın cebine elini sokarak bulduğu fıstığı yiyecek kadar dalgın olan adamın, "Beyefendi!.. Müsaade buyursanız da, bir miktarını çocuklara götürsem..." hatırlatmasıyla ancak ayılabilen ve bu sebeple kendisine filozof unvanı verilen meşhur Emrullah Efendi'nin(*) nutkunu ve telgrafım da eklersem, o günün anlayışım karakterize etmiş olurum. Bakınız, o günün büyük düşünürlerinden sayılan ve sonra Maarif Nezareti'ne getirilen bu zat, hürriyeti nasıl anlamış...

Emrullah Efendi, o günün Darülfünun muallimlerinden (Üniversite öğretim üyelerinden) ve Meclis-i Maarif âzasından, yani zamanın bilginlerinden bu zat, şöyle konuşuyor:

"...Artık söz söyleyebiliriz. Artık mübarek vatanımıza karşı kalplerimizin en derin köşelerinde gizliye gizliye büyüttüğümüz, beslediğimiz hissiyat-ı sadıkanemizi (bağlılık duygularımızı) birbirimize alenen söylemekten çekinmeyeceğiz. Serbest konuşmamıza

(*) Emrullah Efendi (1858-1914). Eğitimci. Çeşitli illerde maarif müdürlüklerinde bulundu. II. Abdülhamid döneminde yurt dışına kaçtı. İsviçre'de yaşarken, Osmanlı-İsviçre anlaşması üzerine Türkiye'ye iade edildi. II. Abdülhamid'in emriyle Meclis-i Maarif üyeliğinde ve Konya Hukuk Mektebi hocalığında bulundu. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Galatasaray Sultanisi'nde (Lisesi) müdürlük, Maarif Nâzırlığı yaptı. Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) felsefe okuttu. Yalnız birinci cildi yayımlanabilen *Muhitü'l-Maarif* adlı ansiklopediyi hazırladı.

bir mâni (engel) varsa, o da bu anda kalbimizi dolduran his-si heyecandır. Çünkü Allah, ömr-i şahanelerini müzdat buyursun (padişahın ömrünü artırsın), velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretleri bize hürriyeti ihsan buyurdu.

Otuz seneden beri nev'ama (bir bakıma) esaret altında ezilen ümmet-i Osmaniyeyi lütfen azad buyurdular. Bin şükür padişahımıza kavuştuk. Bugün îd-i visal-i millettir (millete kavuşmanın bayramıdır). Evet, bize padişahımızı göstermediler.

Kuvva-i maneviye-i devletin (devletin manevi güçleri) mâhasalı (ürünü) olan mektepleri, insana hakkını, vazifesini, sadakatını talim eden bu muhterem müesseseleri, birer dârülfesad (fesat yuvası) addettirecek derecede bühtanda (iftirada) bulundular. Sadık gençliği, hepimizin bu ıyaz-ı müşfiki (şefkatli sığınağı) olan şevketli padişahımızın nazar-ı hümayunlarında lekelemek için az mı gayret gösterdiler. Onlar, yalancı sâdık idiler. Padişaha hakiki sâdık işte bizleriz.

Biz sadakati, padişahımıza muhabbet ve tâzimde (sevgi ve saygıda), kuvve-i saltanatın sıhhat ve ikbalinde (saltanatın gücünün sağlık ve mutluğunda) buluruz."

Hazret, sonunda coşar. Padişaha telgraf çeker:

"15 Temmuz 1324(*) ... Atabe-i seniyeye maruz-ı çâkerânemdir (padişahın eşiğine bildirdiklerimdir).

Bir abdi ıtlak edenin (köleyi azat edenin) sevabı vardır. Zât-ı akdes-i hilâfetpenahîleri koca bir ümmeti âzad buyurdunuz. Bunun ind-Allah'ta (Allah yanında) ecri (sevabı) ne kadar büyükse, kalb-i sâdık-ı ümmette (padişaha sadık milletin kalbinde) uyanan minnet o kadar bîpâyandır (sonsuzdur). Padişahım bizi âzad ile can ve dilden (gönülden) şimdi esir ettiniz. Allah ömr-i şahanelerini müzdad buyursun (artırsın)."

İşte bizde hürriyet alışverişi bu şekilde olmuştu.

14 Temmuz'da(**), bu karmakarışık hareketleri sona erdireceğini sanan İttihad ve Terakki, millete seslenerek şöyle bir uyarıda bulundu:

(*) Miladi 28 Temmuz 1908.
(**) Miladi 27 Temmuz 1908.

"Artık herkes iş ve gücü ile meşgul olsun. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti bütün vatan kardeşlerini, Allah'a hamd ü senâlar olsun, ittihad ve muhabbed (birlik ve sevgi) bayrağı altında topladı. Herkesi birbirine sevdirdi. Elbirliğiyle, yürek birliğiyle vatanı zincirlerinden kurtardı. Artık herkes hür, herkes mesrur ve mes'uddur (sevinçli ve mutludur). Fakat bunun için, buna tamamıyla muvaffak olmak için cümlenize cemiyetin bir nasihatı, bir ihtarı var:

Zerre kadar namus ve doğruluktan ve itidalden (ölçülülükten) ayrılmayınız. Heyecanlı, nâmakul nümayişler (akıllıca olmayan gösteriler) maksadı yalnız bulandırır. Kimse başkasının malına, ırzına, canına taarruz etmesin. Herkes birbirine hürmet ve sahabet (yardım) göstersin. Bilhassa memleketimizde yaşayan ecnebi dostlarımızın malı, canı, ırzı kat'iyyen bizim kefalet ve emniyetimiz altında bulunmalıdır. Namus, muhabbet ve intizam altında yalnız vatanın selâmetine çalışmakla tarihimizde, tarih-i âlemde (dünya tarihinde) pâk (temiz), şanlı ve ebedî nam bırakalım. Çalışmak için cemiyetin vesait-i mahsusa ile (özel araçlarla) millete tebliğ edeceği tebligattan kıl kadar ayrılmayınız.

Cemiyetin ihtarat ve ikazatı (hatırlatma ve uyarıları) hilafında (dışında) hareket edecek olanların sebebiyet verecekleri münasebetsiz hallerden dolayı pek büyük bir mes'uliyet (sorumluluk) yüklenmiş olacaklarını bilelim. Osmanlılık şânını muhafaza etmek, namus ve hamiyetten (ulusal onurdan) ayrılmamakla olur. Vatan bizden yalnız bunu istiyor."

Belirsiz ve zayıf bir ifadenin ürünü olan bu bildiriyi tahlil ile sonuç çıkarmaya çalışmaktan çok, olayların gelişiyle bunu manâlandırmak daha doğru olacak. Yalmz İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin halktan istediği şeyin ne olduğu pek anlaşılmamakta, açık olarak istediği tek şeyin "bu gösterilere son verilmesi" olduğu görülmektedir.

Bu gösterilere halkın bir gün son vereceği tabiidir. Bu sonucu, İttihad ve Terakki'nin bu bildirisiyle sağlamak mümkün olmamıştı. Olaylar bunu ispat etti. Herkes bildiğini okumakta devam ediyordu. Bundan on gün sonra, İttihad ve Terakki Merkezi bir bildiriyle tekrar halka seslenmek zorunda kaldı:

25 Temmuz 1324(*) tarihinde yayımladığı bildiriden:

"...Artık bütün bu nümayişlere son verelim. Herkes iş ve gücü ile meşgul olsun. Bilumum tebaanın (uyrukların) makam-ı muallâ-yı hükümdarîye (yüce hükümdarlık katına) doğru müteveccih (yönelmiş) bulunduğunu gösterdiğinden şâyan-ı şükrandır (teşekküre değer). Artık herkesin işi gücü ile meşgul olacağı zamanın hulûl ettiğini (geldiğini) umuma hamiyetle ihtar ederiz.

Padişahımız Efendimiz Hazrètleri, tebaa-i sâdıkalarına (kendisine bağlı uyruklarına) gerek İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hüsnüniyet ve sadakatine tamamıyla mutmain (inanmış) bulunduklarını lisan-ı mülûkaneleriyle (hükümdarlara özgü dilleriyle) beyan buyurmuşlardır.

İdare-i sabıkaya (eski yönetime) mensup kimselere yapılacak muamele makam-ı aidesince (ilgili makamca) düşünüleceğinden, halkın şunun bunun tecziyesini talebe (cezalandırılmasını istemeye) hakkı yoktur.

İşte bu esasa mebni Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, Zât-ı Tâcidarîye (padişaha) hürmet ve ubudiyetin (bağlılığın) pâyidar (sürekli) olmasım, hey'et-i vükelâya (bakanlar kuruluna) emniyet edilmesini talep ediyor."

İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezini idare edenlerde, manevi bozgun demeyelim, onlarda bir gerilemenin tam kanıtı olan bu bildiri üzerinde duralım:

Burada halkın gösterileri önlenemeyince, gösterilerin hükümdara bağlılık şeklinde olmasım teşekküre değer buluyor. Padişaha karşı saygı ve bağlılığın sürekli olmasını diliyor.

Padişahın İttihad ve Terakki'nin iyi niyetine, sadakatine inandığım ve bunun bizzat lisan-ı mülûkâne'den ifade edilmesini halka karşı Cemiyeti aklama silahı gibi kullanmak zayıflığım gösteriyor.

Bundan başka bu bildiride asıl dikkate değer bir istek daha var: "Şunun bunun cezalandırılması bize ait bir şey, buna halkın karışması caiz değil" diyor.

Bu önemli konuyu incelemeden geçmeyeceğiz. Bu bahse ayrı bir yer vereceğiz.

(*) Miladi 7 Ağustos 1908.

SOKAK VE KAHVELER

Akşama kadar, dinlediğim hatiplerin çoğundan üstün konuştuğuma artık inanmıştım. Yeşil Tulumba'da karşılıklı semt kahvelerinin kalabalık müşterilerini büyük fikrî bir ziyafetten mahrum etmenin doğru olmayacağım düşündüm ve gözüme kestirdiğim bir masanın üstüne fırladım:

Vatandaşlar, diye nutkuma başlamıştım. Otuz üç yıl devam eden kahredici istibdadı artık yıkmış bulunuyoruz...

Bir gramofon plağı gibi öttüğümün farkında olmayarak devam ediyorum:

- İstibdadı yıktık, hürriyetimize kavuştuk...

Halkın henüz açığa vurmaktan sakındığı ilgiyi sezişim, tenkidci bir dille konuşmam şiddetini artırmıştı. Bu, gittikçe daha coşkun ve daha saldırgan bir eda ile konuşmama vesile vermişti. Memleketimin maruz kaldığı haksızlıkları, vatana, vatandaşlara karşı işlenmiş alçaklıkları sıra sıra döküyor, yumruklarımı havada sallayarak sebep olanı tehdit ediyor, lânetlere boğuyordum.

Masanın dibinde beni dinlemekte olan, doğrusu biraz da fikir hocam olduğunu söylemem lâzım gelen arkadaşımın bir aralık eteğimden çekerek nutkumu bitirmemi tavsiye ettiğini farkettim. Fakat bunun sırası olmadığına inanıyordum. Bu ihtarı yerinde bulmadım. Hemen eğilerek kulağına yavaşça:

- Korkuyorsan git.. demekle, karşılık verdim.

Ve nutkuma devam ettim. O da beklemekte ısrar etti. Henüz hükümdarlık mevkiini muhafaza etmekte olan padişaha doğrudan doğruya dil uzatmayı uygun bulmayan halk önünde de küstahça sayılabilecek bir dille konuşuyordum. Padişahı yıllardan beri vatandaşları cehalet zindanlarında dünya yürüyüşünden habersiz, cahil bırakan, marifet ışığından mahrum eden adam diye suçlandırıyor, onu korkak, cahil, evhamlı diye sıfatlandırıyordum.

Arkadaşım muallim Pejruhî'nin(*) ikinci ihtarı beni büsbütün çileden çıkardı, fakat nutkuma devama da hal bırakmadı. Her ikimiz de semtimize doğru şiddetli bir münakaşaya tutuşmuş olduğumuz halde yollanmıştık. Şiddetle tartışıyorduk:

- Beğenmiyorsan sen konuş!

- Sen konuşuyorsun ya kâfi... Yalnız tutarlı konuş. Benim konuşmama hacet kalmaz...

Her vakit olduğu gibi, ölçülü davranmaktan uzaklaşıyordum. Haşin, sert konuşuyor, üstü kapalı alaylarla onu hırpalamaya çalışıyordum. Yine her vakit olduğu gibi o, sakin, kafama vuracağı son darbeyi hazırlamakla meşgul, yürüyordu.

- Mademki benim sözlerimi münasebetsiz buluyorsun, münasebetlisini hangi güne saklıyorsun?

- Canım bu da olur mu? Padişah evhamlı, korkak, cahil...

Hayretle yüzüne bakakaldım. Senelerden beri padişah aleyhinde fikir taşıyan ve çevrenin avareliği içerisinden bizleri toplayıp bu fikir etrafında bir grup yapmış olan bu dostumun bu dakika ona karşı saygı istemesine şaşmıştım.

Ne oldu? Anlamadım. Şimdi Padişah Efendimiz dostunuz mu oldu? Ona saygı tavsiyesinde bulunmak vazifesi sana mı düştü? dedim.

Ve şiddetli bir öfkeyle bağırdım:

- Cahil, korkak, alçak değil mi o...

- Olabilir! Ben onu savunmayı üstüme almadım. Yalnız böyle konuşmanın münasebetsiz olduğunda ısrar ediyorum. Bu söylenmez...

- Birisi sorsa, siz kaç milyon kişisiniz?

Gene kendisi cevap verdi:

- Otuz, otuz beş milyon! E... Otuz üç yıl, cahil, korkak, dejenere tek kişiden korkan, otuz beş milyon... Siz insan mısınız, diye sorarsa, buna ne tür cevap lütfunda bulunursunuz.

(*) İstanbul'daki Debistan-ı İrâniyân'ın (İranlılar Okulu) öğretmenlerinden (Burhan Felek: *Yaşadığımız Günler*, İst. 1974, s.169).

- Ukalâlık! Bu da lâf mı sanki? dedim ve ayrıldım.

Evet, ukalâlık demekle cevap vermiş olmadım. Hiç de ukalâlık mukalâlık değildi. Kaya gibi sözdü doğrusu.

Acele yemeğimi yedim, kahveye fırladım.

Kahve dediğim, belirli kimseleri kabul eden, genişliği de ancak bize kadar olan bir yerdi. Biz buna «Mimar Sinan Kulübü» ismini vermiştik. Eğer kulüp deyince bir yer kulüp olursa, bu İstanbul'un hemen ilk kulüplerinden biri sayılabilir.

Horhor Çeşmesi'ne bitişik olması (malûmdur ki Horhor Çeşmesi, Mimar Sinan'ın eseridir) dolayısıyla bu ismi vermiştik. Mahalle bekçi ve sakasımn hem evi, hem de vakti olup ocağım şenlendirdiği zaman kahve olan, fakat bizlerin evlerimizde ancak yemek vakitlerinde kalmamıza uygun bir yerdi. Buraya yabancı kimse gelmez; sakınmadan, korkusuzca, konuşmaya elverişli bir yuva idi âdeta...

Hele bu heyecanlı günlerde, gece yarılarına kadar ayrılmadığımız bir yer olmuştu. İki hukuk, birkaç tıp ve darülmuallimîn (öğretmen okulu) talebesi, politikaya yakasını kaptırmış Aksaray'ın sayılı bir iki delikanlısı, «Palabıyık» ismi verdiğimiz bir de hamal dostumuz vardı. Bütün müşterisi de bundan ibaretti.

Kahveye girdiğim zaman, Deli Necati gazete okuyordu. Bu temiz yürekli ve daima heyecanlı, sözünü esirgemeyen bir gençti.

Her zamanki gibi telâşlı bir eda ile yeni bir parçaya başladı.

«Âli Bir Sâniha»(*) başlıklı bir yazı:

«Evvelki akşam Tokatlıyan gazinosunda pek çok kaba nutuklar arasında tarihe nakş-ı iftihar olacak incelikte olanları da var.»

- Neymiş bakalım? dedi ve okumaya devam etti:

- «Memleketimizde bugün nail olduğumuz hürriyetin vesait-i husulûnü (oluşma araçlarını) hazırlayan bir cemiyet varmış. «Terakki ve İttihad Cemiyeti». Bunu fahr ü sürur ile (kıvanç ve sevinçle) işitiyoruz; fakat bunun ne esas mahiyet ve şeklini, ne de merkezi nerede olduğunu biliyoruz ki, daha yakından takdise (kutsamaya) muvaffak olalım,» dedikten sonra hazır olanlara:

(*) Âli : Yüce. Sâniha : Çok düşünmeden fikre doğan, akla gelen şey.

Rica ederim, burada muhterem dinleyicilerimiz arasında Cemiyet-i İttihad'a mensup bir zat varsa kendini bildirsin. Biz de kendisinden soralım.

Bunun üzerine dinleyiciler arasından, şâyan-ı tebcil ve tebrik (ululama ve kutlamaya değer) bir vücud-ı muhterem daha çıkar, itminan (inanç) ve sükûn ile:

- Ben işte o Cemiyet efradındanım, soracağınız noktalar nelerden ibaret ise, sorun da cevap vereyim, mukabelesinde bulunur. İki sima-yı necib (soylu kişi) karşı karşıya dururlar, şu muhtasar muhavere (kısa konuşma) cereyan eder:

- Cemiyetiniz efradı kimlerdir?

- Millet!

- Reis?

- Padişahımız!»

Deli Necati:

- Orta oyununda sanki... diye bağırdı.

- Beğenmedin mi Deli?

- Yahu insan tabiatiyle konuşmanın suflörünü arıyor. Bu önceden hazırlanmış; hem ne soğuk ne soğuk... Şimdi bu lafa göre bizim Raif Bey de artık Cemiyet-i İttihad'dan öyle mi? (Raif Bey Muzika-i Hümayun(*) emeklisi, yetmişlik, son derece muhafazakâr bir ihtiyardı).

- Tabii değil mi?

- Doğrusu anlaşılır şey değil.

- Ne var anlaşılmayacak. Adi, soğuk bir dalkavukluk.

Zeki bir hukuk talebesi olan bir arkadaş, Ali Vasfi:

- Hasan ağzım ayarla. Öyle aklına geleni rastgele yerde söyleme. Bu işin daha çok su götürür yeri var.

- Doğru Ali! dedi, birisi devam etti:

- Biliyor musun dün Kahraman merkez-i umumîde (İttihad ve Terakki Genel Merkezi) ne görse beğenirsiniz. Şeyhülislâmın oğlu Muhtar Beyi, baş köşede...

- Nasıl olur, lâf...

(*) Padişahın bando takımı.

- Lâf maf değil.

- Belki bir ricada bulunmaya gelmiştir.

- Belki bir emir tebliğine...

- Hadi, aptal aptal konuşma.

- Bilmem ama, budalaca düşünen ve konuşan ben değilim galiba... Mademki İttihad ve Terakki'nin reisi padişahtır. İradelerini tebliğe eski mutemedinin bey oğlunu yeni mâbeynci(*) olarak göndermiş olamaz mı?

- Doğrusu, karışık ism-i fail(**), anlaşılır gibi değil.

Öteden biri:

- O bir şey değil, onu bırak, doğrusu ben şu hürriyeti anlamadım.

- Anlamayacak ne var? Bak fenersiz(1) yakalanacağım diye bir derdin kaldı mı? Sabaha kadar gez, toz, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun diyen var mı?

- Yaşasın! Hürriyet de bu mu? Ulan ne vakit beni polis fenerin yok diye çevirdi ki?...

- Senin ne şirret olduğunu burada bilirler, çevirmezler, yabancı bir mahallede dolaş da göreyim.

- Çevirirler mi dersin?

Yok hatırını sorarlar.

- Ben de giderim, değil mi?

- Canım, biliyoruz. Herkes senin gibi belâsını aramıyor. Yasak da namuslu adamlara göre, sana ne?

Gülüştüler.

Necati alaycı bir tavırla Mehmet'e dönerek:

E Mehmet'çiğim, anlat Allah aşkına, dün İrfan'la nereye gittiniz. Anlat ne olur.

Mehmet başım çevirdi. Omuzlarını kaldırarak cevap vermemek istediğini anlattı. Necati ısrar etti:

(*) Saray genel sekreterinin yardımcısı bürokrat.

(**) Kendisinden fiil, iş çıkan kimsenin sıfatı.

(1) O zaman gece, belirli bir saatten sonra fenersiz gezmek yasaktı. ["Fenersiz yakalanmak", gizli bir iş yapmaya çalışırken yakalanmak anlamında bir deyim olmuştur.]

- Ne var sanki, anlat şunu.

- E... Mehmet'çiğim, anlat şunu. Rıhtıma gittik, kızma; anlat işte...

- İrfan'la rıhtıma ne yapmaya gittiniz?

- Elinin körünü. Ne olmuş sanki? Hürriyeti görmeye gittik.

Pejruhî, bu dün İrfan'la rıhtıma gitmişler, ne için biliyor musun? Selânik'ten Hürriyet gelecekmiş, vapurdan çıkarken görmek için...

Herkes gülüşmeye başladı. Mehmet de gülenlerle beraber...

Ne bileyim! İrfan öyle söyledi, ben de "hadi gidelim," dedim.

E... Tabiî gördünüz, yakışıklı bir adam mıydı bari... Ulan Hürriyet adam mı Allahın kazı.

Yok adam değil de balkabağı mı? Adam olmasa yaşasın diye bağırırlar mı?

Bırakın boş lafı, fenersiz gezmek istiyorsan, geç Beyoğlu'na, sabaha kadar gez toz, ne arayan ne soran olur. Bunun için Hürriyetin gelmesi mi lâzım sanki...

- Sahi! Neden İstanbul'da fenersiz gezmek yasak da Beyoğ-'nda yasak değil?

- Orası gezme yeri de ondan...

- Orası gezme yeri de burası yatakhane mi? Lâfa gel.

- Öyle âdet olunmuş işte...

- Hayır, orası ecnebi yeri de ondan...

- Ecnebi yeri olmakla...

Tabii ecnebi olunca polis karışabilir mi? Bak Arap Hüsam İngiliz olduğu için vukuat da yapsa polis karışamıyor. Sefaretin kavası geliyor da ondan sonra...

- Ne biçim iş yahu! Bu Zaptiye Nâzırının da gücü bize yetiyor.

SELANİK HÜRRİYET KÂBESİ - POLİTİKACI ORDU

O günlerde bir hürriyetçi için, Selânik'i ziyaret çok cazip ve önemli anlam taşırdı. Komite Merkezinin gizli bir davetine uymaktan tutun da, türlü türlü cakalı yorumlara uygundu bu yolculuk...

Hazırlığımı bitirdiğim akşam Sirkeci'den trene atlayarak Selânik'e doğru yollandım. Bu seyahatime arkadaşım Pejruhî ısrarla lüzum görmüştü. Çok faydalı olacağı kanaatindeydi.

Tren Çatalca'yı geçtikten sonra karanlıklara, ben de çeşitli mevkilerde halkın arasına daldım.

Padişah aleyhine rastgele atıp tutmaktan sonra söyleyecek çok az şeyim olduğunu anlamıştım.

Hürriyet, istibdat gibi gün geçtikçe belirsizleşen, üzerinde düşündükçe izahı güçleşen kavramlar etrafında daha ihtiyatlı, daha lastikli, tabii yine de ölçülü olmaktan uzak, aklıma geleni söyleyerek gidiyordum.

İstanbul'da otuz bin süngüsüne dayandığımızı söyleyerek etrafı tehdit ettiğimiz ordularımızdan İkincisinin bölgesinde ilerliyorduk.

Her tarafta derin bir sessizlik... En ufak bir hareket yok! Hiçbir hayat eseri görülmüyor.

Yavaş yavaş etrafın benden sakındığını da sezer gibi olmuştum. Özellikle arkalanacağımızı ümit ettiğimiz subayların aldırışsız ve çekingen tavırları neşe ve cesaretimi kırmaya başlamıştı. Bizim onlardan umduğumuzu, sanki onlar bizden bekliyor gibiydiler. Bunu hissedince daha uysal, daha ağırbaşlı oluyor; fakat yine de söylemekte devam ediyordum.

Hat boyundaki muhafız kıtalarını teftiş eden ve bir istasyondan diğerine kadar nöbet gezisi yapan subaylar arasında bir tanıdı-

ğa da henüz rasgelmemiştim. Bunların benden ve beni dinlemekten sakındıklarından artık şüphe etmiyordum. İkinci, Üçüncü Orduların silahbaşı yapmış, hürriyeti esaslamak için harekete hazır erkânı bunlar mıydı! Ne olursa olsun bunlardan birisini konuşturmak gerekeceğini düşündüm. O günkü idare aleyhinde söylediklerimin doğru olup olmadığının sorusunu hazır olan bir subaya yönelttim. Atıp tuttuktan sonra, "Değil mi?" dedim. Subay, kararsız ve kısaca:

- Allah iyi yapar inşallah... dedi.

Ve ilk istasyonda kayboldu gitti.

Arkadaşımın teşvik ettiği bu seyahatin artık manâsım anlamıştım. O büyük blöfün niteliğinden şüphelenmiş, o günler için beni İstanbul'dan uzaklaştırmak gerektiğini düşünmüş. Demek, bilmeyerek de olsa tehlikeden kaçıyordum.

Sabaha karşı, Üçüncü Ordu mıntıkasına girmiş bulunuyorduk. Burada durum değişti. İskeçe'de kalabalık bir halk, istasyonu doldurmuş, treni karşılamak ve uğurlamakla görevli bir manga jandarma ve bunun başında çok sevdiğim sınıf arkadaşım Arif Fatih...

Manga treni selamladı. Herkes bu büyük olayın açıklamasını birbirinden bekliyor gibiydi. Üçüncü Ordu mıntıkasında bütün istasyonlarda aynı heyecanla karşılaşılıyordu. Güneyden, kuzeyden, nereden gelirse gelsin, her tren, karşılanmaya değer her tren uğurlanıyor. Kısaca, büyük bir hareket ve canlılık göze çarpıyordu. Arkadaşımla sarıldık, öpüştük, ora eşrafından bazılarını tanıttı. Beni de «Mücahid kardeşim» diye onlara takdim etti.

Halkın sabırsızlıkla bir şeyler beklediği belliydi. Arkadaşımın ricasını hemen yerine getirmek gereğini duymuştum. Vagonun penceresine fırladım:

«İstibdâdı yıktık, hürriyetimize kavuştuk» teranesinden tutturarak dolaştıra dolaştıra lafı vergilerin yerinde harcanması konusu içine soktum. Taşra halkının en başta arzu edeceği şeyin olsa olsa böyle bir şey olacağım tahmin etmiştim. Pek beğenildiğini zannediyorum; bol alkışlandım.

Bu da nereden aklıma geldi? Bilmiyorum. Nihayet amaç, halkı inkılâba ısındırmak değil mi? Adamakla da mal tükenmez, kim-

bilir bana gelinceye kadar bunlara neler vaadedilmişti? "Yaşa, varol!" sesleriyle uğurlanarak İskeçe'den ayrıldım.

Drama'da tamamıyla pabucum dama atılmıştı; muazzam bir kalabalık, birkaç bin kişi diyebilirim, yabancı bir dille bağıran, kıyafetleriyle de ayrılık ifade eden bir kalabalık...

- Hurra... Hurra!...

Bunlar Bulgarlardı... Bütün alanı doldurmuşlar.

İstasyon kapısında bir kargaşalık oldu. İki tarafa çekilen halkın arasından ufak bir kafile ilerlemeye başladı.

Melon şapkası başıda, sırtındaki jaketatayı iğreti alınmış gibi duran iri, kaba bir adam. Yanında mavi gözlü, sarışın, ufak yapılı bir arkadaşı, arkalarında bal rengi Bulgar şayağından bizim Avcı Taburlarının o günkü elbiselerine benzer elbise giymiş, pantolonları üzerine dizlerine kadar beyaz dolaklarını çekmiş, omuzlarında kısa Manliher tüfekleri, sekiz on maiyet efradı ile bu grup sert ve düzenli adımlarla trene doğru yürüyorlar.

Melon şapkalı adam, benim bindiğim salonlu vagonun basamağına çıktı. Maiyeti efradı da yanımdaki kompartımana yerleştiler. Ellerindeki beyaz zemin üzerine siyahla Bulgarca yazılı bir bayrağı pencereden sarkıttılar.

Bütün kalabalık ona dikkatle bakıyor... Bizim subaylar da etrafını almışlar... Anlamadıkları bir dilden söyleyeceğini bekliyorlardı.

- Hurra... Hurra...

Bu ses eksilmiyor. Aralık aralık, havayı yırtarcasına devam ediyordu.

Adam yumruğunu havaya kaldırdı.

- Mumçeta!... diye bağırdı...

Tabii sözlerinin alt tarafını anlamamıştım. Kalın, sert bir eda ile konuşuyordu. Devamlı alkışlarla kesilen nutkunu bitirdiği zaman, maiyet iki sesle bir marşa başladılar.

Bizim subaylar da dahil, yakınında olanların hepsi zafer kazanmış bir kumandan edalı bu adamın elini sıkmaya çalışıyorlardı...

Tren hareket etti. Silahlı maiyet, ikinci bir marşı söylüyordu... Bana bütün bu hareketler biraz soğuk ve sinir bozucu gibi gelmişti.

Belki mihmandarlığına atanmış olacak, beraberce yola devam eden kurmay binbaşı da aralarındaydı.

Bunların Bulgar çetecisi meşhur Sandanski ile Paniçe olduklarını öğrenmiştim. Bu çetelerden biri Makedonya'nın özerkliğini, diğeri de doğrudan doğruya Bulgaristan'a katılmasını istiyordu.

Sandanski, Santralist Fırkası (partisi) şefidir. Bu fırka Makedonya'nın özerkliğini isteyen fırkadır. Garip değil mi? Bugün eğer bizim bayramımız ise onlar için bir kara gün olması gerekmez miydi?

Bu, nihayet vatan parçasından birinin koparılmasına fiilen ve silahla çalışan bir adamdı ve onların başlarından biriydi ve öyle kalacağında da hiç şüphe yoktu. "O halde bu iltifata değer görülmesi ne sebeple!?" diye düşündüm. Herhalde soğuk durmuş olacağım ki, bu halim kurmay subayının dikkatini çekti. Bir aralık yanıma geldi. Konuşmaya başladı. İstanbul'dan geldiğimi, Selanik'e gitmek üzere olduğumu söyledim. Binbaşının bu soğuk davranışımdan şikâyetini bekliyordum. Bilmem ne düşündü. Bir şey hissettirmedi. Yalnız:

Sandanski Selanik'e gidiyor... demekle yetindi. Hatırımda kaldığına göre bu subayın ismi Rafet Beydi.

Drama'daki gösteriler bir şey değilmiş. Selanik istasyonunda bir bölük tören kıtası ile bir bando muzıkasının karşıladığı bu adamın, bandonun ve bölüğün önünde şapkası elinde yürümesini izlemeye dayanamadım. Bir arabaya atladım ve uzaklaştım.

Selanik, Osmanlı İmparatorluğu'nun esasen en hareketli ve en ileri şehirlerinden biriydi. Fakat bugünlerde o, yalnız hareketli bir şehir olmakla kalmıyordu. Devlete yeni yön verecek bir hareketin merkeziydi. Adeta kaynıyordu.

İnsanların bu şehirde artık uykularını terketmiş oldukları iddia edilebilirdi. Gecenin her saatinde bütün caddelerde giden, gelen. Gazinolar sabahlara kadar yiyen içenlerle, gülüp hora tepenlerle dolup boşalıyor. Subaylar, askerler, silahlı çeteler, bunlardan

ileri azınlıklar sabahlara kadar ortalığı çınlatıyorlardı. Davul zurna sesleri sabahın şafaklarına kadar şehri inletiyordu.

Ortalığı rahat rahat inceleyebilmek için bir iki gün arkadaşlara görünmemeyi düşündüm ve öyle yaptım; fakat bu şekilde de umduğum faydayı elde etmek mümkün olmadı. İnkılâbı yakından görmek ve onu yaşamak için onlara karışmak gerekiyordu. Sabahlara kadar içip hora tepmekle de olsa, kalabalığa uymak gerekti. Hem doğrusu daha fazla da sabredemezdim. Şehir o kadar sevdiğim insanlarla doluydu ki...

İlk rasgeldiğim grubun, öpüştükten sonra ilk teklifi, «Burada ayakta konuşulmaz, haydi şuraya girelim» oldu. «Kristal»de bir masayı çevreledik ve hızlı bir akışla geçmişe, Harbiye'ye, Kuleli'ye döndük. Bu birkaç yıla sığmış ne kadar da anlatılacak şeyler varmış. Adeta çocukluğa dönmüştük. Gece yarısım çabucak getirdik. Bu zamana kadar da masa dörde çıkmış.. Üst, alt sınıflardan birçok arkadaşlar...

Bir aralık Hürriyet kahramanı Niyazi göründü. Arkadaşlar beni takdim ettiler; çok sevdiğim bir arkadaşım onu da bana kulağıma fısıldayarak tanıttı.

«Olan bitenin ben ne kadar farkındaysam, o da bencileyin o kadar farkında...» dedi.

Bu günlerin şerefine koyuverdiği sakalı, uzun bıyıkları ile biraz tuhaf kıyafetini hoş görürseniz, doğrusu güzel ve yakışıklı bir subay... Sade bir hali vardı, henüz alçakgönüllülüğünü kaybetmemiş... Arkadaşlarıyla şakalaşıyor.

«Hürriyetin koşaladık ninesini» derken, ifadedeki mecazi işaret için gözleriyle yukarı ve İstanbul'a doğru baktı. Kırbacıyla çizmesini döverek, ayaküstü ufak bir iltifat duruşundan sonra ayrıldı, başka bir masaya doğru gitti. Ekâbir masası diyecektim; fakat bu kelimeyi daha yüksek rütbede subayların masası olarak kullanırsam o günkü manâsından aykırı manâda kullanmış olurum.

O günün en yüksek askeri rütbesi mülazım (teğmen) ve yüzbaşıdan başlıyordu. Binbaşı, kaymakam (yarbay), miralay (albay), sonra koma halinde paşalar geliyordu. Paşaların vaktiyle yüzbaşı, mülâzım (teğmen) sevgisini kazanmış, «baba adam» diye nitele-

nen kümesinden olanları ile iki yüzlüleri dışındaki çoğunun istikbali karanlıktı; bu küçük subay hareketinin alacağı yön ve şekle bağlı görünüyordu.

Bu günlerde disiplin tam bir iflas halindeydi. Küçük subaylardan oluşan kurullar, huzurlarına mancınıkla çıkılamayan paşalara, bağlılık yemini ettiriyorlardı. Meşrutiyete sadakatle bağlılık, devlete namuslu hizmet yemini.. Koca paşalardan çok azı, bu teklifi haysiyete aykırı bulmuşlardı! «Hadi oğlum, insan bir defa yemin eder. Beni rahat bırak» diyen hemen olmadı denecek kadar bir şey... Pek çoğu bu ast teklifine boyun eğdiler ve yemin tazelediler: Meşrutiyete ve devlete sadakatle çalışacaklarına!...

Bu kalkınmanın ne şekilde bir yön takip edeceği, hangi aşamadan nereye varacağı ve nerede duracağı cidden düşündürücü ve endişe verici bir şeydi. Hareketimizin eksenini kaybetmiş olduğumuz kesindi. Ve bugünler de o fevkalâde halin en bunalımlı günleriydi. Devletin şimdiye kadar varolan bütün kuvvetleri tam bir işlemezlik içinde bulunuyordu. Ne adlî, ne idarî aygıt doğru dürüst çalışıyordu. Memleketi «İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi»nin emirleriyle idare etmeye uğraşıyorduk. Bunun Sultan Hamid'in mutlak iradesinden daha yararsız olacağı pek de iddia edilemez; ancak İttihad ve Terakki Merkezinin genelgeleri de gereken otoriteyi henüz elde etmiş değildi. Bunlar uyulması gereken birer buyruk değil, âdeta birer teklif ve rica niteliğinde şeylerdi. Bu teklifleri özellikle ihtilâl harekâtına katılmış, katılmış da değil, bizzat ihtilâlin en etkin rolünü oynamış küçük rütbeli subaylara dinletmek henüz pek kolay değildi. Bu da pek tabii bir şeydi.

Örnek olarak orada bu birkaç gün içinde rastladığım bir olayı anlatayım: Selânik'e bağlı, vilâyet merkezine birkaç saat uzaklıkta Langaza kazası vardır. Buraya davetli olarak gitmiştim. Oradaki İttihad ve Terakki'ye mensup subay grubu, daha doğrusu grup da değil, İttihad ve Terakki'ye katılmış tek bir üsteğmen, ilçenin savcısına kasabadan çıkıp gitmesini ihtar etmiş... Kazada hükümet namına kanun ve devleti temsil ettiğini bilen bu genç adam bu teklife önem vermemiş... Verilen süre sona erince mahkeme salonuna girmek ve zor kullanmak yoluyla görevi başında bulunan savcıyı çalyaka dışarı atmışlar.

Bunun görünürdeki sebebi bir sürü safsatadan ibaret. Gerçek sebebi: Savcı hukuktan çıkmış bir gençti. O mevkiini ve kimliğini yüksek görüyor. Ufak tefek diye değerlendirdiği kimselerle arkadaşlık etmiyor. Belki biraz kibirli bir delikanlı...

Öteden beri savcının bu hali de bu üsteğmenin sinirine dokunuyormuş, işte bu kadar.

Kanun ve rejimin geçirdiği bunalımın bu görünümüne benzer olaylar çoktu ve bunlar da o gün için fazla şeyler değildi. Pek tabii olarak sivil ve askeri mahkemelerin otoritesi gevşemiş, belki durmuştu.

Bütün bu durumlara parasızlığı ekleyince, halden memnun olmayışın bütün sebepleri bir araya toplanmış olur. İşte parasız, gelecekten ümitsiz, âtıl kalmış bir çevreyi kendi hali aleyhine düşünmeye ve o hal aleyhine hareket etmeye hazır ve istekli bir duruma getirmek zor olmayacaktır. Denilebilir ki, ordu, bu sebeple hali değiştirmek için en ufak bir teşvikle parlamaya hazırdı.

Bundan başka Makedonya'da Bulgar, Sırp, Yunan çetelerinin âdeta koruma altına alınmış durumları... Bunları ortadan kaldırmak için sevkedilen subayların ve askerlerin elinin kolunun bir sürü kayıtlarla bağlı olması, hepsinden sonra Reval Mülâkatı(*) ile İmparatorluğun taksimine verilen karar gibi dış sebepler vardı.

Gençlik, arkadaş bağlılığının en ateşli ve samimi bir dönemidir. Bu dayanışmanın gelişmesine en uygun ortamı çevre sağlar. Kışlanın meydan dayaklı, prangalı, prangasız, hapisli, sıkı nizamlarıyla haşin ve sert bir hava içinde yetişen öğrencileri arasında en beğenilen erdem olarak kabadayılık hissi yayılmış; ispiyonluk, gammazlık gibi kötü ve aşağılık haller, hemen bilinmeyecek kadar çevreye yabancı kalmıştı. Sır saklamak, arkadaş için bela ve musibetlere katlanmak, hemen Harbiye Mektebi'nin her öğrencisinin kolaylıkla kabul edebileceği işler sırasındaydı.

Bunun için bütün bu elemanları herhangi bir fikir çevresinde sıkıca toplayarak fedakârlık isteyen hareketlere yöneltmenin güç

(*) İngiltere kralı ile Rus çarının 9 Haziran 1908'de Estonya'nın Reval kentinde buluşarak bağlaşıklık kurmaları.

olmayacağı anlaşılabilir. Buna o günün askerliğinin formu da uygundu. Redif kıtalarına verilmiş subayların hiçbir işi yoktu. Düşünmek, dedikodu etmek için çok zamanları vardı.

Nizamiye kıtalarının da öyle iflâhı kesilinceye kadar talim ve terbiye ile uğraştıkları söylenemezdi. İşsizlik, halden bezmek, candan usanmayı telkin edici etkenlerin başında gelir...

O zamanlar «Mekteb-i Harbiye»yi bitiren bir subay, üniformasını giydikten bir ay sonra âdeta İstanbul'dan sürülürdü. Bu çıkışın dönüşü yoktu. İstanbul'u bir daha görmek Mâbeynden(*) önemlice bir kayırmaya bağlıydı. Devletin Hassa Ordusu, yüzde doksan alaylı subaylarla yönetiliyordu. Birinci Ordu'nun birinci ve ikinci fırkasında hemen mektepli subay yok denebilir.

Erlerin askerlik süresi de belirsizdi. Sürenin üç yıl olduğu söylenirdi, ama padişahın keyfine göre bu müddet on bir yıl, Yemen ordusuna gidenler için süresiz, ölüme kadar devam edebilirdi.

Bu süreye kadar sürüklenen askerin sanki «silah çatmak» hakkı olurdu. Bu âdet olmuştu.

Bir sabah asker silahlarını alır, kışla önünde silah çatar; subayların emrinden çıkmış; âdeta itaatli bir isyan denebilir bir durum... «Padişahım çok yaşa!» diye bağırır, terhis tezkeresini ister. Telgraflar çekilir, daha büyük askerî âmirler tarafından öğütler verilir. Nihayet terhislerine padişah iradesi çıkar.

Askerler pullu bir nevi kordelalara asılı dört köşe teneke kutular içinde tezkerelerini boyunlarına asarlar. Bir meydana dikilen bayrağın altına yığılırlar. Padişaha uzun ömür dilerler.

Kendilerini unutmuş olan, kendilerinin de hemen unutmuş oldukları memleketlerine dönerler ve âdeta değişen bir nesille karşılaşırlar.

Böylece Ordu tam bir yoksunluk içerisindeydi. Belirli kurallara bağlı olmayan, geleceği tesadüflere bırakılmış bir meslek niteliğindeydi askerlik...

On yaşında yüzbaşısı, yirmi beş yaşında miralayı olan bu kurumda çalışmadan ve belirli amaç ve hedeflere yönelecek hizmetlerden alınacak sonuç belliydi.

(*) Mâbeyn: Saray genel sekreterliği.

Terfiler keyfî, nakil ve atamalar keyfî. Hattâ, maaş bile belli bir zamanda değil, padişahın dilediği bir zamanda onun iradesiyle dağıtılan bir ihsan gibiydi. Maaşlar, bazan üç ay sürüklenirdi. Daha çok uzadığı da olurdu. Üç dört aydan beri maaş alamayan Ordu subaylarının haklarını almak için kişisel olarak imkân sağlamaya girişmeleri yadırganmazdı.

Taşra illerinin kaza ve nahiyelerinde tekdüze, sıkıcı bir hayat vardı; subaylar, zihni ve mesleki gelişmelerine yarayacak en ilkel kuruluşlardan yoksundular. Yalan yanlış bir talimden sonra tek yapacakları şey, ya bir kahvenin veya bir meyhanenin birkaç masasını işgal etmekten ibaretti.

Üçüncü Ordu, sınırları bakımından dikkate değer bir istisna oluşturuyordu. Bu kıta Avusturya, Sırp, Bulgar, Yunanistan'la çevrili... Sınır kulelerde bulunan yabancı subay ve askerlerle zorunlu ilişkiler bize kendi halimizi onlarla karşılaştırma imkânı veriyordu. Görüyorduk ki, başka memleketlerde askerlik hiç de bizde olduğu gibi yaşamaktan feragat demek değildi.

Sultan Hamid'i dize getiren olayların merkezi Manastır'dı. Bu vilâyet Üçüncü Ordu'nun da merkezi bulunuyordu.

Millî alaylarıyla, gece Ordu Kumandanı Müşir Tatar Osman Paşayı buradan dağa kaldırdılar. Kaldıranlar, Niyazi ile Kolağası Eyüb Sabri, Enver değil!...

Sultan Hamid'in bu çevrede güvendiği en sadık paşası, Şemsi Paşa'yı burada vurdular. Vuran teğmen Atıf, Enver değil!...

Bu hareketleri idare edenler, süvari miralayı Sadık, kurmay yüzbaşısı Süleyman Askerî, Enver değil!...

İsyan hareketlerine paralel bir yön veren, Enver değil!...

Sultan Hamid'e diz çöktüren merkez Selanik değil, Manastır...

Hürriyetin kâbesi Selanik, hareketin bir numaralı kahramanı Enver!...

"Neden, ne için?" diyen olmadı. Muazzam kaynaşmalarda tavır ve endamı güzel bu kurmay subayı, delice alkışlandı. Kim bu, ne yapmış? Kimse sormadı...

O gün bir subay topluluğu arasında bu genç kurmaya yöneltilen sevgiyi içimizden biri şöyle izah etti:

- Ne olacak? Baksana dağdan inen Bulgar, Ulah, Rum çetecilerine, hepsi yılan gibi çocuklar. Lenkazalı Hasan Çavuş rezil etti bizi; işkembesini taşımaya bir araba lâzım. Enver de Türk çetecisi olarak görünsün, fena mı? Tığ gibi delikanlı...

O gün bu açıklamaya aklımız yatmıştı. Bu dikkate değer oluşumun taşıdığı derin manâyı düşünmeye kafamız yeterli değildi.

O gün önem vermediğimiz bu manâsızlığın ve bu şahsın, bugün izlerini kovalamak zorundayız. Bu sebepsiz ve yersiz kahraman, ihtilâlin yolundan ayrı bir yolda yürüdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş tarihinde önemli bir rol aldı. Kimdi bu genç, nereden geldi, nerelerden yürüdü, nerelere vardı?

Bunu bilmeliyiz...

Enver, olumlu diye değerlendirilecek bir hareketin yapıcısı değildir. O, Sultan Hamid'in takiplerinden korunmak için Tikş'te bir köyde saklanmış, mesele halledilince yüze çıkmış, nihayet İttihad ve Terakki'ye mensup yüzlerce subaydan biri... Hem de padişaha hafiyelikle suçlanan ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nce idama mahkûm edilen Selânik Merkez Kumandanı Nâzım Beyin kayını...

O günlerde böyle bir yakınlık bir yana, Mâbeynde birinin akrabası olmak, hattâ Beşiktaş künyeli olmak bile şüpheli olmaya yeterken, böyle bir adamın kayınbiraderinin hiç bir sebep gösterilmeksizin kahraman ilan edilmesi, tesadüfe verilemez.

Enver, ihtilâlin hedefinden ayrıldı; ilk fırsatta bağlı olduğu komitenin yönüne aykırı olarak hanedana damat oldu. Onunla yine aynı nitelikte meçhul bir adamla, Hafız Hakkı ile beraber...

Bu iki damat, kısa bir zaman sonra biri Berlin'e, diğeri Viyana'ya ataşemiliter oldular. Hattâ Enver, Almanya'da bir alaya fahrî subay tayin edildi.

Sekiz yılda dört derece terfi ederek Osmanlı ordularının başına geçti.

Onun Osmanlı orduları başkumandanı olduğu gün, Osmanlı ordularının ikisinin başında bilfiil iki Alman generali kumandan! Genelkurmayın bütün şubeleri Alman subaylarının elinde...

Bütün bunları tesadüflere ve talihe veremezsiniz. Şimdilik bu genç subayın üzerine ufak bir dikkati çekmekle yetinerek, açıklamasını olaylara bırakacağım.

ANLAYIŞ

Merkez-i Umumî âzalarından Rahmi Beyin İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi namına 26 Temmuz 1325'de(*) *Le Temps* gazetesine verdiği aşağıdaki demeç, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyet ve hürriyet prensipleri hakkındaki anlayış ve zihniyetinin apaçık bir belgesini oluşturur. Bu bakımdan kayda değer buluyorum:

«... Teşkilât ve tertibatı bilhassa burada hükümferma olan (hüküm süren) casusluk sebebiyle pek ziyade sektedar olmuş (çalışmaları kesintiye uğramış) olan Dersaadet (İstanbul) şubesini muhkem surette tensik ve tarsin (sağlam şekilde güçlendirmek) için buraya geldik. Bu kuvveti bulunca hükümete daha müessir surette nasihat icra edebileceğiz. Şimdiki halde bazı vükelânın (bakanların) tâyininden o kadar memnun değiliz. Bahusus Bahriye Nâzırının ibkası (özellikle Denizcilik Bakanı'nın yerinde bırakılması), Abdurrahman Paşa'nın hey'et-i vükelâda ibkası (bakanlar kurulunda bırakılması) hoşumuza gitmedi. Said Paşa'nın sadrazam intihap edilmesini muvafık (seçilmesini uygun) bulmuyoruz. 1876 Kanun-ı Esasî'sini boğmak emelinde muaveneti sebkeden (yardımı görülen) odur. Elhâsıl (kısaca) evvelce maiyet-i şâhanede bulunup hâlen mevkilerini muhafaza edenlere yol verilmesini istiyoruz. Yarın Selanik'ten murahhaslarımız (delegelerimiz) gelince buna daha kuvvetle karar vermeğe imkân bulacağız. Padişah tecrübedîde (deneyimli) oldukları için şahs-ı hümayûnlarını muhafaza bizce vazifedir.

(*) Miladi 8 Ağustos 1908.

Siyasî programımızı soruyorsunuz. Böyle bir programımız yoktur. Bugüne gelinceye kadar yıkmak için uğraştık. Şimdi Kanun-ı Esasî'yi harfiyen muhafaza etmeğe uğraşıyoruz. Bâdehu (daha sonra) memleketin âtisi (geleceği) için, terakkisi için çalışacağız. Zira cemiyet nâbedîd (ortada görünmez) olmayacaktır. Hükûmet ile beraber iş görmeğe devam edecek, şayet hükûmet doğru iş görmezse onu doğruluğa sevkedecektir.

Umur-ı hariciyeye (dışişlerine) gelince: Devlet-i Aliye'nin asayiş-i tammeye (tam güvenliğe) muhtaç olduğuna kanaatimiz berkemâldir (tamdır). Ahrar olan akvamın (serbest olan milletlerin), İngiltere, Fransa, İtalya'mn muavenetine (yardımına) itimadımız var. Bulgaristan'dan bahsediyorsunuz; belki bu memleket Devlet-i Osmaniye'nin müterakki (ilerleyen) bir devlet olmasından memnun olmayacaktır. Fakat Makedonya'daki Bulgarların bizimle müttefik olduklarını beyan edebiliriz. Zaten Bulgaristan bir şey yapmak istese de ona mukabil haricen bir istinadgâh tedarik ettik (dışta bir dayanak sağladık). Hakikî hürriyeti istihsal ile (elde etmekle) uğraşmakta olan bir kavme hücum etmek namuskârlık değildir."

Bundan başka *Temps* muhabirine, "Rum, Ermeni, Bulgarların hukukunu kalemleriyle müdafaa eden bu millet muharrirlerinin, Türklerin de hukukunu müdafaa etmelerini rica etmekte olduğumuzu ilan etmenizi rica ederim," diyor.

Bu demeçten anlaşılıyor ki, İttihad ve Terakki adına Fransa'nın tanınmış bir gazetecisiyle konuşan bu zatın temsil ettiği kuvvet, henüz millet meclisinin varlığının gerekçesini bilmiyor. Halkın bu konudaki haklarım, hattâ onun varlığının hiç değilse bu türlü resmiyetlerden sayılmaması gerektiğinin farkında bile değil. Bu demeç son derece laubali ve fikren çok geridir. O, temsil ettiği cemiyeti, hükümete nasihat vermeye, doğru iş görmezse onu zorlamaya yetkili görüyor. Ve bütün bunları söylerken ne milleti, ne de onu temsil edecek olan Meclisi hesaba katıyor. "Kabinede falan adamı beğenmedik, falan adam hoşumuza gitmedi" diyor. Bütün bu işleri arkadaşları gelince daha sıkı bir şekilde denetim altına alacaklarını söylerken, bu sözleriyle hürriyet ve milli hâkimiyet prensipleri aleyhine konuşmuş olduğunun farkında bile değil. Hâ-

kimiyeti padişahtan alarak kendisine mal ediyor. Bu haddini bilmez zihniyetin, halkın egemenlik hakkından bile haberi olmayışı hazin değil mi?! Nezaketen olsun bu yetkinin millete ait olduğunu söylemek gereğini bile duymuyor. Milletin bütün haklarını, gizlice toplanan beş on subayın hükümdarlık makamına yönelttikleri darbenin meşru kıldığı miras sayıyor.

Bu anlayışın, kendini "Hakanü'l-Berreyn ve Hakanü'l-Bahreyn, Halife-i ruy-i zemîn, metbu-i ümmet-i mübîn" (yeryüzünün ve denizlerin hakanı, yeryüzünün halifesi, iyi kötüyü ayıran milletin kendisine bağlı olduğu kimse) sayan padişahın anlayışından bir parmak ileri sayılacak nesi var? Fakat bunları anlamak o günlerde bizler için mümkün olmayan şeylerdi. Yabancılara demeç veren yetkili delegeleri de işte ancak bu kadarını yapabiliyorlardı. Avrupa'dan dönen, "Ahrar" adı verdiğimiz önderlerin kültür seviyesini de tamamıyla gösteren bu demecin, genel seviyemiz hakkında kesin bir fikir vermeye yeteceği ümidindeyim.

Yüz bir pâre top atıp Tanzimat'ı ilan eden dedelerimize göre, bu düzeyin de erişkinliğimizi ortaya koymaya yeteceği kuşkuludur.

Evet, kuşkusuz ki, bu beylerin büyük topluluğun ne bünyesinden, ne de bu bünyenin geçirmesi zorunlu oluşumlardan haberleri vardı. Sorumlu delegenin söylediği gibi, onların hiçbir programları yoktu; ne yapacaklarını henüz bilmedikleri muhakkak... Onlara göre bu işin böyle olması tabii...

Şurada bilinen tek şey varsa, devletin çöküşe doğru yürümekte olduğu gerçeğiydi ki, bunu hep biliyorduk ve bunu önlemek, durdurmak istiyorduk.

Bu amaca ulaşmak için biraz sonra iki merkez etrafında iki cereyan belirdi: Bunlardan birini oluşturan İttihad ve Terakki, birliği kuvvetle sağlayabileceğini umdu ve kuvvetli bir merkezciliğe doğru gitti.

İkinci hizip, imparatorluğu oluşturan değişik ırk ve unsurlar arasında ancak bazı otonomlar tanımak, değişik unsurların milli his ve menfaatlerine daha geniş oranda müsaade ile birliği tutmanın mümkün olabileceğini düşünerek merkeziyetten uzaklaşarak, federal bir devlet tipine doğru yürüyordu.

İttihatçılar, memleketi sadece yoğun bir merkezçilikle yönetmekle yetinmeyip "fetih"leri bile hayal ilâvesi yaptılar. Kezâ henüz yarı sömürge bir devletken, başka illerdeki Türkleri kurtarmak vehmine bile yer verdiler.

Her iki hizibin katıldıkları -ne yazık ki aldatıldıkları- tek bir nokta da şu idi: Avrupa'ya yaklaşmak, onun güvenini ve yakınlığını kazanmak için aynı seviyeye ve benzer medeniyete sahip olmaya çalışmak ve bu gayretin samimiyetine Avrupalıyı inandırmak...

İşte bu yanılışta ortaktık. Biz öyle zannediyorduk ki, Avrupalıların bize karşı ilgilerinde bu benzersizliğin ve geriliğin tesiri vardır. Biz bu farkı gidermeyi başardığımız derecede onurumuza ve bağımsızlığımıza lâyık olan saygıyı elde edebileceğiz. Memleketimizdeki azınlıkların da katıldığı bu yanlış düşünüş bizi, daha çok da onları felâketlere itmiştir. Onlar, bize olan Avrupa müdahalelerini, kendilerine yönelik dindaş himayesi gibi anladılar ve bu zanlarının acı cezasını gördüler. Biz de sözde onlara benzer seviye ve şekilde medeniyete, dost ve hazır görünmeyi dostluklarını ve güvenlerini sağlamaya yetecek sanmışız. Tanzimat da dahil olmak üzere, son yüzyıllarda bütün hareketlerimizde bu zaaf görülebilir. Adeta onları tatmine uğraşmış gibiyiz. Oysa, Avrupa'nın bizden beklediği tam bunun aksi. Ancak bitmeyen bu müdahalelerin dostça görünümlere bürünüşü, birbirine zıt akımlardan birinin ötekine karşı menfaat icabı bize dost rolünde, bir süre için hayrımızı ister kimlikte görünmesidir. Hemen iki yüzyıldan beri kendi âdet ve geleneklerimizden bir ayıp gibi sakınarak Avrupalıyı taklit etmeyi medeni bir zorunluk saydığımıza onları inandırmakla meşgulüz. Son yüzyılın tarihimizi dolduran olaylarında bu damgayı tamamıyla görebiliriz.

Tanzimat böyle bir olaydır. Meşrutiyet inkılâbı da aynı ton ve cinsten, aynı renklerle bezenmiş bir olaydır. Onda da, bunda da Avrupalıya «Biz size benzemek üzere bir hamle yapıyoruz» demek, onları buna inandırmak yoluyla bağımsızlığımızı ve kalımlılığımızı sağlayabileceğimizi ummaktır.

Meşrutiyetin ilk yıllarında gerek İttihad ve Terakki, gerekse muhalifleri tamamıyla İngiltere'ye yönelmişlerdi; karşılık görmeden, peşin peşin İngiltere'yi dost görmekte birliktiler. Meşrutiyet

inkılâbını ona borçluymuşuz gibi bir anlayış ve gösteriş vardı. Bu hareketimizden en çok memnun olan devlet -anlayışımıza göre- İngiltere'ydi. Kurtuluşumuzun en samimi isteklisi olduğu hakkında nedense genel bir kanaat vardı.

BOYKOTAJ

«Bosna-Hersek'in Avusturyalılar tarafından ilhakı bir oldubittiydi» demek pek de yerinde değil. Bu ilhak yirmi yıl önce gerçekleşmişti. Bugünkü olay, bu eskisinin geç bırakılmış bir yayını olabilir.

Büyüklerimiz, bir oldubittinin geç kalmış bildirimi de olsa, bu işleme kızmamız gerekeceğini belli ettiler ve bu öfkeyi feslerimizi yırtmakla ifade etmiş olacağımızı da öğrettiler.

Feslerimizi yırttık, sokaklara fırladık. Meğerse başımıza giydiğimiz fesleri Avusturya fabrikaları yaparmış.

İşte biz bu hareketimizle Avusturya'ya boykot yapmış oluyormuşuz. Bunu da öğrendik; «boykotaj» bu demekmiş!...

Avusturya'nın öteden beri düşman olduğuna ve sonsuza kadar düşman kalacağına, bundan sonra onun yaptığı hiçbir şeyi kullanmayacağımıza köşe başlarında nutuklar çekerek yeminler ettik.

Feslerimizi yırtıp attıktan sonra, piyasadan elimize geçen astragan taklidi kıvırcık bir kumaştan yaptırdığımız kalpaklarla ortalığa çıktık. Sonra öğrendik ki, bu kumaşları da tez elden Avusturya göndermiş.

Bu hareketler, belki etkili olurdu. Koca bir pazarın küsmesi önemsiz bir şey olamazdı. Ancak bu hareketlerimizde ciddiyet yoktu. Her vesileyle sokaklara dökülmek, yaşasın veya kahrolsun diye bağırmak yoluyla eğlence yaratmayı iş edinmiştik. Bu da o türden bir gösteriydi.

İthalat-ihracat, millî istihsal, ticarî denge, hattâ iktisat diye bir ilmin varlığını dahi bilmediğimiz o günlerde, bütün bunlar bizim için ciddî anlamlar değildi. İktisadi konularda o kadar boştuk ki, bu boş ortamda Selanik Terakki Mektebi müdürü Cavid Bey

bir allâme gibi göründü ortalığa. Fes yırtarak yaptığımız bu protesto dolayısıyla hemen bir makale döktürmeyi ihmal etmedi. Bu yazısı ile bize tavsiyelerde bulundu. Bu çok ilginç yazı şöyle... Bakın Allah rızası için, bize neler öğretmişti o gün:

1899 yılı öncesinde, Selanik tüccarlarından oluşan bir grup, önemli bir sermaye koymuşlar. Selanik'te bir fes fabrikası yapmak için. Bunlar devletten ne para istiyorlar, ne pul! Yalnız şu kadarcık bir şey:

Şirkete devlet müsaade etsin. Getirecekleri makinalardan gümrük almasın. Sonra, Selanik'e, Rumeli'ye özgü olarak, öncelikleri olan Selanik tüccarlarına imtiyaz versin. Sonra da başkalarına fes fabrikası verilmeyeceğini imtiyaz sahipleri lehine taahhüt etsin. (Burada Cavid Beyi güdümlü iktisatçı gibi görmemiz mümkündür). Ama o aynı tavsiyeye şunları da ilâve eder: «O vakit devletin iki fabrikası vardı: Biri Feshane-i Hümayûn, göstermelik beş on fes yapardı. Hereke Fabrika-i Hümayûnu da bu gibi şeyler dokurdu.»

Devlet tüccarlık yapamazmış, bu fabrikaları bunun için şahıslara satmalı imiş...

Hattâ müşteri de tavsiye ediyordu. Meselâ Kâtipzadeler diyor...

(Burada da liberal iktisatçı diyeceksiniz).

Hayır, ne o, ne bu. Tek amacı, Avusturyalıların yerine Selanikli kardeşleri için, Osmanlılara topyekûn külâh giydirme imtiyazını elde etmek.

O vakit bu ince işleri içimizde tek tük nâdir kimseler anlıyordu. Mustafa Suphi'ler, Zeki Beyler gibi...

Cavid Beyin tezi ciddi ve samimidir. O günlerde malî ve iktisadî konuların acemisi olduğumuz için bizi aydınlatmaktan çok Maliye Nezaretine adaylığını sağlamak için *İkdam* gazetesinde, şurada burada yazılar yazıyordu. Selanik mebusu olan bu yakın zamanın mektep müdürü, bu branşta hem tek kalmak, hem tasarılarını gerçekleştirmek çabasındaydı. Bu fırsatta o kendi mesleğinde kalamazdı. Orada bir şey yoktu. Nihayet okumuş birkaç insan yetiştirmek... Oysa önünde geniş bir faaliyet alanı açılmıştı. Bunun başında para işi, en cazip ve en önemlisiydi.

Bu branş o zaman Türklerin en yaya bulundukları bir meslekti. Ve bu alanda devletin bütün organlarını ele almak mümkündü. Beş on makaleden, bir iki cilt kitap çevirisinden sonra, bugünlere kadar dostlarının ününü sakız gibi çiğnemekle bitiremedikleri imparatorluğun büyük bir maliyecisi ortaya çıkmıştı. İşte o çorakta bu hayırlı çiçek böylece belirdi; İzmir suikasti bahanesiyle sapından koparıldı, atıldı.

ÇATLAMALAR BELİRİYOR

17 Temmuz 1324'te(*) yayımlanmaya başlayan *Mizan* gazetesinin ilk sayısında gazetenin sahibi meşhur tarih hocası Murad Bey(**) İttihad ve Terakki'ye hitaben, alçakgönüllülükten az aşağı bir dille yazılmış 17 Temmuz 1324 tarihli bir mektupla, Cemiyetten "beraet-i zimmet mazbatasının" (temize çıkma belgesinin) verilmesini bir görüşme isteğiyle birlikte rica etti.

19 Temmuz 1324'te(***) İttihad ve Terakki tarafından, *İkdam* gazetesi vasıtasıyla soğuk bir redle karşılandı.

İttihad ve Terakki İstanbul merkezinin verdiği bu açık cevap şöyleydi:

"...Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin Dersaadet'teki hey'et-i idaresi (yönetim kurulu), hey'et-i merkeziyeye (merkez kuruluna) bağlıdır. Bu hey'etin de tanınması meşruttur (şarttır). Binaenaleyh sizinle mülâkat gayrimümkündür.

Tebriye-i zimmet mazbatanızın itasını (temize çıkma belgenizin verilmesini) istifanızla bundan sonraki ahval mümteni kılar (engeller). Hakkınızdaki karar bilâhare (daha sonra) ita ve tebliğ olunur (alınıp bildirilir).

(*) Miladi 30 Temmuz 1908.

(**) Mizancı Murad (1854-1917). Mekteb-i Mülkiye'de tarih hocalığı yaptı ve dersleriyle ün kazandı. Avrupa'ya kaçarak özgürlük yanlıları arasına katıldıysa da, II. Abdülhamid'in Şûra-yı Devlet üyeliği önerisine kapılarak Türkiye'ye döndü. II. Meşrutiyet'ten sonra İttihadçılar ile çekişmesinin ardından, çıkardığı *Mizan* gazetesi kapatılarak tutuklandı, sürgün edildi. Daha sonra İstanbul'a döndü.

(***) Miladi 1 Ağustos 1908.

Hüsnüniyet ve suiniyetle Cemiyet namına, Cemiyetin malûmatı olmaksızın yabancılar tarafından neşrolunan beyannameler hakkında tedabire tevessül (önlemler almaya girişmek) kat'iyen Hey'et-i Merkeziyenin hakkıdır. Sizin hakkınızda Hey'et-i Merkeziyenin kararı şudur:

Hey'et sizi kat'iyen efrad-ı cemiyetten (cemiyet üyelerinden) tanımaz. Şube reisi sıfatiyle değil, hiç bir sıfatla cemiyet namına bir harekette bulunmanıza müsaade gösteremez.»

Henüz Meşrutiyet ilanının altıncı günü başlayan bu tartışma, gün geçtikçe arttı, genişledi, kanlı bıçaklı şekilde devam etti, memleket yıkılıncaya kadar...

Murad Bey, zamanın aydınları arasında bilgin ve Sultan Hamid aleyhtarı sayılan bir adamdı. Mekteb-i Mülkiye ve Hukuk Fakültesinde «Tarih-i Umumî» müderrisi... Bu kürsüleri tam 17 sene işgal etmiş...

İttihad ve Terakki tarafından şiddetle reddedilen Murad Bey, şiddetle muhalefete geçti. Bunu *Serbestî* gazetesi destekledi. Hasan Fehmi, Murad Beyin memleket dışı hayatını savundu. Bu cephede, Ali Kemal de bir süre sonra açık mevzi almıştı.

O gün Ahrar(*) ismini taşıyan dünkü firarilerin Avrupa'da aldıkları savaş cephelerini memlekete nakletmeleri olağandı. Orada başlamış olan başkanlık davası burada da devam edecekti. Burada dava sadece bir başkanlık meselesi olmaktan çıkıyor, daha önemlisi, iktidar meselesi niteliğini alıyor.

Kısa bir zaman içerisinde hürriyetçilerin Mâbeyn ve ileri gelenleriyle değil, mücadele arkadaşlarıyla karşı karşıya savaş safı kurdukları görüldü.

«Sanâdîd-i İstibdad» (istibdad döneminin ileri gelenleri) ismi verdikleri Sultan Hamid'in adamları çoğunca evlerinde, kamuoyunun gözünde evlerine sığmayacak kadar büyükleri, -refahları temin edilmek şartıyla- bazı adalarda tam güven içinde ikamete memur edilmişlerdi. İrili ufaklı alınan fidyelerle, can ve servetleri bağışlanıyordu. Denebilir ki, Ahmet Rıza'ların, Doktor Nâzım'ların, Bahaeddin Şakir'lerin düşmanları, Ahmet Celâleddin Paşa, Serhafiye Kadri Bey, Hacı İlyas Bey ve buna benzer Devr-i Hamidî

(*) "Hür"den: Serbest olanlar, köle olmayanlar

erkânı (Abdülhamid dönemi ileri gelenleri) değil, tam tersine Avrupa'da beraber Sultan Hamid'e karşı mücadele eden bir kısım arkadaşları idi!...

Bütün bunlar arasında İttihad ve Terakki'nin en başta hesaba koyduğu tehlike, Prens Sabahattin'di.

Prens, her vakit muhalefetin bir kutbu mevkiinde bulunuyordu:

Kuvvetli bir hatip, o gün için dikkate değer bir biçimde kendini donatmış bir düşünürdü. Fikrini aşılamakta kudret gösteriyordu. Bir insanın, kafasını ve kalbini ona bağlaması için onu birkaç defa dinlemesi yeterdi. Kendine ve davasına inanan bir adamdı, imanla konuşuyor, inandırıyordu. Konuşmaları süslü ve parlak olduğu kadar, açık ve özlüydü. Duygulara seslenmiyor, akla ve mantığa dayanıyor.

İlk konferanslarına başladığı günlerde onu dinlemek için Dârülfünun gençliği heyecanla koşmuştu. Prens'in çevresinde yer alan hareketlerin belli bir özelliği ve inceliği dikkati çekiyordu. O alanda politik mücadele sahnesi bambaşka bir şeydi: Bir cemiyet var, onun niteliklerinin belirlenmesi gerek... Bu teşhisten sonra onu yaşatmak, büyütmek, olgunluğa erdirmenin prensiplerini bilmek, uygulamak var... Ne istibdad dönemini temsil edenlerin aşağılanmaya hedef kişilikleri, ne de yüzlerine tükürülecek belirli kimseler vardı. Kin ve kızgınlık ifadesi olmayan tezler, açıklamalar, dilekler, tavsiyeler...

Hasımlarına karşı her türlü silahla hücumu caiz gören İttihad ve Terakki, bu adamın karşısında bir süre kararsız kaldı.

O, yalnız iktidarla konuşmuyordu; yazıda da rakiplerini susturacak yeterlilikte olduğunu gösteriyordu.

Üç «İzah»la(*) o gün etrafında kendine güvenen bir çevre hazırlamıştı bile..

(*) Prens Sabahattin (1877-1944), siyasal görüşlerini sosyolojik bir temele oturtmak üzere çeşitli yayınlar yaptı. *Teşebbüs-i Şahsi ve Tevsi-i Mezuniyet Hakkında Bir İzah* (İst., tarihsiz), *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında İkinci Bir İzah* (İst., 1324/1908), *İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektuplar: Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah* (İst. 1327/1911) adlı kitapçıkları bunlar arasındadır.

Prens, «mihver-i hissiyatınız (duygularınızın ekseni) mütefessih bir garaza (kokuşmuş bir eğilime) değil, âlemşümul (cihanı saran) bir sevgi ile birleşmeye dayanmalıdır,» diye hasımlarının sert ve saldırgan hücumlarına efendice cevap verdiği zaman kamuoyunda her gün biraz daha mevkiini sağlıyordu.

İttihatçıların Bosna'dan mebus çıkarmak istemeleri dış sebep göründü; fakat öyle de olmasaydı, bu bir oldubitti, hem de üstünden yıllar geçmiş bir oldubitti...

Bu Bosna ilhakı ile uzun boylu uğraşmaya imkân bulamamıştık. Birden Trablusgarb'a İtalyanlar saldırdı. Mahmud Şevket Paşa oradaki askeri almış Yemen'e göndermiş, boş kalan bu Afrika vilâyetimize esasen gözünü dikmiş olan İtalyanlar bunu fırsat bilmişler, saldırdılar...

Dünyanın büyük devletlerinden biri ki, donanmasıyla boy ölçüşmek değil, Akdeniz'de görünmemize asla imkân yok... Bunu tatlıya bağlamaktan başka çare olamazdı; fakat mümkün mü? Yurdun bir parçasını terke razı olmak, bir vatan ihaneti değil de nedir? Hiç şakaya gelmez, döğüşmeli.

Bazı kimselerin sicillerinde kıdem zammı sağlamaktan başka hiçbir işe yaramayan birtakım hareketler yapıldı.

Kahraman Enver fırladı, bir yol buldu, teğmen kardeşini paşa olarak beraber götürdü. Birkaç dost ahbap orada birkaç gün göründüler, birkaç gün çakmak çalındı. Bu tahriki hoş görmeyen İtalyanlar bizimle uğraşmak için başka bir dert aradılar ve buldular. Aleyhimize Balkan ittifakını körüklediler. Bir gün Balkan ordularının ortasında mahsur kaldığımızı gördük. Balkan Harbi patladı! Artık İtalyanlar ebedî düşmanımız olmaktan çıktılar, onları unuttuk, yeni belâlara daldık...

Bunlara rağmen içimizde korkunç ve iğrenç bir tutku kasırgası, memleket havasını her gün biraz daha zehirliyordu.

İttihatçılar, adım adım halka paralel yönden ayrılmışlardı. Daha ilk günlerde istibdad ileri gelenlerinin cezalandırılmaları hakkında, halkın istek ve dileklerini hoş görmemeye başladılar.

İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsi, açık açık eski devir büyükleriyle âdeta pazarlığa girişmişler, bugün tutukladıklarını ertesi günü tahliye ediyorlar, hattâ bu efendilerin cemiyet-i mukaddeseye bağışlarını gazetelerle ilan etmekten sıkılmıyorlardı. Kur-

tulmalık vererek kurtuluş meşru bir iş gibi olmuştu. O günlerde en çok veren, en önce kurtuluyor. Tabii en çok parayı devrin en çok çalanı, en büyük hırsızı verebiliyor, verilen para nispetinde hoşgörüde bulunulduğuna göre, en suçlu olanlar, en yüksek korunmaya eriyorlardı.

İş o dereceye gelmişti ki, sarayın büyük adamları, İttihad ve Terakki ile aynı safta muhalefetle çarpışıyordu.

Bu inanılmaz hale bizzat İttihad ve Terakki'nin yıllarca savunmasını yapmış meşhur yazarını, Hüseyin Cahid'i (Yalçın) tanık göstererek okuyucumun belirli kamlara ulaşmasını sağlayabilecek-sem ondan, o günün yayınlarından örnek vereyim. Bakın Hüseyin Cahid Bey, bir defa, ama son defa nasıl haykırmıştı...

«Karşımızdaki hükümet ne hükümetidir, hükümet-i müstebitenin hükümeti mi, Genç Türklerin hükümeti mi? Bizi bugün idare eden hükümet, istibdâd hükümeti ise veya Genç Türk hükümeti ise, ne olursa olsun bunun bir mantıkî şekli, bir hikmet-i vücudu (varlık sebebi) olması lâzım gelirdi.

Nasıl ki millette peyda olan anlayışla intibak edemeyince, istibdâd yıkıldı, fakat bunun yerine gelen hükümet bir şekil alamadı. Şimdi hükümetimiz ne eski idare-i müstebiteye benziyor, ne de onu yıkıp atan Ahrarın hükümetine...

Bugün elde bir Matbuat Kanunu var, gazeteler müstebit idarenin erkânından hangisinin geçmiş fenalıklarını teşrihe kalkışsalar, bu kanunun maddeleri ile cezalandırılırlar. Bu kanun eski hainlerin izaz ve ikrama mazhar edilmeleri (saygı gösterilip ağırlanmaları) için mi yapılmıştır, bu hürriyet, vatanı milleti mahvetmeğe uğraşanlar aleyhinde bir lâkırdı söylemeğe müsaade eylemezse, bu nasıl hürriyettir?!...

Bu nasıl hükümettir? Ya hürriyet, ya istibdâd... Meşrutiyet idaresi istibdad müessislerinin, vatan hainlerinin enkazıyla bina edilemez. Bina edilmek istenirse, işte bugünkü idare gibi olur.»[1]

Yaptırımı da bu... Ben söylemiyorum, İttihad ve Terakki'nin meşhur savunucusu Hüseyin Cahid Bey söylüyor. O günün hükümetini o, böyle tarif ediyor. Ona «vatan hainlerinin enkazıyla bina edilen hükümet» diyor.

(1) 1324 (1908/1909) senesi *Tanin* koleksiyonundan.

Makalenin önemli bir parçası da şöyle:

«İstibdâdın en büyük hainlerinden, bu vatana karşı en büyük fenalıkları yaparak yükselmiş olan bir takım kimseler, inkılâbın ilk günlerinde ortadan çekildiler. Yalova safâlarına giderek dinlendiler. Köşklerine çekilip istirahat ettiler...

Ufak tefek adamları ve münasebetsizlikleri hesaba katmıyoruz, bunlardan vazgeçtik. Bütün millet nazarında ve umumî vicdan karşısında hafiyelikleriyle, irtişa ve istibdâdlarıyla, hainlikleriyle bihakkın milletin nefretini kazanmış birtakım kimseler var ki, hükümet onlara karşı borçlu imiş gibi iaşelerini temin ediyor (geçimlerini sağlıyor), haddi varsa, bir gazete bunlardan bahsetsin, başı ucunda bekleyen insafsız bir kanun var ki, 'Memurîn-i devlete hakaret etti' diye isterse hapse atmak salâhiyetini bile elinde tutuyor.»

İttihad ve Terakki'nin kendi organı gazeteler böyle tenkid ederse, muhalefetin ne şekilde davranması gerekeceğini düşünebilirsiniz. Böylece şiddetli bir mücadele, yıkıcı darbelerle devam ediyordu.

İçerde alevlenen bu boğuşmanın, çevrenin dikkatinden kaçmayacağı tabii idi. Makedonya dağlarından inen çeteler, eski görevlerine yavaş yavaş dönmeye, sınır komşularımızda bu hareketlerin tepkileri hassasiyetle belirtilerini vermeye başlamıştı.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı bir oldubittiydi. Hemen ardından Bulgaristan «Kapı kethüdası», Sadrazamın yabancı elçilere verdiği ziyafete davet edilmemesi yüzünden, Türkiye'yi terkederek bunu protesto etti.

Doğrusu böyle yapmakta Keşof haklıydı. Dünya üzerinde belirli alan içerisinde sınırlarıyla belli bir yurdu, bu topraklar üzerinde kuralları yürürlükte kanunlar yapan bir meclisi, bu kanunları uygulamaya yetkili mahkemeleri var. En son sistem talim ve terbiye görmüş ordusu da caba... Bütün bunları temsil eden bir de bayrağı var. Hiçbir devlet, içişlerine karışmaz, bağımsız...

Keşof'un bizim için, «devletlerarası haklarda henüz eşit tanınmamış bu adamlar, ne demek istiyorlar da beni davet etmiyorlar?» demesine de ne denir? Haklı.

Tevfik Paşa da ne yapsın? Ona, "orası Bulgaristan Beyliğidir," demişler... Gerçi ne senin, ne de padişahının o topraklar üze-

rinde sözünüz geçmez; geçmez ama, sen ona bakma, orası bir prensliktir. Oranın prensi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan Beyidir. Osmanlı ordusunda da müş'ir (mareşal) rütbesini taşır. Nihayet Türkiye'nin bir paşasıdır.

Uygulamada zerre kadar yeri olmayan birtakım kuruntularla, tarifi imkânsız bir ilişki hayali kurulmakta... Ne yapsın Tevfik Paşa?!..

Bu olaylar büyük bir gürültü kopardı. İngiltere bizi tutuyor, Almanya karışmıyor, İtalya karşıt, Avusturya tarafsız, Fransa işi incelemek üzere... Her kafadan bir ses...

Nihayet Prens Ferdinand, bir adım ileri attı: Kral Ferdinand oldu. Bulgaristan bağımsızlığım ilan etti. Oldu, bitti...

Bu arada Girit meselesi de sahneye gelmek üzereydi. Büyük devletler, «Düvel-i hâmiye» (koruyucu devletler) maskesiyle Yunanlıları adaya yerleştirmeye çalışıyorlardı. O da bir gün maskesini fırlatmaya hazırlanıyordu.

İLK İNKÂR

Nereden geldiğimi ve nereye gitmekte olduğumu, gecenin bu saatinde beni Sultan Mahmud türbesinde bulunduran sebebi hatırlayamıyorum. Bu yaşlarda insanı yöneltip yöneten sebeplerden biriyle olacak, tam Sultan Mahmud türbesinin karşısındaki Arnavut kaldırımından gidiyordum. Saat gece yarısı belki 11 veya 12 idi.

Bir dükkân kepenginin kapanması türünden bir sesin hemen ardından nereden beri birbirimize rasgeldiğimizi hatırlayamadığım beş o adım ilerimdeki iki kişiden birinin kaybolmuş, diğerinin zeybek oynar gibi yere diz çöktüğünü, yine zeybek oyunundaki gibi kollarını açmış olduğu halde kalkmak ister gibi bir harekette bulunduğunu gördüm. Kalkamadı, tekrar çöktü. Yanına varmıştım ki, kinli bir sesle:

- Paşayı vurdular. Nah, dedi.

Karşı kaldırımdan uzaklaşan bir karartıyı gösterdi. Sağıma döndüm. Kaybolan ikinci şahsı duvarın dibine yığılmış, âdeta son nefeslerini almakta buldum. Karşı kaldırımdan pelerinli bir adam, Kadırga yönünde normal bir yürüyüşle uzaklaşmaktaydı. Etrafıma

baktım, köşe başında «Rauf Eczanesi» kapısından kafasım çıkarmış endişeyle etrafa bakan eczacıyı gördüm ve ona seslendim:

- Adam vurmuşlar, gel de yardım edelim.

Eczacı kapıdan ayrıldı, bize doğru gelirken pelerinli adamın kaybolduğu yönden koşa koşa gelen bir bekçi de bize katıldı. Bekçi soluk soluğa bir subayın kendisine «orada bir adam vurdular, koş» dediğini söylemeye kalmadı, aramızda beliren dördüncü bir adamın sert bir sesle:

- Zabit olduğunu ne biliyorsun? şeklinde müdahalesiyle karşılaştı.

Bekçi:

- Hayır bilmiyorum, zabit gibi bir şey dedim, diye düzeltmeye çalıştı.

Bu konuşmalar kısa sürdü. Beş altı kişi olmuştuk, hepimiz de bir şey görmediğimizi söylemeye sözleşmiş gibi konuşmadan danışmadan hazırlanmıştık sanki. Zaten soran da olmadı.

İki yaralıyı eczaneden içeri soktuk. Birkaç dakika sonra paşa, hayata gözlerini yummuştu. Bir sedye sağlamak için koştular.

Bu arada eşi gelmişti; kapının önünde olduğunu söylediler. Hemen fırladım, kapıda karşıladım. Uzun boylu, yeldirmesini giymiş, başörtüsünü örtmeyi unutmamış. Hemen rica eden bir sesle eve gitmesini teklif ettim.

Hanımefendi, dedim. Paşa ağırca yaralıdır. Belki heyecan verirseniz, fena bir şey olur, şimdi getireceğiz.

Kadın şüpheli bir bakışla beni süzdü, sonra dayanıklı ve boyun eğmiş bir tavırla sadece:

- Peki, ile karşılık verdi ve Sultanahmet yönünde yürüdü, gitti.

Paşayı bir sedyeye koyduk, tam kaldırılacağı zaman sedyenin bir kolu kırıldı, cenaze sarsıldı, kavradılar ve ufak bir tamirden sonra yola düzüldük. Bir iki sokak aşağıda, kapısı taş direkli bir evin açık kapısına içeriden yığılmış, feryat etmekte olan kadınlı çocuklu bir kalabalığa doğru ilerledik. En öndeki beş altı yaşında bir çocuğun hayalini hâlâ hatırlıyorum.

- Paşa baba! diye bağırıyordu.

Baba, sedyesine uzanmış, bütün bu çığlıklara aldırışsız. Kalabalığı yararak evine girdi. Hızla oradan ayrıldım. Çocuğun hayalini kafamdan atmaya boşuna çalışıyordum; evime, yatağıma kadar geldi. " Paşa baba" diye tombul, çıplak bacaklarıyla tepiniyor, çırpınıyordu.

Bu hayali, yarım yüzyıla yakın bir zaman geçtiği halde, bu belli belirsiz kalabalık arasında, petrol lambasının kirli sarı ışığı içinde hâlâ seçebiliyorum.

Yol açtığı facianın yerini soğukkanlılıkla terk ederek uzaklaşan bu katil, gerçi bir aileyi yasa boğmaktan fazla bir şey yapmış değildir; ancak bir tabanca kurşunu ile tarihin akışını durdurmak veya seyrini değiştirmek mümkün olacağı vehmini taşıdığımız günlerde o, bu hareketiyle vatanını büyük bir tehlikeden, memleketini boğucu bir karanlıktan kurtaracağını ümit etmişti.

Mağdur mu, onu bilmiyorum. Ben bu olayı durmadan tartışmak istedim. Fakat İttihad ve Terakki çevresindeki arkadaşlarımdan hiçbiri buna yanaşmak istemiyor, âdeta bunu cemiyetin hata etmez merkez-i umumîsinin haklarına tecavüz gibi anlıyorlar, âdeta küstahlık sayıyorlardı.

Günlerce yaptığım itiraz ve tartışmalarda tek bir arkadaş bana hak vermişti. Onun hayatında bu, bir dönüm noktası oldu. Bu noktadan o, sonunda kafasına yediği bir kurşunla hayata veda edecek bir yön seçmiş oldu. Piyade mülâzımı (teğmeni) Hasan Ali Çerkeş...

Çoğunluk, böyle bir işin manevi sorumluluğunun karar verenlere ait olduğunu düşünüyordu. Meselâ Yakup Cemil(*) gibi...

Günahı onların boynuna, yapana ne? O memleket ve vatan için tehlikeli birisini ortadan kaldırmaktan başka ne yapıyor ki, diyor. Ve eylemciyi düşünmekle yükümlü tutmuyor. Bu kadar da değil, bunu tartışmanın da âdeta suç olduğunu iddia ediyor.

Bulgar çeteciliğini yüksek örnek edindiğimiz o günün inkılâpçılarına daha fazla bir şey anlatmaya kalkışmak boş ve gereksiz bir emek oluyordu.

(*) Subaylıktan ayrılarak İttihad ve Terakki örgütünde müfettişlik yapmış; ünlü Bâbıâli Baskını'nda (23 Ocak 1913) Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı öldürmüştü. Cemiyetin "silahşor"larından biriydi.

Bu türlü düşünenlerin daha çok çocukluğunda bağnaz dindar olanlar arasından çıktığına dikkat ettim. Bu oluşumlarda bir ilişki sezer gibi olmuştum. Sanki her ikisi de bilmediği bir şeye kuvvetle inanmak ve inandığı şeyde inceleyip derinleşmeye gerek duymadan ısrar etmek değil miydi?...

İsmail Mahir Paşa'nın o gün işlediği bir günah yoktu... Araştırmalarıma göre, bu adam sadece bir Arnavut asilzadesi ve Şemsi Paşa'nın akrabasıydı. Bu bakımdan korkulacak zararlı bir adam olarak seçilmemişti. Olup bitenlere bakılırsa, bunun reaksiyoner bir karakteri olması gerekiyordu. Bu kadar!.

Belki bu doğrudur, ama bu işi böyle özel ve bu nitelikte teşebbüslerle çözümlemenin mümkün olacağını kabul etmek zordu.

MECLİS-İ MEBUSAN

Osmanlı topluluğunun bugününü mutluluğa, geleceğini güvenceye ulaştıracak olan Meclis'in kuruluş törenini yapmak üzere gözlerimizi günün ışıklı bir sabahına açmıştık. 5 Kânunuevvel 1324(*) sabahı..

Bu mutlu sabah bir bayramdı. Hem öyle her yıl gelip giden, ne demek olduğunu, nereden geldiğini yüzde doksan dokuzumuzun bilmediği, bilmeyerek kutladığı bayramlardan biri de değildi, ilk defa geliyordu. Bundan önce bir aralık uğramış, kimseye görünmeden gitmiş... Onun için, «ilk defa geldi,» denebilirdi. Mutluluk ve güven getiren bir gündü, bugün...

İmparatorluğu oluşturan çeşitli milletler, ümitleri kendine bağlamış olan Meclisi kutlamak, ağırlamak, sevgi ve saygı hislerini ulaştırmak için yer yer toplanıyorlardı; pek farkında olmayarak da olsa...

Millî kıyafetleriyle oluşturdukları ekipler, Meclis binasının önündeki meydanda saf tutacaklar, kendi vekillerini selamlayacaklardı.

(*) Miladi 18 Aralık 1908.

Yine çeşitli sınıflardan oluşan askerî tören kıtaları, takım takım, tabur tabur, önceden hazırlanmış yerlerini işgal ederek, biraz da kendi eserleri gibi gördükleri bu ağırbaşlı kurumu selamlamaya hazırlanmışlardı.

Bu mutlu kaynaşmada gizlenen garip bir çelişkinin farkında değildik. Meclis binasının önündeki meydanı dolduran bu muazzam kalabalık, sadece Meclis'e katılacak kendi vekillerini değil, onlarla beraber, belki onlardan çok, kendilerini yıllardan beri bu haktan yoksun bırakmış olduğu iddia edilen bir adamı da -hem kurtarıcı olarak- aynı zamanda alkışlayacaklardı. Doğrusu bu muhteşem hazırlıkların daha fazlası o gün Meclis'i açacak, bir de açılış nutku verecek olan padişah içindi...

İkinci Abdülhamid, «Kariha-i ilham-sabiha»sından (isabetli fikrinden) doğan bu Meclis'in temelini kurmak üzere sarayından çıkacak ve burayı bu maksatla şereflendirecekti. Herkes onu bekliyordu.

Sabah şafakla beraber evlerini terkeden halk, onun geçmesi ihtimali olan sokaklara yığıldı. Büyük küçük herkes, ne olacağını bilmiyor, fakat muazzam bir fevkalâdelik görmeyi ümit ediyordu: Padişahı göreceklerdi... Yıllardan beri korku ile karışık saydıkları bu efsanevi varlığı şahsen, öteki insanlar gibi gözleriyle göreceklerdi şimdi...

Padişah da elbet bizim gibi bir insandı. Birkaç günden beri sokaklarda satılmaya başlayan resimlerine göre, hem de oldukça çirkin bir insandı: Kuru kara, koca burunlu, başı omuzlarına gömülmüş bir şey...

Abdülhamid, otuz üç yıldan beri görünmeyen, var sanılan bir hayaldi. Azâmetini biraz da bu görünmezliğine borçluydu galiba...

Ben onu bundan uzun yıllar önce nasılsa bir komşu nine vasıtasıyla sokulabildiğim bir cuma selâmlığında gördüğüm zaman şaşırmış kalmıştım. Tıpkı bizim gibi bir adam olduğunu görünce...

Oysa onu, kartallardan daha büyük, tavuslardan daha renkli kanatlarla canlandırıyordum hayalimde. O gün öyle görünce, askerlerin avaz avaz: «Padişahım çok yaşa» diye bağırmalarına âdeta canım sıkılmıştı. Nesine diye!... Hadi kanatları olmasın! Hiç olmazsa, şöyle iki insan iriliğinde bir şey olması gerekmez miydi? Bunun büyüklüğü neresinde diye düşünmüştüm...

Onun farkını, «çok yaşa» diyen askerde aramayı nereden akıl edebilecektim o zaman...

Havva nine! Padişah ufacıkmış... diyecek oldum. Kadın, korku ve telâşla budumu çimdikleyerek:

- Sus! Evde konuşursun, demiş ve beni susturmuştu.

O günden sonra yirmi yıl konuşmadım. Ama ömrümün sonuna kadar konuşmayacak değildim ya... Bir gün elbet konuşacaktım. O gün bu gündü; işte onu yaşıyorum da...

Fakat o günden bu güne kadar beni konuşturmayan bu adam, bu günüme de karıştı!...

Aman ne karışık işler bu toplum ilişkileri... Her gün "anladım" diyorsun, bin tane anlamadığın çıkıyor. Sen kazdıkça o derinleşiyor, sen çözdükçe o Arap saçına dönüyor...

Şu Meclis bir açılsa, her şey hallolacaktı... Artık endişesiz, bugüne güvenli, gelecekten ümitli yaşamanın sırrı açıklanacak, imkânları sağlanacaktı.

Onun ışığı altında topluluğun bütün ıstırabı dinecekti. Orada insanüstü birtakım şahsiyetler, sadece bizi hayrete düşürecek şeylerden bahsedecekler, davalarımızı, meselelerimizi akan bir su gibi, kolaylıkla halledecekler, toplumu birkaç yıl içerisinde eşitlik esası üzerine, geniş kapsamlı bir kardeş topluluğu haline getireceklerdi. Böylece engin ümitler, sonsuz sevinçlerle kendimizden geçmiştik âdeta...

Sultan Hamid, o gün, herkesin tahmininin tersine, en uzak, halkla en uzun teması yapacak bir yol takip etmişti. Onun, evham ve korkudan kimseye görünmeden, bu görevi yerine getirmeye imkân verecek en kısa bir yoldan gelip gideceği zannediliyordu. Hayır, tersine o, zannettikleri gibi Söğütlü yatıyla Sarayburnu'na çıkıp, oradan Ayasofya'daki Meclis binasına gelmedi... Dört atlı bir saltanat arabasıyla, faytonun körüğünü yarı açtırmış, yanına oğlu Burhaneddin'i, karşısına Sadrazam Kâmil Paşa'yı almış, önde mızraklı süvari, yanlarında Karakeçili aşireti süvarileri, arkada atlı yâverler... İhtişamla Ihlamur, Pangaltı, İstiklâl Caddesi, Unkapanı yolunu tercih etmişti.

Yolda halk çılgınlar gibi «Padişahım çok yaşa» diye haykırıştılar. "Bize hainler mübarek yüzünüzü göstermediler, hamdolsun

Allahımıza sizi görebildik, bin yaşa Padişahım," diye yırtındılar. Hattâ talebe-i ulûmdan (medrese öğrencilerinden) bazı kimseler, arabanın gümüş basamağını, sürüklene sürüklene, şapur şupur öptüler, yaladılar bile...

Teşrif-i şâhaneyi (padişahın gelişini) görememiştim. Ondan daha az müstebit olmayan Müş'ir Deli Fuad Paşa'mn bazı direktiflerini alırken «gerdûne-i saltanat» (saltanat arabası) Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti binası önünden geçip gitmiş, onunla dargın olduğu için seyre tenezzül etmeyen paşanın yüzünden bu tarihi olayı görmekten mahrum kalmıştım. Dönüşte seyrettim. Manzara, cemiyetin kurucular kurulu başkanı olan Fuad Paşa'yı büsbütün çileden çıkarmıştı.

Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti de öteki unsurlar gibi millî kıyafetleriyle, on beş kişilik bir süvari müfrezesi hazırlamış; Meclis'in uygun bir yerinde törene katıldıklarını bir programla tespit ederek göndermişti. Bu programda «avdet-i şâhane»de (padişahın geri dönüşünde) hattâ yâverleri de geri bırakarak, padişahın arabasını sarmak ve böylece padişahla birlikte Yıldız'a kadar gitmek yoktu.

Bu hareket, resmî protokolü ihlâl etmekten daha başka anlamlara da yorumlanabilirdi. Fuad Paşa bunda İttihatçılara bir nevi meydan okuma edası sezdi ve bunu tasvip etmedi. Etmedi ama, olmuştu bir kere işte...

⁂

Ne tuhaf, Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nin açılış günü de bu gündü. Bir taraftan büyük birliğimizi ayakta tutacak Meclis'imizi kurarken yanı başında çeşitli unsurların millî kulüpleri de birer birer doğuyordu. Arnavutların Başkım Kulübü, Kürtlerin Kürt Teali, Arapların Arap Kardeşliği Cemiyeti... Hattâ bunlardan bazıları büyük Meclis'e öncelik almışlardı. Rumların Etnik-i Eterya, Ermenilerin Hınçak, Taşnak, Ramgavar, daha bilmem ne cemiyetleri çoktan var. Adeta tarihi idi onlar...

Bunu bir an düşündüğüm zaman, Zaptiye Nâzırı Şefik Paşa'nın, «Bu câmia-i kübra (yüce topluluk) kelime-i vahide (İslamlık)

etrafında duruyor. Meşrutiyette, her millet kendi varlığını düşünecek, istiklâlini hatırlayacak ve isteyecek. Bu devlet on seneye varmaz dağılır,» dediğini hatırladım.

«Acaba, biz, şimdiki halde o büyük dağılmanın ilk çatlaklarını mı oluşturuyoruz,» diye de düşündüm, ama şimdilik bizim cemiyetin kararları demeyeyim, Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti'nin mevzuatı arasında «Uzunyayla'da cins at yetiştirmek»ten daha ileri bir şey yoktu.

Hem, bizim Osmanlı haritası içerisinde ne emelimiz ve amacımız olabilirdi. Olsa olsa onun dışında kalmış olan yurdumuzda, Kafkasya'da istiklâlimizi kurmak için yardım ümit edebilirdik.

O günlerde böyle şeyler düşünecek halde miydik. Bu kulüpte bile, belki üç dört tane müş'ir (yol gösterici, mareşal), ürkütmekle sayılamayacak kadar da paşa vardı. Denebilir ki imparatorluğun en gururlu aristokrasisini biz oluşturuyorduk. Öyle işlerle uğraşmaya tenezzül edecek zihniyette değildik.

BİR İNKÂR DAHA: KALEM HÜRRİYETİNE İLK KURŞUN

Ali Kemal,(*) bir süreden beri, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhane'de(**) Tarih-i Siyasî (siyasi tarih) dersleri veriyordu. Doğrusu,

(*) Ali Kemal (1869-1922). Gazeteci, siyaset adamı. II. Abdülhamid döneminde Halep'e sürüldü. Daha sonra Paris'e giderek Jön Türklerle ilişki kurdu. Çok geçmeden de onlarla padişah arasında arabuluculuk yaptı. Buna karşılık olarak affedilip Brüksel Elçiliği kâtipliğine atandı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *İkdam* gazetesinde İttihad ve Terakki'ye yönelik sert eleştiriler yazdı; siyasi tarih dersleri verdi. Hareket Ordusu İstanbul'a girerken Paris'e kaçtı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın iktidara gelmesi üzerine İstanbul'a döndü. Damat Ferid kabinesinde Maarif ve Dahiliye Nâzırlıkları yaptı. *Peyam-ı Sabah* gazetesinde Kurtuluş Savaşı'na karşı yazılar yayımladı. Savaşın kazanılmasından sonra tutuklandı; yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te bir linç olayı sonucu öldü. Tarih ve edebiyat alanlarında eserleri vardır.

(**) Cağaloğlu'ndaki binası daha sonra İstanbul Anadolu Lisesi oldu.

ben de herkes gibi bu gün tarih-i siyasî dinlemekten çok ülkeyi sarsacak çaptaki korkunç bir cinayetin zihinlerde çengellediği soruyu çözmek endişesiyle mektebe koşmuştum.

Dershane, alışılmışın üstünde hıncahınç doluydu. Ders saatini geçen her dakika, dinleyicilerin sabrını tüketiyordu. Ali Kemal, derse hemen bir çeyrek gecikmeyle gelebildi. Sert ve diri adımlarla kürsüye doğru ilerledi, ağır ağır çıktı. Bir süre kendini soluklandırdı. Yan dış cebinden çektiği beyaz tertemiz bir mendille terli yüzünü, başını sildi. Dershanede bir ölüm sessizliği vardı. O, dikkat ve endişeyle kendisine çevrilmiş bakışların farkında değilmiş gibi ağır ağır hareket ediyordu. Mendili cebine yerleştirdi, bitkin ve bezgin bir halde ağzını açtı:

- Maalesef.. dedi.

- Evet, maalesef bugün ders veremeyeceğim...

Bir süre sustu, daha yüksek bir sesle tekrarladı:

- Bugün ders veremeyeceğim; çünkü çok müteessir, son derece mustarip bir haldeyim.. *Serbestî* başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin(*) şehadetinin (şehit olmasının) beni düşürdüğü derin teessür, bugün vazife yapmama imkân bırakmadı.

Gittikçe tonu artan bir sesle, bu faciayı açıklamaya devam etti: Bağırıyordu:

- O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil, söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit ve en başta gelen hukuk-ı beşere (insan haklarına) atılmış bir kurşundur.

Nutkun artan şiddetiyle dershanenin sessizliği sarsılmaya başlamıştı. O derin sessizlik yavaş yavaş yerini asabî ve öfkeli bağrışmalara bırakıverdi. Nihayet kısa bir süre sonra hal şiddetli bir kaynaşmaya dönüştü. Ali Kemal hiç bir şey istemeden, hiç bir tavsiyede bulunmadan çıktı gitti; fakat o belki de istediğinden fazlasını yapmıştı.

(*) Hasan Fehmi (1866-1909). İlk basın şehitlerindendir. II. Abdülhamid döneminde Paris ve Mısır'da Jön Türklerle çalıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü, *Serbestî* gazetesinde başyazarlık yaptı. İttihad ve Terakki'ye yönelik sert muhalefetini, gönderilen tehdit mektuplarına aldırmaksızın sürdürdü. 6 Nisan 1909'da Galata köprüsünden geçerken kurşunlanarak şehit edildi.

Hepimiz bahçeye fırlamıştık. Katile, hükümete lânetler yağıyordu. İçimizden yalnız biri hükümete taraftarlık etmek ister gibi oldu. Horhorlu kasap Mustafa'nın bir anda vurduğu yumrukla yerlere yuvarlandı, sustu.

Kalabalığın dağılma eğilimi gösterdiği bir zamanda, aralarından sert bir sesle şöyle bir ihtar yükseldi:

- Arkadaşlar nereye?.. Nereye arkadaşlar? Memleketin hürriyetine, vicdanına, kanununa karşı irtikâp edilmiş bu cinayeti sade tel'in etmekle (kınamakla) ne yapmış oluyoruz? Bu gibi bir vâkıada hakkın müdafaası, ilk başta muhakkak, memleketin vicdan ve idrâkini temsil eden Darülfünun'a (üniversiteye) düşer. Biz kocakarılar gibi beddualarımızı yapıp evlerimize gidemeyiz.

Herkes olduğu yerde mıhlı gibi kalmıştı. Birçok onaylama sesleriyle karara varıldı: Katili, Sadrazamdan, Meclis-i Mebusan'dan istemek... Topluca Bâbıâli'ye doğru yola çıkıldı.

Bâbıâli'nin dış kapısında karşılaştığımız ufak bir karşı koyma, kasırgaya tutulmuş bir kâğıt parçası gibi savruldu. Gençlik, Sadaret (sadrazamlık; şimdiki valilik) kapısının merdivenleri önüne dayanmıştı.

Buradan arkaya baktığım zaman, bir iki yüz kişiden oluşan ilk kafilenin binlerce kişiye erişmiş olduğunu görmüştüm. Yan sokaklardan koşuşup duranlar kalabalığa katılıyordu. Çok muazzam ve korkutucu bir kitle oluşturmuştuk.

Gelen sadaret yâverine, Darülfünun'un Sadrazam'ı görmek istediğini söyledik. Yâver gitti geldi; Paşa'nın bir temsilciler kurulu seçmemizi arzu ettiklerini söyledi. Derhal sert bir lisanla bu teklifi reddettik.

- Fehametmeab unutmasınlar ki kendileri şimdi istibdad idaresinin değil, Meşrutiyetin sadrazamıdırlar. Buraya gelen bu büyük hey'et, memleketin şuur ve vicdanını temsil eden Darülfün'dur. Buraya kadar zahmet buyursunlar.

- Rica ediyoruz.

- İstiyoruz. Buna kendini alıştırsın.

- Bekliyoruz.

Yâver bir daha gitti geldi:

- Geliyor, beyler... dedi. Tekrar içeriye girdi.

Derhal bizde bir telâş belirdi. Tabii koca bir sadrazamla konuşmak, kendi aramızda lâf etmek değil ya, bununla doğru dürüst, sıkılmadan konuşacak birisi lâzımdı. Birbirimize sormaya başladık. Bu soruşturma arasında içimizden biri:

- Ben konuşurum, dedi.

Bu genç, bir hukuk talebesiydi. Biraz arkada kalmış, hemen önde tam ortada bir yere alındı. Konuşmaya hazırdık.

Bir süre sonra, yetmişlik ihtiyar vezir, Hüseyin Hilmi Paşa, arkasında birkaç devlet adamı ve yâveriyle sahanlığa doğru ilerledi. Dudaklarından dökülen zoraki bir tebessümle kalabalığı selamladı.

Doğrusu, genel vekilliğimizi üstlenen genç hukuklu, tam bir yeterlilikle konuşuyordu. Önce Hasan Fehmi'nin biyografisini anlattı. Onu Köprü üzerinde öldürenin kim ve ne gibi bir düşmanı olabileceğini mantıkî delillerle ortaya koydu. Köprü'yü, «iki başı asker ve polis karakolu ile çevrilmiş bir kapan» diye tarif etti. Burada adam öldürmeyi ancak hükümetten yardım uman bir kimsenin tercih edeceğini anlattı. Daha önce de işlenmiş ve katili bulunmamış bir cinayeti hatırlattı. Bu anıştırmaya, yüzyıllara dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nu Makedonya dağ kanunlarıyla yönetmenin mümkün olmayacağım ekledi. Ve nihayet katilin yakalanarak şiddetle cezalandırılmasını istedi.

Kalabalığın onay ve takdiriyle destelenen konuşmacıyı sözünü bitirinceye kadar dikkatle dinleyen ihtiyar vezir, yerinden bir adım ilerledi. Zayıf bir sesle konuşmaya başladı: Yarım ağız üzüntülerini bildirdi. Çekingen ve titrek bir sesle basın hürriyetinden, vicdan, söz ve yazı hürriyetinden, bunların toplum için değer ve öneminden söz etti. Katilin yakalanması için şiddetli emirler verdiğini söyledi. Ve şöyle ekledi:

- Tabii eğer derdest edilirse (yakalanırsa)! Cezaların en şiddetlisi ile cezalandırılacağını söylemeye kalmadı, kalabalık arasından bir genç, dik bir sesle:

- Buraya edat-ı şart (şart edatı, ilgeci) girmez Paşa! diye bağırdı. Katil yakalanırsa... İse ne demek? Orada on para vermeyenin yakasını koparıyorlar. İse de lâf mı?

Genç hukuklu, karşılıklı konuşmanın kabalığa kaçacağını tahmin etmiş olacak ki, lâfı tekrar aldı.

- Evet! Paşa Hazretleri! Köprünün iki başı asker ve polis karakollarıyla kapalı.. Katil buradan kurtulmayı ancak kendini denize atmakla temin edebilir. Tahmin buyurursunuz ki o mel'un ölmek için değil, yaşamak için öldürmüştür, dedi ve tatlıya bağladı.

Bu genç hukukluyu, bugünün ya ünlü bir avukatı veya sayın bir hakimi olarak düşünmeyiniz. Hukuk'un bu parlak mezunu böyle yapmadı. O zamanın, ne ünlü bir avukatı, ne de ağırbaşlı bir hakimi oldu! Yazar Burhan Felek olmayı tercih etti.

Bâbıâli'den ayrıldık, kafile hareket ettikçe büyüyerek azametli bir insan seli halinde akıyordu. Gazete idarehanelerini ziyaret ede ede Salkımsöğüt yoluyla «Meclis-i Mebusan» önüne, Ayasofya meydanına yığıldı. Meclis reisi meydanda yok! Nihayet binanın üst kat pencerelerinden birinde Ahmed Rıza Bey(*) göründü. Onun pencerede görünmesiyle gösteri yapan kütlenin arkasında da yer yer süvari kıtaları belirdi. Anlaşılan bunu beklemişti! Pencereden:

- Burası kuvve-i teşriîye (yasama gücü), icra heyetine (hükümete) gidiniz, o yapmazsa o vakit teemmül olunur (gözönüne alınır)... gibi soğuk bir karşılık vermekle yetindi.

Göstericilerde büyük bir asabiyet belirmişti. Burada reisin yanında gülmekte olan bir mebusun hareketi halka çok iğrenç göründü. Hemen yanımda bir hukuk talebesi duvarın üstüne fırladı.

- Nâmerd, alçak! Ne gülüyorsun... Istırabımızla alay mı ediyorsun? diye bağırdı. Mebus içeriye çekildi.

Sokak başlarında kalabalığın arkasını kesmekle işe başlayan süvari, atlarla kalabalığa daldı, ilerlemeye başladı. Bir süre sonra bir amaç etrafında toplanmış olmayan elli bin kişinin, disipline tâbi elli kişi karşısında bozgununu seyrettik. Son kalan birkaç yüz kişi biraz direndi, onlar da ufak tefek birkaç yaralı, bereli vererek, yavaş yavaş dağıldılar...

(*) Ahmet Rıza (1859-1930). İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerindendir. Türkiye dışında cemiyetin örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Paris Grubunun öncüsü oldu ve *Meşveret* gazetesini yayımladı. Orada çeşitli unsurların delegelerinden oluşan Osmanlı Liberaller Kongresi'nin (1902) toplanmasını sağladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis başkanlığı yaptı. Daha sonra İttihad ve Terakki'nin öteki üyeleriyle arası açıldı. Âyan Meclisi üyeliğinde ve başkanlığında bulundu. Görevinden uzaklaştırıldı, Fransa'ya gitti. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra İstanbul'a döndü.

Cenazeyi Postane önünde hatırlıyorum. Hasan Fehmi, kırmızı atlastan yapılmış Türk bayrağına sarılmış, tabutun baş tarafında yine kırmızı atlas üzerine « ve kefâ billâhişehida Muhammed Resulûllah» cümlesi altın telle yazılmıştı.

Darülfünunluların parmakları üzerinde kendine destek bulan tabut, bir çocuk bilinçsizliğiyle kâh direniyor, kâh hareket ediyor, uçmak ister gibi başım kaldırıyor, duruyor, tekrar ağır ağır ilerlemeye devam ediyordu. Belki Hâfız Sami idi, âdeta gökten dökülüyormuş gibi bir ses... Nat okuyor. Mevlevî dedeleri kendilerine özgü, o güne kadar işitmediğim kesik ve bidüziye giden hazin bir ezgiyle «İsm-i Celâl» çekiyorlardı (Tanrı'nın adını söylüyorlardı).

Hasan Fehmi, Ankara Caddesi'nden yokuş yukarı ilerleyerek Sultan Mahmud türbesindeki ebedî istirahatgâhına yollanıyordu. Kalabalık o derece yoğundu ki, hiç kimse kendi isteğiyle yürümüyor, âdeta sele kapılmış bir tahta parçası gibi akıyordu.

Hemen yirmi adım sağımda tabuta çok yakın bir yerde eski bir mektep ve mahalle arkadaşıma doğru dümen kırmak bir türlü mümkün olmuyordu. Nasıl oluyordu? Bir tesadüf eseri değil, o Darülfünunlular içinde âdeta cenazenin yakını kişiler arasında bulunuyordu. Bu arkadaşımın Üçüncü Ordu'ya mensup bir süvari üsteğmeni oluşu beni şaşırtmıştı. Kalabalık içinde kalmış, sonra da çıkamamış olamazdı. Evet, bu orduya mensup bir subayın Hasan Fehmi'nin cenazesinde görünmesi dikkati çekici bir şeydi. O da bana yaklaşmak için çaba harcıyordu. Buna rağmen, ancak Sultan Mahmud Türbesi önünde birleşmeye imkân bulabildik. Yürüyerek birbirimizin elini sıktık. Sordum:

- Nasılsın? Ne vakit geldin?

- Ben buraya tayin edileli epey oldu. Size gelemedim. Yine eski evinde mi oturuyorsun?

- Öyle ya...

- Teyzem nasıl?

- İyidir.

- Sağ olsun. Annen, ne kadar üzülmüştür kimbilir. İyi ki Kadın Nine öldü de bugünü görmedi.

Hiçbir şey anlamamıştım. Anlamsız ve çekingen, arkadaşımın yüzüne baktım. O gözleriyle, türbenin kapısından girmekte olan tabutu takip ederek:

- Zavallı Kadın Nine, bunu görseydi deli olurdu.

İlgisizliğime şaşmış bir tavırla sordu:

Yahu, Kadın Nine'yi unuttun mu? Seni ne kadar severdi.

Kadın Nine!... Ay bu Hasan Fehmi, Hasan Bey ağabey mi?

Bilmiyor muydun, o ya! Ne yaparsın, kader... Bir türlü şu yazıdan vazgeçemedi... «Bırak şu yazmayı, bırak şu mücadeleyi» dedim... Dinletemedim.

O vakitten beri Sultan Mahmud Türbesi'nin, mezarlık kapısını her açık gördükçe, daldım. Avuç içi kadar yerde kaç kez «Hasan Fehmi»nin mezarını aradım, taradım. Ahmet Samim'in mezarı var, Hasan Fehmi'nin mezarını bir türlü bulamadımdı...

Bir gün genç bir dostumla açık bulduğumuz kapıdan daldık. Mezarlığı iki parçaya ayırıp dikkate aramaya koyuldu. Yok!... Bu arada türbenin işçilerinden bir delikanlı, küçük binadan çıktı, bize doğru gelerek ne aradığımızı sordu.

- Oğlum! Vaktiyle şehit edilen bir gazeteci vardı. Hasan Fehmi Bey isminde... Buraya gömmüştük, aradık taradık yok!

- Efendi! Bi de daşı olmayanlar var. Belki bu paşaya da daş gomamışlardır. Ben defteri getireyim de bi bahıverin... dedi.

Binaya daldı, elinde bir defterle çıktı. Şimdi anlamıştık. Yerini bulduk: İki mezar arasında ufak, dümdüz yeşil bir sahacık...

Genç dostum üzüntüyle:

- Bu adam şu memleket için canını verdi!... Amcacığım! Hani insanın şöyle bir tarifi vardır: «Geçmişi ve geleceği bugünde yaşayan yaratık» diye. İnsan buna inanmak için ya yazılarıyla, kanıyla Hasan Fehmi'yi, yahut şuraya birkaç yüz metre mesafede bir Türk Matbuat Cemiyeti'nin varlığını inkâr etmek gerekiyor, dedi ve ekledi:

- Hem de vaktiyle katilini sadrâzamdan isteyen Burhan Felek'in senelerle reisi bulunduğu bir cemiyet(*)...

- Nesinden ne umarsın bu dünyanın?

31 MART

Bu olayın belirli niteliklerini tarihteki benzerleriyle ölçerek, sebeplerini, hemen yanıbaşında ve beraberinde bulmak mümkün...

Kendi ufak üstlerinin birkaç kurşun atımıyla, pâyesine erişilmez büyük paşalarını bir tosbağa gibi yusyuvarlak ayak altı ettiklerini, koca bir padişaha diz çöktürdüklerini ve bütün bu hareketlerin kendilerine dayanılarak yapıldığını anladığı gün, erlerinde kendi aralarında talih denemeyi düşünecek bazı kimselerin çıkması kadar tabii bir şey olmayacağım neden düşünmeyelim.

Bu hareketi olgunlaştırmakta muhalif basına sorumluluk hissesi ayırmak yerinde olur; ancak bu sonuç ne onların fiilen katıldıkları bir örgütün eseri, ne de bekledikleri bir şeydi.

Bir gün önce ateş püsküren ve en başta gelen muhalefet liderleri, «Bundan fazla kalmaya iz'an (anlayış yeteneği) mânidir» diyerek İsviçre'de soluğu zor kestirdiler. Yol parası olmayanlar veya gafil avlananlar evlerine gizlendiler. Başıboş asker, birkaç gün ortalığı haraca kesti. Bu olayda ilginç olan şey, askerin padişaha bağlılığını ortaya koyan belirtilerdi. Ve bir de mektepli öldürmek biçiminde beliren son kararları...

Başıboşluğun korkunç bir görünümü olan bu hareketi durdurmak için ne Sultan Hamid'in, ne de o günlerde nüfuz sahibi olması gereken din ulularının etkili bir müdahalesi görülmemişti. Bu askerle yüz yüze gelecek cesarette bazı küçük rütbeli subaylardan takım ve bölükleri başında erkekçe kanlarını dökenler vardı.

(*) Burhan Felek (1889-1982), 1946'da kurulan Gazeteciler Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır (1959-1982). 1917'de kurulan Osmanlı Matbuat Cemiyeti, 1921'de Matbuat Cemiyeti, daha sonra Türk Matbuat Cemiyeti adını almış ve 1938'e kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Burada bu eleştirinin yayımlanmasının ardından Hasan Pulur *Milliyet*'teki köşesinde konuya değinmiş, daha sonra da Hasan Fehmi'nin mezarı Gazeteciler Cemiyeti tarafından yaptırılmıştır.

Ancak, büyük oranda hareketi önleme teşebbüsünde bulunan tek bir kumandan görüldü: Mahmud Muhtar Paşa... Bu paşa, Harbiye Nezareti meydanında nizamiye kıtalarını, parmaklık dışından asi askerin teşvikine rağmen bir süre emrinde tutabildi. Onların da isyana katılmasından sonra o da gizlenmek zorunda kaldı.

İttihadcılar bu olayı «bir hâdise-i irtica» diye niteleditler. O günlerde, İttihadcılara muhalefetin her hareketi irtica; İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsinin hattâ Sultan Hamid'le kucaklaşmasına kadar her hareketi «Meşrutiyet-i meşruayı tarsin» edici (dince izin verilen Meşrutiyet'i güçlendirici) ileri bir hareket saymak âdetti.

İttihadcılar muhaliflerin, muhalifler İttihadcıların bu hareketi tertiplediğini iddia ettiler.

Bence bu olay düzenlenmiş değildi ve bunu destekleyen, oluşuna imkân veren sebepler, her iki tarafın bilerek, bilmeyerek yaptığı şeylerdi. 31 Mart Olayı bilinçsiz bir yürüyüşün son gösterisi sayılabilir. Hem İttihad ve Terakki'nin, hem de muhalefetin kusurları vardır bunda...

Bu olay, muhalefetin ölçüsüz yayınlarından çok, dini siyasete âlet etmek yüzünden patlak vermiştir.

Derviş Vahdeti adında bir meczubun *Volkan* adıyla yayımladığı gazeteyi muhalefetin kendi sınıfının sesi arasında benimsemiş görünmesi, az daha inkılâp namına atılmış ileri adımı kesin bir tehlikeye sürükleyecekti.

Sultan Abdülhamid, bu harekete seyirci kaldı. Onaylar görünmedi, etkili bir biçimde karşı koymaya da girişmedi. Asker, silah elinde ortalığa uğradığı zaman ortada ne İttihadcı, ne muhalif kimseler kalmıştı. O da başıboş, geleneğine bağlı olarak, önce şeriat istedi, sonra da kelle...

Osmanlı ordusunun subaylara karşı bir kini vardır. Bunun belirtisini arada bir gösterir: Arada bir yapar, fakat bu kaynayışı onun sabrı kadar korkunç olur. Kansız durulmaz... Öyle de oldu...

«Hareket Ordusu» adıyla tarihe geçen, Selanik ve civarı halkı ile bir miktar asker ve subayların toplantısı olan bu kuvvete, başıboş kalmış isyankâr kuvvet kısa bir çarpışmadan sonra teslim oldu ve bu sonuç Sultan Hamid'in tahttan indirilmesini ve İttihad ve Terakki'nin daha kuvvetli olarak sahneye dönüşünü sağladı. Tahta

çıkan Beşinci Mehmed'in artık bir korkuluktan ibaret kalacağı muhakkaktı.

31 Mart Olayı'nın kahramanları, Hüseyin Cahid Beyin «Nigâhban-ı Hürriyet» (Hürriyet Gözcüsü) arslanlarından çıktı.

Kâmil Paşa sadrazam olduğu zaman, Sultan Hamid'in dağıtılan Arnavut, Arap, Türk kıtaları yerine «Hürriyet Gözcüsü» olarak Üçüncü Ordu'dan getirilen Avcı Taburlarını Yanya'ya sevketmek istemişti. Onun amacı neydi bilmem, fakat İttihad ve Terakki bundan şiddetle kuşkulandı. Kâmil Paşa'nın bu teşebbüsünde Padişahı güçlendirme niteliğinde gizli bir niyet sezdi ve şiddetle karşı koydu. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği de (Genelkurmay başkanlığı) Sadrâzamın bu hareketini yetkisine tecavüz saydı ve haklı olarak diretti, sevklerini kabul etmedi.

Hüseyin Cahid bu kahramanların İstanbul'dan ayrılmaları aleyhine şiddetli bir makale döktürmüştü. O bu yazısı ile hem İttihad ve Terakki'nin, hem kendisinin hayatına son verecek imkânları hazırladığını nereden tahmin etsin...

Avcı taburları hakkındaki makaleyi özetleyerek vereyim ki, lâfa meydan kalmasın. Hüseyin Cahid Yalçın, bunlar hakkında 12 Şubat 1909 tarihli *Tanin*'in başyazısında şöyle diyordu:

«Avcı taburları meşrutiyetin ilk aylarında İstanbul'da bir hareket-i irticaiye vukuundan (irtica hareketi yer almasından) endişe edildiği zamanlarda kalplere bir hiss-i emniyet (güven duygusu) vermek ve icabında meşrutiyeti müdafaa etmek üzere Rumeli'den getirilmiş kahramanlardır. Bunlar idare-i cedidenin timsal-i kuvvet ve azameti (yeni yönetimin güç ve ululuğunun simgesi) gibi duruyorlar. Avcı taburları efradı bugün İstanbul'un neresinde isbat-ı vücut etseler derhal kalplere bir hiss-i inşirah (ferahlık duygusu) ve itimad geliyor.

Avcı taburları hürriyeti istirdat eden Rumeli ordusunun bir cüz'ü (parçası) olmak itibariyle şehrimiz ahalisi nazarında bütün hürmet ve muhabbetle kabul edilmektedir. Hattâ ecanib (yabancılar) bile onlara karşı bir zaaf-ı kalp (kalp yumuşaklığı) hissederek onları meşrutiyet ve hürriyet muhafızı birer kahraman suretinde görmektedirler.»

Hüseyin Cahid Bey'in bu hürriyet arslanları, Lâzkiye mebusunu bir benzer olarak seçmek şaşkınlığına düşmeseydiler(*) sayın hocamızın bugün ölümünün sanırım 47. mâtem yılını tutacaktık. Oluyor böyle yanlışlıklar dünyada...

Burada olayın failleri arasında İttihad ve Terakki'yi saymaya imkân olduğu görülüyor. Selanik'ten getirilen hürriyet gözcüleridir ki, 31 Mart Olayı'nı düzenleyip teşvik ettiler; ortalığı kana boyadılar. Karışıklık, durumdan hoşnut olmayanların özledikleri şeydir. Gerek İttihadcılar, gerek muhalefet cepheleri ne istediklerini bilmedikleri halde, yer alacak bir kaynaşmadan kendi lehlerine doğacak yeni imkânlar umdular, fakat bu güvercin, hiç de tahminleri gibi olmadı. Volkanın üstüne hattâ Derviş Vahdeti'nin *Volkan*'cıları bile varamadılar.

İsyan hareketine katılan askerde, Padişaha karşı bir eğilim görüldüğü inkâr edilemez. Bu isyana «huruc-ı ale'l-sultan» (sultan'a karşı ayaklanma) değil, düzene karşı bir isyan da denemezdi. Tam bir başıboşluk ve kaynayış idi...

Silahlı bir başıboşluk kadar korkunç bir şey düşünülemez. O halim selim Türk neferinin özellikle subayları aleyhine beliren kin ve husumeti, nefretle izlenmeye değer bir manzara göstermişti.

O tarihlerde orduda alaylı-mektepli dâvası henüz halledilmiş değildi; orduda, neferden, askerî mertebelerin en yükseğine kadar alaydan gelme subay vardı. Bunlar, mektepli subaylara karşı bir nevi ayrılık hissi taşırlardı. Erler alaylı subayları kendine daha yakın buluyor ve mektepli subay aleyhine gizli de olsa bir düşmanlık duygusu taşıyordu.

Şeriat diye başlayan isyan, mektepli subay öldürmekte karar kıldı. Ve tarihte büyük bir leke olarak kalacak olaylara İstanbul birkaç gün feci bir sahne oldu.

(*) 31 Mart Olayı sırasında Lâzkiye mebusu Mehmet Aslan Bey, Hüseyin Cahid'e benzetilerek Meclis-i Mebusan önünde öldürülmüştü. Bu olaydan sonra Hüseyin Cahid, bir süre İstanbul'dan ayrılmak gereğini duyarak, 18 Nisan 1909'da bir Rus gemisiyle Odesa'ya hareket etmiştir.

İsimleri hürmetle anılmaya hak kazanmış olan şehitler arasında birisi hocam, süvari yüzbaşısı Mümtaz, diğeri iki üst sınıftan değerli arkadaşım teğmen İzmit'li Yusuf vardı. Bunlar öyle isyan eden bir bölük karşısında da olsa, yüzgeri edecek yaratılışta insanlar değildi. Askerleri ancak kutsal cesetleri üzerinden geçerek isyana katılabildiler. Bunların her ikisi de süvariydiler. Rum vatandaş yüzbaşı İspatari de şehitler arasında tarihe saygıyla anılacak isim bırakıp gitti.

Ben, bu olayda çok fena bir vaziyete düşmüştüm. Mahallemizde bir dilencinin oğlu olan bahriyeli bir cibilliyetsiz vardı. Onu her vakit olduğu gibi küçük görmeye alışmıştım. Yanında dört beş arkadaşı, sarhoş, martin tüfeklerini havaya boşaltmalarına müdahale ettim. Bana karşı sıntacağını hiç de tahmin etmemiştim Bu adam o gün o adam değildi; benim azarıma tahammül göstermeye alışmış olmasına rağmen hırladı, hayatımı zor kurtardım.

İttihadcılar, ilk iş olarak Padişahın maiyetindekilerle emrindeki muhafız kıtalarını kaldırmışlardı. Bunların arasından güvenilir gördükleri bazı kimseleri de bırakmışlardı. Bu arada hizmete devamına müsaade ettikleri yâver yüzbaşı Hasan Bey, tahttan indirilme öncesindeki en son güne kadar padişahın yanında kalmıştı. Gerek 31 Mart Olayı hakkında, gerek padişahın tahttan uzaklaştırılma günlerine ve sebeplerine ait ondan dinlediklerimi ekleyerek 31 Mart Olayı üzerine açıklamaları tamamlayacağım.

Hasan Bey, bu hareketi padişahın şiddetle reddettiğini, fakat fiilen engel olacak kadar cesaret gösteremediğini söyler.

Deniz yarbayı Kabulî Beyi saray içinde onun gözleri önünde öldürmelerine çok üzülmüş, buna engel olmaya vakit olmamış; fakat olaydan sonra öldürenleri tutuklama cesaretini gösterememiş...

Olaya Avcı Taburlarının önayak olduğunu duyduğu zaman:

- Tabii, demiş... Büyüklerini dinlemezler... Bir gün sonrasını düşünemeyen çocuklar, askeri şımarttılar, baba katili yaptılar. Ne felâket!... Sonu nereye varır Allah bilir...

Hasan Bey bu günler süresince padişahın sükûnetini koruduğunu söyler.

Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'u(*) karargâh yaptığı günlerde, İngiltere Kralı, Elçilik Müsteşarı FitzMaurice aracılığıyla Akdeniz donanmasının emir ve iradelerine verildiğini, irade buyurdukları takdirde İstanbul'a doğru derhal harekete hazır bulunduğunu bildirdiği zaman Sultan Hamid bu teklifi nezaketle reddetmiş:

Kral Hazretlerine teşekkürlerimi iletmeme aracılığınızı rica ederim. Hiç fevkalâde bir şey yok. O gelenler de benim evlâtlarımdır... demiş.

Rus Sefirinin aynı şekilde gelen teklifini de aynı yolda reddetmiş...

Tahttan indirilmesinden bir gün önce, Üsküdar'da oturan ve yanında tek kalmış olan yâveri Hasan Beye:

- Oğlum Hasan Bey! Geç kalmayın, vapuru kaçırırsınız, evden merak etmesinler.

Müsaade buyurun padişahım, bu akşam yanınızda kalmak istiyorum.

Hayır! İrademe muhalefet etmemeniz icabeder. Hadi geç kalma oğlum!

Hasan Bey, bunu anlatırken, aynı sahneyi yaşadığını gözyaşlarıyla anlatmış oldu.

- Selamladım ve ağlayarak ayrıldım... demişti.

Bundan sonra padişahı karşı koymaya teşvik edenler olmuş, bunları kesinlikle reddettiği muhakkak... Onun kan dökmekten sakındığına inanmak caizdir. 33 yıllık saltanatı zamanında yalnız dört idam cezası tasdik etmiş... Zamamnda müebbed küreğe dönüştürdüğü idam cezaları binleri aşmıştır. Hattâ kendisine bomba atanları bile...

Askerin başıboş durumu, kendilerine hallerinin kötüye gittiğini anlatmış olacak... Kısa bir süre sonra kan dökmek değil, vaziyeti kurtarmak derdine düştüler.

Anadolu'ya tek tük firarlar başladı. Ve bu hareket her gün biraz daha arttı.

İstanbul'da derin bir ıstırap devam ediyordu. Beş on masum subayın ölümüyle sonuçlanan kaynaşmaya açıkça karşı çıkılamıyorsa da, pasif bir karşı koyma herkesin nefret ve tiksintisini ifade ediyordu.

(*) Bugün Yeşilköy.

Hareket Ordusu lehinde yapılan propagandalarla durum gün geçtikçe bu asi zümre aleyhine değişiyordu; sokaklarda taşkınlara rastlanmaz olmuştu.

Bugün yarın, Hareket Ordusu'nun kurtuluşu sağlayacak akını beklenmeye başlamıştı.

Nihayet o da oldu, Hareket Ordusu, çeşitli kanallardan İstanbul'a girerken az bir karşı koymayla karşılaştı. Kısa bir sürede duruma egemen oldu.

Said Paşa, bu olayda Hareket Ordusu kadar da değil, cıva gibi fıkırdamıştı. Birden Yeşilköy'e fırladı. Hareket Ordusu ile mücahid-i hürriyet olarak içeri girdi.

Gazinin halisi, bu soydan adamlardan çıkar. Yedi defa Sultan Hamid'in sadrazamlığını yapar, padişahın meğer aleyhinde hürriyet taraftarı imiş. Elbette sebebi var: Bugün sizi şaşırtan bazı olayların mantar gibi yerden bittiğini mi zannediyorsunuz. Bunlar geleneğe bağlı tarihi kökleri olan olaylardır.

Hareket Ordusu, yer yer ufak müfrezeler halinde, başsız bulduğu kuvvetleri kısa bir zamanda derledi, topladı.

Hüseyin Cahid Beyin hürriyet gözcüsü askerlerinin kodamanlarından birkaç kişi ayırdı, astı; duruma egemen oldu. Çıktı işin içinden.

Günün en önemli olayı, Sultan Hamid'in tahtından düşürülmesi oldu. Bir heyet ona, sadık uyruklarının kendisinin saltanat makamını terketmesini istediğini arzetti.

Ve usulüne uyarak, gerekçesiyle, Makam-ı Meşihatin (Şeyhülislamlığın) hal' fetvasını tebliğ etti.

Buraya kadar Müslümanca ve Osmanlı geleneklerine uygun devam eden hal' seremonisinde, bildirimle görevli kurul arasında Siyonist bir Yahudinin bulunması, hem padişaha, hem de milli haysiyete sahip kimselere ağır gelmişti.

Sultan Hamid:

Bana, milletimin arzularını tebliğe memur edeceği beş Müslüman yok muydu ki bu Yahudi vatandaşı rahatsız etmeye mecbur kalmışlar, demiş.

Daha fenası, bu Karasu Efendi, bir zamanlar Siyonist Partisi tarafından Sultan Hamid'e, Filistin'de bir miktar arazinin bir büyük para karşılığında satın alınması için gönderilmiş...

Padişah, Yahudinin bu teklifi karşısında hayrette kalmış... Yarı hiddet, yarı hayret halinde cevap vermiş:

Memalik-i Mahrusa-i Şahânemden satılacak bir karış toprak yoktur. O bana Vediatü'l-Allah'tır (Tanrı'nın emanetidir), demiş ve odayı terk etmesini işaret etmiş.

Yıllar sonra, kendisine hal'i bildirmekle görevli kurul arasında bu simayı seçmişti.

Mütebessim, küstah bir eda ile dudağını bükmüş, elleri paltosunun cebinde duran bu adam, o idi işte...

Bu olay kamuoyunda geniş bir dedikodu konusu olmuş, çok ıstırap vermişti.

Gerçekten de bu Karasu firması, devletin yıkıldığı güne kadar siyah bir umacı hayaleti gibi devletin mali koridorlarında dolaşmıştı. Kâr ve iş kalmadığı gün kayboldu, gitti. O güne kadar İttihad ve Terakki üyesi olarak görünen bu adam fırının kapağı kapandığı gün İsviçre'de aç ve meteliksiz kalan arkadaşlarına yardım değil, selam bile vermemiş...

Padişah-ı âlem-penah, zıllulâh-ı fi'l-âlem efendimiz «hakan-ı mahlû» (tahttan uzaklaştırılmış hükümdar) olmuştu.

Seyahat hazırlığı kısa sürdü. Selanik'te «Alâtini» köşkünde ikameti kararlaştırılmış. Vefalı kardeşi Alman İmparatoru Wilhelm Hazretlerinin, seyahatinin huzurlu geçmesini sağlamak amacıyla Hohenzolern yatını göndereceği söylendi durdu.

Düşenin dostu mu olur? Ne gelen oldu, ne giden..

Alâtini köşküne yollandı Osmanlıların padişahı... Burada hatıra gelmez mi? Bir Müslüman köşkü yok muydu emîrü'l-müminîn'i (Hz. Muhammedin'in halifesi, padişah) misafir edecek?... Öyledir kanun-ı âlem, düşene sadece gülünür.

«Padişah yanına dört karısını aldı, sekizini bıraktı. Filan haremi gitti, filan gitmek istemedi. Oğlu Burhaneddin'i beraber götürecek, götürmeyecek.» yollu birkaç dedikodu, Sultan Beşinci Mehmed'in cülûs töreni arasında kaynadı.

Kardeşi Beşinci Mehmed, Osmanlı tahtına oturdu...

MEÇHULDEN GELEN KUMANDAN

Son yüz yıl Osmanlı tarihinin dikkate değer olaylarından biri de «Hareket Ordusu» diye adlanan toplama bir kuvvetin saltanat merkezine yönelttiği saldırıştır.

Burada, ne bu orduyu oluşturan elemanları incelemek, ne de bu kuvveti padişah kuvvetleriyle ölçerek bir çarpışma olduğu takdirde ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünmek konumuza girmez.

Sultan Hamid, zaten karşı koymayı imkânsız görmüş, kaderini beklemeyi tercih etmişti. Bu böyle olunca bu türlü incelemeler yerinde sayılmaz.

Biz burada daha çok hemen dikkati çekmemiş bir olay üzerinde duracak ve onu gene kendi gelişmeleriyle takip edeceğiz.

Bu ordunun sözü edilmeye değer olan acaip konusu, komutanıdır; bunun üzerinde durmak bir gerçeğin gelişi ve çözülüşü bakımından önemlidir.

Hareket Ordusu kumandanlığına başta mahalli redif fırkalarından birinin komutanı bulunan Hüsnü Paşa tayin edilmişti. Ordu bunların komutasında Selanik'ten hareket etti ve Yeşilköy'de yığınak yaptı, levazımını ikmal etti, planlarını tamamladı. Bir gün sonra İstanbul'a taarruz edecekti ki, tam bu sırada komuta kurulu değişti, İstanbul'a Hüsnü Paşa değil Mahmud Şevket Paşa taarruz etti! Ve Sultan Hamid kendisini tahtından atacak kuvvetin başında yüzbaşılığından itibaren elinden tutarak yetiştirdiği bir paşasını ve tahttan indirilmesine karar veren kurulun başında, her darlığında sadarete getirdiği sadrazamını gördü!...

Hareketten sonra bu zat İstanbul'da Hareket Ordusu kumandam ve Osmanlı 1.,2.,3. Orduları müfettişi unvanıyla Sultan Hamid'in yerine geçti.

Biraz sonra da Harbiye Nâzırı sıfatıyla Osmanlı ordularının başına geçti...

Buna İttihad ve Terakki'nin geçirdiği ikinci dönüşüm diyemeyeceğiz. Buna merkezin Manastır'dan Selanik'e, hakiki kahramanlar yerine uydurma Enver'in geçmesi hareketinin devamı gözüyle bakılmalıdır.

Bu nevzuhur adam kimdir? İttihad ve Terakki'yle ne ilişkisi vardır? Nereden geliyor, kim getiriyor?

Bunu biraz uzak geçmişten alarak incelememiz gerekir.

Evet, burada ne Hareket Ordusu'ndan, ne hareket sebeplerinden, ne de doğurduğu sonuçlarından söz açmak çok bir şey ifade etmez. Aydınlatılacak nokta sadece budur: Sultan Hamid'in bir numaralı imtiyazlı korgenerali nereden geliyor? Bu sorunun cevabı, bu kitabın önemli bir bölümüne anlam kazandıracak, geçmişin tümünün açıkça anlaşılmasını sağlayacaktır.

Mahmud Şevket Paşa aslen Bağdadlıdır. Onun Arap veya Gürcü olması önemli bir şey ifade etmez. Bağdadlı olduğunu belirtmem, sadece Bağdadlı olduğu içindir.

1273(*) doğumlu Bağdadlı bu çocuk, küçük yaşta babasıyla İstanbul'a gelir. Üsküdar'da yerleşirler. Üsküdar Askerî Rüşdiyesi'nden Kuleli'ye, oradan Harbiye'ye başarıyla geçer. 1298'de(**) kurmay yüzbaşı olarak çıkan bu genç subay, Harbiye Mektebi'ne "hendese-i halliye" (analitik geometri) hocalığına tayin edilir.

Bu tarihlerde Von der Golz(***), ordumuzda ıslahat yapmak üzere gelmiş bulunur.

Aynı zamanda asker mekteplerini de ıslahla görevlendirilen Alman generalinin emrine verilen birkaç genç subaydan biri de Mahmud Şevket Efendidir.

İşte Mahmud Şevked Efendinin hayat yönünü bu tartışma bu başlangıç çizecektir. Emrine verilen subaylardan Mahmud Şevket Beyi farklı bir yakınlığa değer bulan Von der Golz Paşa, onu "hendese-i halliye" hocalığından aldı, "fenn-i esliha" (silah fenni) hocalığına tayin etti.

(*) Miladi 1856/57.

(**) Miladi 1880/81.

(***) Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorunun Türkiye temsilcisiydi. 6. Ordu komutanıyken 16 Nisan 1916'da Irak cephesinde tifüsten öldü.

Harbiye Mektebi'nin, o zamandan çok sonralara kadar Osmanlı ordusunun tanıdığı silahların en moderni olan "Martini Henri" tüfeğine kadar birçok silahı çatısında toplamış bir silahhanesi vardı. Bütün akranlarıyla birlikte bu genç kurmay da ancak silahın burada olan çeşitlerini görmüş olabilirdi.

Von der Golz Paşa, "Harbiye-i Şahane"nin beş on günde eliyle yetiştirdiği "fenn-i esliha" hocasını padişaha kısa bir süre sonra silah uzmanı olarak takdim eder. Ve onu Vidinli Tevfik Paşa başkanlığında oluşan bir satın alma komisyonuna binbaşı olarak sokar.

Von der Golz'un tavsiye yazısında Mahmud Şevket Efendi için çok cömertçe davranışı dikkate değer.

Silah fenninde uzmanlığından başka, dün tanıdığı, kısa bir geçmişi bile olmayan bu genç Osmanlı subayı için, "Ordunun hayatına ilişkin bu işte en sadıkane hizmette bulunacak birisi varsa, o da bu kurmay yüzbaşıdır," demekle de kalmıyor, Alman fabrikatörleri aleyhine şöyle bir uyarıda bulunuyor: "Fabrikatörler böyle satın alma yetkisini taşıyan kimseleri tatmin ederek suiistimale yöneltirler; bu yüzbaşı, çıkar sağlama çabasına düşmeyecek derecede karakter sahibidir."

Bu güvence, ciddi bir generale yakışmayacak derecede acelecilikle verilmiş değil midir?

Bu paşa, ayda bin altın maaşla, ordu ve asker mekteplerimizi düzeltmekle görevli olarak gelmiştir. Bir kıta büyüklüğünde, çeşitli iktisadi kaynak ve çıkarlarla dolu bu ülkede görev almıştır. Onun, kendi devletinin çıkarları için görev almamış olduğu düşünülebilir mi? Bu gibi kurulların yıllar boyu süren çalışmaları incelenirse, onların bizim paramızla kendi çıkarları için çalışmış oldukları anlaşılır.

Kısa bir süre sonra Mahmud Şevket Bey bu komisyonun üyesi değil, Almanya'ya satın alma işiyle her giden kurulun başkam sıfatıyla başta görülür.

Adeta bundan sonra silaha ait her iş ve teklif bu adama sorulur. Onun oyuna göre, "alınır" dediği alınır, "yaramaz" dediği reddedilir.

İşte Mahmud Şevket Bey, yüzbaşılığından korgeneralliğine kadar devletin borç harçla sağlanan altınlarını çeşitli satın alma sebepleriyle Alman varlığına akıtan eldir.

Burada bu alışverişin ne yasallığından, ne de suiistimal edilmiş olduğundan söz etmiyorum. Sadece bu paşanın hayatını çiziyorum.

Bu yüzbaşı 19 yılda paşa olmuş, 19. yılında korgeneralliğe yükselmiş, göğsü, eteklerine kadar, Sultan Hamid'in değerli nişanlarıyla kuyumcu vitrinine dönmüştü. En son, bir ihtilâl yuvası olan Arnavutluk'un önemli merkezlerinden birisine vali tayin edilir.

Bu adam, olsa olsa Sultan Hamid'in Hareket Ordusu üzerine sevkedeceği bir ordunun kumandanı olabilir. Padişaha karşı hareket eden bir ordunun değil...

Burada bir gizlilik ve benzerlik görmemek mümkün değil; bu adamın tıpkı Enver gibi gizli bir kuvvetin arkalaması ile meydana gelmiş olduğu görünüyor. Nasıl ki Enver İttihad ve Terakki'nin en kuşkulu bir devrinde sultanın hafiyesi olarak idama mahkûm edilmiş Merkez Kumandanı Nâzım'ın kaynı olduğu halde hiçbir şey yapmadan kahraman olarak ortaya çıkmışsa, bu paşa aynı acayiplikleri taşıyordu...

Burada İttihad ve Terakki'nin hareketine paralel ve onunmuş gibi gizli bir elin kendi maksadına varmak için daha ustalıklı ve bilgili hareketi sezilir; bu hareket ancak Birinci Dünya Harbi'nde maskesini atar, gerçek çehresiyle görünür.

Olaylar, dikkatle takip edilirse, bu kimlikleri kuşkulu adamları yönetenlerin Osmanlı topluluğunun irade ve güç kaynaklarını daha isabetle keşfetmiş oldukları kabul edilir. Ordu ve onun başkumandanı padişah, onun için elemanlarını bu mevki ve kuvvetlerin başına yöneltirler. O günün hareketine uyar görünerek...

Mahmud Şevket, üç yıla yakın bir zaman Hareket Ordusu kumandanı ve Harbiye Nâzırı sıfatıyla tam bir askerî diktatör olarak memleketin başında kaldı.

Bunu kim getirmiş olabilir? İttihad ve Terakki Cemiyeti bu adamdan en az Şemsi Paşa'dan sakındığı kadar neden çekinmesin? Üçüncü ve İkinci Ordu'nun «Meşrutiyet inkılâbı» adını verdiği hareket padişah ve mutlakiyet aleyhine bir hareket idiyse, bu paşadan belki herkesten çok sakınması gerekmez mi?

Ne yolda olursa olsun, o, Üçüncü Ordu kumandanlığından Hareket Ordusu kumandanlığına; İstanbul'u işgalden sonra da Hareket Ordusu kumandanı ve Osmanlı ordularının en hareketli ve

saltanat merkezine yakın olanlarından Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular müfettişliğine geçti.

Tabii ilk eylemi sarayı tasfiye, 31 Mart Olayı'na katılanları cezalandırmak oldu; o yıllarda Almanya'da bulunan General Von der Golz Paşa davet edildi. 14 Mayıs 1325 tarihinde(*) paşanın Osmanlı hizmetine dönmesi Kayser'den rica edilir.

Aynı günlerde Osmanlı subaylarından bir grup öğrenim için Almanya'ya gönderildi; bir Arap Alman subayı da öğretim kurulunda yer almak üzere Türkiye'ye geldi...

Bu olayların en hareketli faaliyetini Divan-ı Harb-i Örfîlerin (sıkıyönetim mahkemelerinin) geceli gündüzlü çalışmaları oluşturuyordu...

Bu günlerde, İstanbul halkının ömürleri boyunca görmedikleri darağaçlarının kaldırılmalarıyla konmaları bir oluyordu.

Bugün Beyazıt meydamnda, yarın Köprü başında boğazlanmış insanlar... 15 Ağustos 1325'te(**) asılan on beş kişi arasında başmusahip Cevher Ağa'nın da bulunması, kamuoyunda derin bir üzüntü yarattı. Bu adamın idamım bizzat Mahmud Şevket emretmiş; sebep, kendisinin padişaha verdiği arîzaları bu zavallı takdime vasıta olurmuş... Bir türlü yayımlanamayan bu jurnallar(***) içinde Mahmud Şevket Paşa'mnkiler önemli bir toplama ulaşırmış.

Zaten bu paşamn ikide birde biribirini yalanlayan demeçleri ve jurnalların yayımlanmasına karşı koyması, kendi hakkında şüphele doğruyordu.

(*) Miladi 27 Mayıs 1909.

(**) Miladi 28 Ağustos 1909.

(***) II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, jurnallar Yıldız Sarayı'ndan alınarak Harbiye Nezareti girişindeki köşke (şimdi İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü) getirilir; burada tasnifine başlanır. Bu sırada gazetelerde konuyla ilgili geniş yayın yapılır. Enver Paşa'nın Harbiye Nâzırı olmasından sonra, jurnalların hepsinin yakılması emri verilir. Bunun nedeni, İttihadcılar da içinde olmak üzere, "hürriyetperver"lerden birçoğunun II. Abdülhamid'e jurnallar vermeleridir. Jurnallar yakılırken, Asaf Tugay görevi dolayısıyla, "jurnalların isimlerini ve bazı jurnal hülasalarını ihtiva eden defterle bir miktar evrakı" ele geçirip saklar. Bunları 1960'larda *İbret* adlı kitabında (İst, bty) yayımlamıştır. Kimi jurnallar da Faiz Demiroğlu'nun *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller* adlı kitabında (İst. 1955) yer almıştır

Mahmud Şevket Paşa'nın hayat yolunun ana hatları şöyleydi: Büyük miktarlarda borçlanmak, ele geçen paralarla Almanya'dan ordu hesabına silah ve cephane satın almak! Bu iş için kendisine kabiliyetli bir de yardımcı bulmuştu: Selanik mebusu Cavid...

Paşa, bu karışık ilk günlerde önemli bir davete uymak zorunda kaldı: Alman İmparatoru onu manevralara çağırmıştı. 25 Ağustos 1325'te(*) büyük bir uğurlayıcı kalabalığı arasında Sirkeci'den hareket etti. Almanya'yı, sonra da Fransa'yı ziyaret etti. İmparatordan, Wurtenberg Kralından aldığı nişanların yanına Légion d'Honneur nişanını taktı ve memleketine döndü. Aynı zamanda 3 Temmuz 1325'te(**) de Von der Golz Paşa Türkiye'yi şereflendirmişti. Zamanın en ivedi işleri arasında.

Ömrü boyunca kendi iradesiyle hareket etmemiş, başkalarının iradesiyle çalışmış bir insanın, koca İmparatorluğu iradesine bağımlı bulunca, ilk işinin bir dayanak aramak olacağı tabiîdir.

Yükseklerde dayanaksız başı dönen bu paşanın ilk seçtiği dayanak, ilk koruyucusu Von der Golz oldu. Onu yambaşında bulunca rahatladı.

Askerî manevralar, eğitim ve öğretimden önce, hemen bu günlerde başlayıverdi. Paşa, ortaya çıkan fırsata göre, yazılı sözlü, ya övünüyor veya çatıyordu. Rum Patriği ile görüşürken adama «sizin kafanızı patlatacağız» der, Patriği istifa etmek zorunda bırakır. Bir gazeteciyle görüşse, mutlaka, «ordu hazır, hem tamamıyla hazır» der, tehdit etmekten kendini alamaz. Yine de her görüşmede hükümet işlerine karışmadığım söyler, «şayet hükümet olsaydım» diye görüş açıklar.

Bir gün *Le Temps* gazetesi muhabiriyle görüşür, muhabir sorar:

«- Alman devletiyle bir ittifak muahedesi yapacağımızdan bahsediliyor. Ne dersiniz?

Ben, hükümetin esrarına vâkıf değilim (sırlarım bilmem), bilemem. Ama bu türlü şaiyalar da hayretimi mucip olmaz (söylentiler de beni şaşırtmaz). Gazetecilere yazacak şey lâzım, yazarlar. Bugüne bugün Türkiye gayetle mükemmel bir orduya mâlik

(*) Miladi 7 Eylül 1909.

(**) Miladi 16 Temmuz 1909.

olduğu için her iki taraf devletler paylaşamıyorlar. O, 'bizden ol' diyor. Beriki 'bizden ol' diyor. Ben hükümet olsam müstakil kalırım.»

Diplomatik bütün incelikleriyle bu demeç Fransızı ancak güldürmüştür sanırım. Onun hiçbir şey olmadığım söylemesine rağmen devletin başında her şey olduğunu kendisi ne kadar biliyorsa Fransız da biliyordu ki, bu ana meselenin anlamlı sorusunu ona yöneltmişti...

Onun burada kendini hükümetten ayrı göstermek istemesi, askerlerin siyasetle uğraşmaması gereği üzerinde ortaya attığı görüşler, dâvayı ayakta tutmak içindir. O bu makamda kendini politikadan uzakta farzediyor. «Ben sadece ordunun düzenlenmesi ve divan-ı harp işleriyle uğraşıyorum; siyasete aklım ermez,» diyerek herkesi kendine güldürüyordu.

Bu paşa, böylece mantıktan uzak çok söz söyledi ve çok adam astı, «irticaa meyl-i mahsus» (özel eğilim) gibi niteliği anlaşılmayan gerekçelerle... İkinci Ordu manevralarında askerin siyaset yapması aleyhinde çok parlak bir nutuk vermişti ve bunu pek parlak bir gözleme dayanarak pekiştirmişti.

«- Saint Cyr Harbiyesini gezdim. Mektebin kütüphanesinde tam 80.000 cilt kitap vardı, siyasî kitap değil, bir tek mecmua yoktu.

Sordum:

- Siyasî mecmua ve gazete koleksiyonlarınız yok mu?

- Askerin bu mevzularla hiç bir ilgisi olamaz. Yasaktır, dediler.»

Koca bir ordu kalabalığı karşısında nihayet kendini büsbütün unutamayan paşa, itirafa mecbur oldu:

«Ben de siyasetle meşgul oldum ama, o hükümet-i gayr-i meşruaya (yasal olmayan hükümete) karşı idi,» dedi.

Onun yüzbaşılıktan korgeneralliğe kadar hizmet ettiği ve hizmetine mükafât olarak göğsünü sepet dolusu nişanlarla süsleyen hükümetti bu yasal olmayan hükümet dediği!

Bu kadar saçma sapan konuşan ve başarısızlıktan başarısızlığa yuvarlanan bir adamın çabuk aşınacağı şüphe götürmez.

Bir kere onun siyasî yabancı bir devlet zümresinin adamı tanınmış olmasının bir karşılığı görülecek: Üçlü İtilâf devletleri (İngiltere, Rusya, Fransa), bunun haddini kendisine bildirecek değiller ya; ancak onun temsil ettiği devlete düşmanlık yönelteceklerdir...

Memleketin her tarafında isyanlar, başkaldırmalar başladı. İktidarda, ne bu olayların sebep ve kaynaklarını belirleyecek yeterlik, ne de bunların önüne geçmek için gereken yetenek ve öngörü vardı.

Arnavutluk'tan Yemen'e, Yemen'den Dürzü Dağı'na, derken Trablusgarb'a koştuk durduk...

Üçlü İtilâf, savaştan sürekli kaçan merkezî Avrupa devletlerini bu defa tümüyle yola getirmeyi kararlaştırmıştı. Meşrutiyet'in ilanında bizi de içine katarak yapmak istediği Balkan İttifakı'nı bu defa bizi dışta bırakarak bizim de aleyhimize olmak üzere örgütledi.

İtalya'ya Trablusgarb'ı göstererek Üçlü İttifak'tan ayırdı. Romanya'yı da kendi safına çekti.

Bu yolla Balkanları üzerimize saldırmaya hazırladı.

Mahmud Şevket Paşa, düşmanı cesaretlendirmekten fazla bir şeye yaramayan manevraların belki kendini de inandıramayacak parlak sonuçlarıyla övünmelerine devam etmekte... Borç para almak, uydurulan para ile Almanya'dan alımlarda bulunmakla uğraşıyor.

En son İttihadcılar da bu korkunç adamdan kurtulmanın çaresini bulmak zorunluluğu duymuşlardı. Onlar da muhalifler kadar bunu yakalarından fırlatmayı düşünmeye başladılar. Sonunda bir gün Talât Bey, fırka reisi (parti [İttihad ve Terakki] başkanı) Said Beyi yanına alarak Harbiye Nezareti'ne gitti. Paşayı makamında ziyaretle kendisine Meclis'in çok ciddi bir gensoruyla karşı karşıya geleceğini bildirdi.

- Meclis, Askerî Levazımat reisi Topal İsmail Hakkı Paşanın suiistimalleri dolayısıyla sizi çok ciddi sorular karşısında bulunduracak, şeref bozucu bu olaya yol açmamak üzere kısa bir süre çekilmenizi bütün arkadaşlar namına rica ederiz, dediler. Böylelikle istifasını sağladılar. Bir gün sonra Âyan Meclisi'ne üye yaptılar. Bu yolla Paşa'yı aktif görevden uzaklaştırdılar.

Ordunun politikaya karışması, her tarafta eleştiriye uğruyordu. Silahlı kuvvetin devlet işlerine müdahalesinin vahim sonuçlar doğurduğu artık inkâr edilmiyor, askerin politikadan ayrılması kesinlikle isteniyordu.

İttihadcılar bunu hem istiyorlar hem de iktidarda kalmanın tek yaptırımı olan bu kuvveti feda etmekten çekiniyorlardı. Bu biraz da onların elinde olmayan bir şeydi.

Tartışma konusu olan bu önemli meseleyi Hüseyin Cahid Bey *Tanin*'de şöyle bir görüşle çözümlemeye çalıştı:

«Cemiyetten askeri çıkarsak Cemiyet zayıflayacak, çıkarmasak orduya siyaset girecek, bu da silahlı tefrikayı (ayrılığı) doğuracak, tefrika da vatanı tehlikeye düşürecek...

Cemiyetle askerin ayrılmasında iki türlü mütâlâa yürütülebilir: Bu memlekette cemiyetin vücuduna daha çok seneler lüzum görülüyor. Cemiyetin en fedakâr, en münevver, en gayûr (çalışkan) âzaları ise zabitler... Zabitler cemiyet işleriyle meşgul olmayacak olurlarsa! Cemiyetin kuvvet ve nüfuzuna halel gelecek, cemiyet kıymetli bir muavinden mahrum olacak... Cemiyetin nüfuzunun azalması vatanın zararını istilzam edecek (zararına yol açacak)... Onun için zabitler daha bir müddet Cemiyete dahil bulunmalıdır.

Diğer bir fikre göre, bu mütalâa varit olmakla beraber askerlerin cemiyete dahil olmaları, orduya siyaset sokmak olacak, siyaset orduda muhtelif fırkaların teşekkülünü intaç edecek (çeşitli ayrılıkların oluşmasına yol açacak), bu da orduda vücudu zarurî birliği bozacak... Orduyu, dolayısıyla vatanı tehlikeye sokacak...»

İşte bu sıralarda Selanik'te toplanan İttihad ve Terakki kongresi bu önemli meseleye bir çözüm yolu bulur: Taksim-i amâl (işbölümü)!

Muhterem Hüseyin Cahid Bey bunu *Tanin*'de şöyle savunmuştu:

«Cemiyetin başlıca kaygısı, birinci maksadı, muhafaza-i meşrutiyettir (meşrutiyet'i sürdürmektir). İşte bu vazifeyi orduya terkediyor. Ordu resmen cemiyete dahil değildir. Cemiyetin kulüplerine devam etmeyecek, Cemiyetle münasebeti de bulunmayacak; fakat aynı zamanda Cemiyetten çıkmış da değildir; çünkü Cemiyetin hîn-i hâcette (gerektiğinde) meşrutiyeti silah kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza vazifesini tekmil ordu deruhde etmiştir. Zaten ordunun vazifesi muhafaza-i vatandan ibaret değil midir? Vatanın bekası (kalımlılığı) meşrutiyetin bekasıyla kaim olacağı şüpheden vâreste bulunduğundan, ordu vazife-i asliye-i mantıkıyesinden (asıl varoluş görevinden) harice çıkmamış ve aynı zamanda cemiyetten ayrılmamış oluyor.»

Buna, «bükülemeyen eli öpüp başa koymak» diyebiliriz. Bu laflar, kendi kendine gelin güveyi olmaktan fazla bir şey ifade etmez. Sözde subay cemiyetin iradesine bağımlıymış da çık denirse çıkacak, dur denirse duracak!

Subay varolan bir cemiyete girmiş değil, cemiyeti kendisi yapmış; daha doğrusu subay cemiyetin kendisidir.

İşte bu türden boş dileklerden, meşhur taksim-i âmal nazariyesinden (işbirliği kuramından) cemiyete kalan görevleri sayıp döktükten ve Hareket Ordusu kumandanının parlak cümlelerle dolu orduya yönelik bu demeci alkışlandıktan sonra, askerin siyasetle uğraşma döneminin kapandığını müjdelerler!...

Gerçekleşseydi çok iyi bir şey olurdu; ama bu mümkün mü? İnkılâp yapanların bunun nimetlerinden, ayrıcalıklarından vazgeçip bir yana çekilmeleri beklenir mi? Ancak, bu durum da cidden büyük bir tehlike oluşturuyordu. Bu politikacı kesimden olmayan büyük bir subay çoğunluğu da bu hali hoş görmüyor, onaylamıyordu.

HALÂSKÂRLAR

İttihadcı subaylar, iktidarın nimetlerinden ayrıcalıklı insanlar gibi faydalanıyorlardı. İttihad ve Terakki Merkez-i Umumîsinin istek ve emirlerinin yerine getirilmesini sağlayan bu kimselere karşı, çok geçmeden orduda bir muhalefet grubu oluştu. Benim de içinde olduğum, bu hareketi destekleyen askerî bir zümre, «Halâskâr» ismiyle isyan etti.

Askerin politikadan çekilmesini sağlayacak tarafsız bir kabinenin gelmesini istedi...

Bu grup, Kurmay Yarbayı Gelibolulu Kemal'in(*) başkanlığında toplanmıştı. Ben de, Prens Sabahaddin'in Kuruçeşme'deki korusunda düzenlenen bir toplantıya katılmıştım.

Benim katıldığım grup, sivillerden oluşmuştu. Kısa bir zaman sonra toplantının ihtilâl niteliğinde olduğu anlaşılınca bazıları karşı çıkarak ayrılmaya yeltendiler.

Onlar nihayet bir protesto mitingine davet edildiklerini sanmışlar; toplantının böyle askerli, silahlı olduğunu bilmeden gelmişler...

Bunları bu sırada serbest bırakmak, topluluğun durumunu tehlikeye düşürebilirdi. Zor kullanmak gerekti. Mızıkçılar, bir hareket başladığında katılmamakta serbest bırakıldı; fakat sonuç alınıncaya kadar koruyu terketmemeye zorlandılar.

Akşama doğru kabine kurulmuş, İttihad ve Terakki iktidardan düşmüştü.

«Halâskâr» sürprizi karşısında İttihadçılar postu verdiler. İlk şaşkınlık günlerini geçirdikten sonra çok zayıf bir kuvvete boyun eğmiş olduklarını sezdiler. Kabine üyeleri arasında sondajlara başladılar. Nâzım Paşa, iktidara doğrudan doğruya kişisel yeterliliğiyle gelmediğini, onu iktidara alttan gelen bir kuvvetin getirdiğini sandalyeye oturmadan unutmuştu.

(*) Kimi kaynaklarda binbaşı. Şenkıl soyadını almıştır.

Zaten onun ilk emrinin İttihad ve Terakki karşısında her tehlikeyi göze alarak onu iktidara getiren kuvvete karşı oluşu, basit, gururlu, her şeyi kendisinde bulma kuruntusuna kapılan bir adam olduğunu göstermişti.

O Harbiye Nâzırı olunca, her şeyin eline geçtiğini zannetti. Ne getirene, ne götürene önem verdi.

Devlet örgütü içerisinde en ufak bir değişikliğe gerek görmedi; hattâ yâverini bile değiştirmek gereğini duymadı...

Yâveri Yüzbaşı Nuhkuyulu Ziya (İsmail Ziya Birsis), Manastır merkez kuruluna mensup bir subaydı. Bağnaz olmasa da, parlak bir İttihadcıydı. İttihad ve Terakki'nin yeminli, sağlam bir üyesiydi.

Bunu, Nâzım Paşa'yı önce yumuşatmak, sonra İttihad ve Terakki'ye karşı yakınlık duymasını sağlamakla görevlendirdiler.

Arkadaşım İsmail Ziya, Nâzım Paşa'ya başkanlığı altında bir İttihadcı kabinenin cazip kadrosunu sundu...

İttihadcılara göre Nâzım Paşa aranıp bulunmayan bir şefti. Her gün biraz daha ikna etmeyi başarıyorlardı. Kısa bir zaman sonra Harbiye Nâzırı, yüzünü onu iktidara getirenlerden tamamıyla çevirdi.

Bu durumun aramızda endişe ve telâşa yol açacağı belli... İttihadcıların bir defa iktidara gelmesi, ocağımıza incir dikilmesine yetecekti. Bunda şüphe ve tereddüde gerek yok...

Ne olursa olsun, buna bir çare bulmak zorundaydık. Özellikle Halâskâr hareketinde tanınacak kadar rol almış kimselerin durumu endişe verici görmekte hakları vardı.

Ne yazık ki, Halâskâr örgütünde öyle İttihadcılarda olduğu gibi belirli bir hedef, buraya varmak için aşağı yukarı belirlenmiş yöntemlerle varılmak istenen amaç için harcanmış çabalarla geçen yıllar ve bu arada öne çıkmış kişilikler, bunlar arasında kurulmuş disiplin yoktu.

Temiz bir endişe ve üzüntüden doğmuş da olsa, nihayet bir komite değildi henüz...

O bir kaynayıştı. Tehlikeli gördüğü bir hale itiraz etti ve bununla kendi görevini bitirmiş sandı.

Yalnız bu harekette fazla tanınan ve İttihad ve Terakki'nin yeniden iktidara gelişiyle durumu tehlikeye düşecek olanlar, birbirine yaklaşmak, ileride gelecek tehlikeli günlere karşı koymak zorunluğu duydular.

REDDEDİLEN TEKLİF

Bir akşam evime bırakılmış bir zarfı açtım. Sadrazamın yâveri Nafiz'in bir kartı: Bir saat veriyor, beni Londra Birahanesi'ne davet ediyor...

Bu, benden bir sonraki sınıftandı. Mektepte birbirimizi sadece şahsen tanıyorduk. Halâskâr hareketinde de görüşmüş değildik. Zarfın üzerinde benim o günkü piyasada söylenen ismim yer aldığına göre de beni mektepten tanıyan bir adam değil. O olay sırasında adımı duymuş olduğu anlaşılıyordu. Nitekim Londra Birahanesi'nde onu şaşı gözlü, şapkalı iri bir adamla gördüğüm ve onlara doğru yürüdüğüm zaman, beni beklemedikleri, daha doğrusu bekledikleri adamı henüz tanımadıkları anlaşılıyordu.

- Nafiz Bey, evimde kartınızı buldum; beni davet etmişsiniz.

O... Buyurun Hasan Bey kardeşim. Evet ben gönderdim kartı, görüşmek istedim. Yahu affedersiniz, biz Kuleli'de aynı sınıflarda okumuştuk galiba... Ama, sizin isminiz...

- Evet! Benim ismim Hasan Vasfi'dir. Mektepte Vasfi'ydim, dışarda Hasan...

- Hiç de tahmin etmedim. Ben tamamıyla başıbozuk birisi bellemiştim. Arkadaşlar sizden bahsetmişlerdi... Bir görüşelim dedim...

Londra Birahanesi'nin arka salonu tenhaydı. Karşı köşede iki arkadaş derin bir söyleşiye dalmışlardı. Benim için ısmarlanan rakıyı getiren garsonun ayak sesleri uzaklaşınca salon sessizliğe kavuştu.

Şuradan buradan konuşuyorduk; kendi kendime bu gibi şeyleri konuşmak için davet edilmediğimi tahmin ediyordum.

Kısa bir süre sonra, Nafiz konuya geldi. Tehlikeli bir gelecekle karşı karşıya bulunduğumuzu, Nâzım Paşa'nın bizimle değil, âdeta İttihadcılarla beraber yürüdüğünü söyledi. Bu tehlikeli durumun önüne geçmek için Talât'ı tasfiye etmekten başka çare yoktu ona göre...

Ben biraz da kırılmış bir haldeydim. İtiraz ettim:

- Birader! İktidarda kişilere suikast yapmak da ne? Buna neden muhtaç olalım? Kâmil Paşa istifa eder, yeni kabinesine Nâzım Paşa'yı almaz.

Bu ve buna benzer bir sürü tartışmayla gece yarısını bulduk ve bazı noktalarda uyuştuk.

Bundan sonra iki üç kez daha biraraya geldik.

Talât Paşa'yı aradan çıkarmanın çok kolay olduğu sonucuna varmıştık.

Talât, Yerebatan'da oturuyordu. Merkez-i Umumî'den gece yarısı evine gidiyor ve bu yolculuğu her akşam çok düzenli olarak sürüyordu.

Oradaki polis karakolunun personeli değiştirildi. Olayı gerçekleştireni gizleyecek kişiler getirildi.

Fuad Şükrü adında bir avukat arkadaş da evinin kapısını aralık bırakmayı ve öldüreni gizlemeyi üstüne aldı.

Prens Sabahaddin bu girişime şiddetle karşı koydu. Adeta yalvarırcasına!

- Hasan Bey! Rica ederim... Derhal reddediniz. Nasıl olur aziz kardeşim? Biz siyasi cinayetleri tel'in ederken bunu kendimiz yapalım! Hayır!

Bu işe harcamak üzere aldığımız parayı iade ettik ve bu işi yaptırmak üzere getirdiğimiz adamları yerlerine gönderdik.

Bu bozucu karar, Bâbıâli Baskın'na ve bu baskında Nâzım Paşa ile Nafiz'in kanının dökülmesine yol açtı.

Askerin siyasetten ayrılmasını isteyen yine askerî bir zümre olunca, bu hareketin zincirleme sürgit olmasını hangi kuvvet önleyecek?

İşte böyle ters başlamış, ters kaynaktan gelmiş bir olağandışılığı düzeltmek için yapılacak bütün hareketler böyle doğallıktan ve aklıdan uzak olmaya mahkûmdur.

Halâskârlar, isteklerinde samimi olabilirler. Asker bu işe karışmasın demekle yetinirler ve bunu bir kabine değişimi ile mümkün görürlerse ne yapmış olurlar? Olaylar bunun cevabını verdi:

Yeni bir hükümet darbesinin, enerji birliğini bilemekten fazla bir şey yapmamış olduğu anlaşıldı.

Biz artık öyle iktidar ve onu denetleyici muhalefet zümresi olmaktan çıkmıştık. Biri diğerini vatan haini tanıyan iki karşıt zümre olmuştuk. Ne iktidarın göz açacak hali, ne muhalefetin denetim yapacak insaf ve ölçülülüğü kalmıştı. Birbirini boğazlamaya hazır iki düşman saf oluşturmuştuk.

Doğrusu ne istediğini bilen bir muhalefet, ne de ne yapacağını bilen bir iktidar vardı. Sultan Hamid'in «İdare-i maslahat»çılığı yerine, dıştan gelen her darbeyi savuşturmaya çalışan, günlük şaşkın bir politikayı sürdüren değil, onunla idare edilen bir varlık halindeydik.

«Reval Mülâkatı» durmuş değil, nöbet değiştirmişti. Hattâ o bir duraklama da yapmamıştı. Taktiğini değiştirmiş, hareketinde devam ediyordu.

Bosna-Hersek ilhakını, Trablusgarb'a saldırıyla unutturdu.

Bugünlerde Trablusgarb'ı unutturacak, yeni bir pürüzlü iş hazırlandığı kesindi.

O vakit Avrupa büyük devletler topluluğu şöyleydi:

Üçlü İttifak: Avusturya, Almanya, İtalya...

Üçlü İtilâf : İngiltere, Fransa, Rusya...

Bunların Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları her vakit çatışmıyordu. İki zümrede mevzi almış Avrupa'nın bizi paylaşmakta uyuştukları noktalar da vardı.

İki karşıt çıkarın çarpışmasından yararlanma imkânları sağlamak, politik dehaya gerek gösteren bir şeydi. Biz henüz ne Avrupa'yı, ne kendimizi tanıyorduk. Bu çelişkileri seçmek ve ondan memleket davasına fayda sağlamak, en azından zarardan korunmak imkânlarını bulmak ne kadar uzaktı bize o günlerde...

Bir defa bunu düşünmek için bilgiden önce muhtaç olduğumuz ölçülülüğe sahip değildik. İktidar sandalyesini vermemek, onu korumak için memleketin bir kıtasını vermeye razı olan bir hırs içinde yaşıyorduk.

İki taraf uykularını terketmiş, bunun mücadelesini yapmak için canını dişine takmış, hazırdık. Ne iktidara düşünmek için, ne muhalefete düşünmek için zaman vardı. Biri elinde tabanca saldırıyı savuşturmaya, öteki elinde bomba saldırıya hazır...

Avrupa'yı ister dost say ister düşman, bu durumda bir topluluğa yöneltilecek dostluğun yeri olmayacağı besbelli; böyle bir toplum karşısında ilk düşünülecek şey, koparılacak çıkardan başka ne olabilir? Avrupalının bu kadar iyiniyetli olabileceği de neden düşünülsün. Onun beklediği şey senin adam olman değil, olmaman...

Bazılarımıza göre dostumuz Almanların, bazılarımıza göre İngilizlerin bizden bekledikleri tek şey bu...

Her koparılan parça onlarca belirlenmiş çıkar bölgelerini aşmadıkça, bize karşı ve aleyhimize samimi bir ittifakla karşılanıyordu. Bosna-Hersek'in ilhakına İngilizler bir şey dememişler. Trablus'un ilhakına yine dostumuz Fransızlar bir şey demediler ve bu böyle devam etti durdu.

Dünyanın her milleti kuvvetine ve bununla kurduğu milletlerarası dengeye dayanarak varlığım tutar.

⁂

Sultan Hamid'in «ecdat öğüdü» mektebinde, Avrupalıların kendi varlığı üzerindeki anlaşmazlığından faydalanmaktan ibaret bir politika vardı.

Biz de bu planla varlığımızı tutmayı düşünüyorduk. «Girit'i alabilirler mi?» sorusuna biz, donanmamızı, alacak devletin donanmasıyla ölçerek cevap vereceğimiz yerde, «ona filan veya falan devlet razı olmaz» diye cevap veriyorduk. Bu cevap da her zaman olaylarla yalanlanıyor, biz yine bu türden sorulara bu türden cevap vermekte ısrar ediyorduk.

İşin temel fikri pek de hoş değil, sözgelimi bizi bir Rus istilâsından İngilizlerin, bir İngiliz işgalinden Rusların koruduğu düşünülebilir.

Bu genel bir dava olarak böyle de olsa, onlar arasında parça buçuk çıkarlarda uyuşulacak yerleri oluyor. Bunu da biz bilmiyoruz.

Sultan Hamid'in «ecdat mektebi» bilgisinden ibaret politikacılığı, Avrupalı efendilerinin son kararlarını geciktirmeyi hedefleyen bir «idare-i maslahat»çılıktan ibaretti.

Bunun milletin manevi bünyesinde yarattığı «aşağılık duygusu», yoklukların en tehlikesiydi. Milletlerarası dengede yer tutacak donanma ve orduya sahip olmamaktan çok bu duygu en ağır ve korkunç bir yokluktu.

Hesaplarımızdan jandarmamıza kadar, onların yönetimine bağımlı olmayı kabul ettiren ruh halinden kurtulmadan donanma yapmakta, ordu kurmakta fayda yoktu.

Büyük bir gövde, ama ne madde, ne anlamı kalmamış olan bir gövde... Biz eksiğimizi, pek de anlamım bilmediğimiz Hürriyet'ten ibaret sanmıştık.

Zaafın en büyüğü ve en korkuncu bizdeydi: Aşağılık duygusu, bilgisizlik de eki... Başvekillerimizden jandarma neferine kadar...

Bunları o günlerde düşünecek durumda değildik; bugün söylüyoruz. O gün İttihad ve Terakki'nin tekrar hortlaması endişesinden başka derdimiz yoktu. Neye baksak tehlikeye doğru gidiyorduk. Talât Paşa - Nâzım Paşa dostluğu ilerliyordu. Bu da bize karanlık gelecekler hazırlamakta...

BALKAN MASKESİNİ ATTI

Balkanlar, gizli gizli kaynıyordu. Artık tam bir birlik halinde yüzünden maskesini atmak üzereydi.

Bulgaristanlı kömürcü İsmail bu konuyu ateşli ateşli tartıştıkları bir kahvede:

- Allah korusun, dedi. Bir harp olmayagörsün. Bulgarlar on dört günde nah İstanbul'da...

Büyük bir kızgınlıkla reddedilen bu tahmin, bir ay sonra gerçekleşmişti.

İsmail, «Nerden bildin bunu?» sorusuna şu cevabı vermişti:

- Küçük yaştan beri bilirim. Bulgar Ordusu günde sekiz saat talim yapar, senede ufak büyük dört manevra... Onların subaylarının yalnız akşam üstü, kan ter içinde kendi kulüplerinin duşlarına atıldıklarını görürsün. Yıkanır, yer içer yatarlar, ertesi sabah yine öyle çalışmak için... Ben üç yıl askerliğimi bu kulüplerin birinde yapmıştım.

Başkumandanından son saka neferine kadar, Osmanlılara karşı manen tam bir kin ve düşmanlık birliği olan bir ordu...

Buna benzer irili ufaklı üç devletin ordusu daha...

Bizim Üçüncü ve İkinci Ordumuz hürriyet istedi; bundan bir zümre, Albay Sadık Beyin başkanlığında İttihad ve Terakki'den ayrıldı «Hürriyet ve İtilâf» partisi yaptı.(*)

Yine ondan bir grup «Halâskâran» ismiyle siyaset sahnesine çıktı. Askerin politikadan ayrılması politikasını yaptı. Şimdi, onun politikaya karışmasının cezasını vermeye hazırlanan İttihadcı subaylar grubunun gizli faaliyeti başladı.

Kömürcü İsmail biraz okur, pek yazı yazamaz ama, sonucu tahmin için bunları görmek ona yetki vermişti. Sonuç öyle de olacaktı.

Birkaç gün önce dağdan inen Bulgar, Ulah, Sırp çeteleri eski mevzilerine çoktan dönmüşlerdi. Makedonya'nın özerkliğini isteyenle Bulgaristan'a kavuşmasını isteyenler birleşmişler; «Bir kere Türkün elinden kurtulalım, sonra düşünürüz»e varmışlardı.

Onları ufak fırsatlar birleştiriyor, aralarında muhtaç oldukları birliği doğuruyor. Felâket ne kadar büyük olursa olsun, bizde birliği daha fazla açıyor, bozuyordu.

Muhalefette kalanlar, iktidarın bu tehlikeli durumundan yararlanmayı düşünüyordu. Her gün, tehlikeyi yaklaştıracak şartların gerçekleşmesine sanki yardım ediyorlardı.

Ulusal onur maskesine bürünerek «harb isteriz», «Sofya'ya doğru» dövizleriyle bağnazlığı kışkırtıyorlar, kabinenin bu işi tatlıya bağlamasına değil, hatta düşünmesine fırsat vermiyorlardı.

Tıpkı İstanbul'a girdiğimiz günlerde Bizanslıların gösterdikleri manzaraya benzerlik yapıyorduk...

(*) Kasım 1911.

Dış âlemde, ne dost, ne düşman vardı. Avrupa büyük devletleri yalnız bir ihtimali gözönüne aldılar, şöyle bir kararla homurdandılar:

«Statüko muhafaza edilecek!»

«Toprak statükosu olduğu gibi kalacak» kararı, bizim değil, Balkanların yenilgisine göre düşünülmüştü. Eğer biz Sofya'ya ve Atina'ya gidersek statüko korunacaktı.

Almanya isteseydi, bu hareket dururdu. Avusturya müdahale etseydi, Balkan ittifakı olmazdı. Kıpırdamadılar bile... İngilizlerden korktular, İngiltere'de kabine üyeleri balık avına çıkmışlardı. Fransa, politik ilişkisi olmadığım söylemeye de gerek görmemişti. Sazanov(*):

- En ufak bir ihtimal yok! Harp olmaz, dedi.

Eliyle yaptığı ittifaktan haberi yokmuş gibi, geçti gitti...

Zaten bu tür siyasî teşebbüs ve damşmalara zaman da yoktu. İçte, vatandaşların ağzı lâf yapanları, her gün hükümet kapısında savaş istiyordu.

BALKAN SAVAŞI

Felâket, tıpkı kömürcü İsmail'in tahmini gibi patladı ve sona erdi. Minimini Karadağ savaş ilan etti; onun ardından üç Balkan devleti.

Biz henüz Afrika'da Trablusgarb'ı savunur görünüyorduk. Üçlü Anlaşma (İtilaf-ı Müselles) devletleri Balkan birleşmesiyle bize acı bir ders vermeyi kararlaştırmışlardı. Daha doğrusu bunları Orta Avrupa devletlerinin hesabım görmek için öncü olarak saldırtmışlardı. Orta Avrupa devletlerinin, daha açıkçası Almanya ile Avusturya'nın, korkularından sesleri solukları çıkmadı; kabak bizim başımıza patladı.

Bu felâketi vaktinden önce görenlerimiz olmadı değil. O vakit *İkdam* gazetesinin başyazarı olan Ali Kemal daha 1908 yılında, «Bize felâket nereden gelir?» başlıklı bir yazısında, «Bize ne gelirse Bulgaristan'dan gelecektir. Tedbirlerimizi ona göre yapalım,» demişti.(1)

(*) Rusya dışişleri bakanı.

(1) *İkdam* gazetesi, 1324/1908.

Ertesi gün Hüseyin Cahid (Yalçın), onu oldukça sert bir dille şöyle haşladı: «Sen» dedi, «Sen bizim en samimi dostlarımızla, hakkımızda en derin halisane duygularla meşbu (dolu) komşularımızla aramızı bozmak istiyorsun. Onlara karşı reva görülmeyecek zehirli ithamlarla (suçlamalarla) sulh ve sükûnet havasını bozmak istiyorsun. Maksadın malûm; bir harp psikozu yaratmak istiyorsun, bir harp patlayacak, istibdat avdet edecek (geri dönecek), sen de menfaat tezgâhım kuracaksın.»[1]

Bu felâketin başladığı günlerin öncesinde Ali Kemal, bu yazıyı hatırlatarak, «O vakit böyle söylediğimiz zaman bize kötü niyetli adam diye itirazlarda bulunmuştunuz, zararı yok, gelin de şimdi buna karşılıklı çare arayalım,» dedi.

Nerede? Bu felâket de bize bir uyarış dersi olmamıştı. Hâlâ pençelerimiz birbirimizin boğazında, Bulgarlara değil, birbirimize karşı pusulara atılmıştık.

Talât, «içerde Osmanlılığın gelişmesine engel olanları ezdim, şimdi dışardaki engelleri ezmeye gidiyorum» dedi. Ama bir aralık seyirci olarak gittiği Çangra muharebesinde üç gün durabilmiş ve dönmüş...

Doğrusu ben de öyle yaptım: Daya Hatun'da iki gün kaldım ve döndüm.

Bizim siperlerimiz vatan savunmasına ayarlanmış hatlarda değil, birbirimizi nerede boğabileceğimize göre yön almıştı...

Talât Paşa, Bulgar topçusu Çatalca hatlarını döğerken, belki Bâbıâli Baskınını hazırlamaya, yahut Nâzım Paşa ile ortaklama kabine kurma imkânlarını araştırmaya koşmuştu... Biz de bu baskına imkân vermemeyi Bulgar işgalinden daha ön planda tutuyorduk.

İşte Ali Kemal öyle Cahid Beyle... Mahmud Şevket Paşa da 28 Mart 1912'de «Balkan mes'elelerini halletmiş bulunuyoruz» demişti.

Dediler kodular, ama ne faydası var? Harp bir oldubittiydi artık.

Şimdi Mahmud Şevket Paşa'nın üç yılda milyonlarla lira harcayıp da yetiştirdiği ordumuzdan başka güvenecek bir şeyimiz yoktu, iş ona kalmıştı...

(1) *Tanin* gazetesi, 1324/1908.

Âyan Meclisimizin tecrübeli askerlerden oluşan üyeleriyle kurulan bir harp meclisinde Mahmud Şevket Paşa güvence verdi:

«Harbiye Nâzırlığım zamamnda yetiştirdiğim düzenli, dörtyüz küsur bin kişilik orduya sahipsiniz; düşmanlar da ancak o kadar bir kuvvet çıkarabilirler; ancak bizim yığınağı tamamlamak için on sekiz gün kadar bir zamana ihtiyacımız var. Bu süreyi diplomatik avutmalarla kazanmaya çalışınız, o kadar...» dedi. İster inan ister inanma!

Çok kısa sürdü. Üçüncü Ordumuz baskın şeklinde bir hücuma uğradı. İki kaleye sokuldu. Son gününü uzatmaya çabalamaktan başka çaresi kalmadı.

Bulgar karşısında askerlerimiz korkunç bir paniğe uğradılar. Çatalca hattında zor tutundular. Başladı demeden, yaralı seli İstanbul hastanelerini doldurdu.

Mahmud Muhtar Paşa bu faciayı şöyle açıklar:

«Muntazam ric'at (düzenli bozgun dönüşü) ancak talim ve terbiye görmüş ordulara nasib olabildiğinden Osmanlı ordusu hiçbir vakit firar şeklini almaksızın ric'at edememiştir.»[1]

Ne yazık...

Delil aramaya gerek yok; olay kesin hükmünü vermiş bulunuyor. Kırk yıldır bize boyun eğenler, bizi önlerine kattılar ve bir solukta Avrupa kıtasından attılar.

Orduda tıpkı birinci manevrada olduğu gibi, kolera da başlamıştı... Takviye ve ikmal imkânları çok zor. Zar zor getirilebilen kıtalarla Çatalca hattında çamurlara gömülmüş kuvveti ayakta tutmaya çalışıyorlardı.

Her gün göçmen kafilelerinin getirdiği öldürücü haberlerle zehirleniyorduk: Kıyımlardan, ırza geçmelerin tüyleri ürpertici çeşitlerinden söz ediliyordu.

Suçları birbirimize atmakla bir şey yapmış olduğumuzu sanıyorduk. Bir muhalif:

- Talât, askeri fesada vermiş. «Harb etmeyin!» Hem düşmanı teşvik ettiler, hem de sizi kurbanlık koyun gibi sürdüler.

(1) Mahmud Muhtar Paşa: *Üçüncü Ordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muharebatı*, İst. 1331/1915, s.169.

Öteden İttihadcı:

- Allah bin türlü belâsını versin o Nâzım Paşanın. Yetmiş bin usta askeri terhis etti, başımıza bu belâyı getirdi, iş danışıklı döğüşüklü kardeşim!

Bu ve buna benzer, oldukça alçakça birtakım suçlamalarla kin ve düşmanlığı bilemekten başka bir şey yapmış olmuyorduk...

Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi büyük zorluklar içinde bocalıyordu. Dayanamadı, düştü; yerini Kâmil Paşa'ya bıraktı...

Kâmil Paşa öyle «Halâskârlar»ın istedikleri tarafsız bir adam değildi, hatta İttihadcı aleyhtarı tanınmış biri de değildi...

Bundan başka İngilizlerin güvendikleri, kendilerine yakın saydıkları bir adam olarak biliniyordu. Bu zor durumun çözümünü daha çok ondan umuyorduk.

Paşanın ilk işi İngilizlere başvurmak oldu. Vaktin geçtiğini söyleyip Almanlara başvurmasını tavsiye ettiler. Almanlara başvurdu, başı avuçları içinde kaldı. Geçmişti Bor'un pazarı...

Çatalca hatlarında düşmanın devam eden topçu ateşi, derin iniltilerle sinir bozucu bir şeydi; yaralı kafilelerinin ardı arkası kesilmiyordu.

Olaylar, Mahmud Şevket Paşa'mn hazırladığı orduların harp gücünü apaçık belli etmiş olmakla beraber, bir de muharebenin içyüzü hakkında merakı giderecek bir iki raporla konuyu aydınlatmak fazla bir şey olmaz. Bunu da ekleyerek harbin tablosunu tamamlayalım.

Mahmud Muhtar Paşa'mn *Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Şark Ordusu'nun Muharebatı* adlı eserinden alınan raporlardan biri, tabur kumandanının raporu:

«Efrad, portatif kazma kürekle mücehhez olduklarına rağmen, ne yazık ki bunlarla bir baş siperi, tüfengine bir dayanak yapmağı bilmiyordu; hatta silahını kullanmayı bilmiyordu.»

Aynı tabur kumandam şöyle devam eder:

«Öyle efrad görüldü ki, dipçikleri alnına yahut göbeğine dayayarak ateş ediyordu, nişangâh kullanmak görülmemiş bir şeydi.»

21 Ekim 1912 tarihli Sahra 9. Topçu Alayı komutamının raporu da şöyledir:

«1- Hareket emrinin verildiği teşrinievvelin iptidasından (ekimin başından) bu güne kadar mürur eden (geçen) 21 gün zarfında top koşu hayvanatı istihkakım ekseriya yalnız arpa olmak üzere nısıf veya sülüs (yarım ve üçte bir) miktarı verilip ot ve saman verilmediği,

2- Bu yirmi bir gün zarfında, topçu efradında yalmz «Kırk kilise» (Kırklareli)'de iki üç defa sıcak yemek verilip eyyam-ı sairede (öteki günlerde) yalmz peksimet ve ekmek olmak üzere nısıf (yarım) tayın verildiği,

3- Gıda namından yirmi bir günden beri mahrum kalan ümera ve zabitan ve efrad (âmirler, subaylar, erler) ile hayvanatın tâb ü takatı kesilerek ifa-i vazifeye (görev yapmaya) iktidarları kalmadığı...»

Buna Kurmay Yarbay Rasih Beyin raporunu da eklersem muharebenin belirgin bir tasvirini vermiş olacağımı ümit ederim.

O da şöyle diyor:

«Elindeki tüfengi kullanmaktan âciz efraddan mürekkep ve vakt-ı hazarda mekâtib-ı askeriye (barış zamamnda askeri okullar) müdürlüklerinde ve hıdemat-ı müteferriada (çeşitli hizmetlerde) bulunmakla vakit geçirmiş binbaşıların, kolağalarının kumandaları altında bulunan taburların sevk ve idaresi mümkün değildi. Çünkü, cümlesi en adî bir hareketi bile emirsiz yapmak değil, başlarında bulunmaksızın yaptırmak imkânsızdı.

Öyle tabur kumandanları görüldü ki, taburuna bir vazife verildiği zaman hemen ağlayacak bir zelîl (aşağılanan) hal alıyor, affını temin için tasavvur edilmeyecek miskinlikler gösteriyordu.»

Mahmud Şevket Paşa'nın değil ama, şu büyük ıslahatçı generalin bu feci akıbetten sonra, birçok herzeler savurup manevralarda övdüğü ordu hakkında ne dediğini elbette merak etmişsinizdir. Bakınız o da *Neue Freie Presse* gazetesinde yayımlanan makalesinde ne diyor:

«Yirmi beş sene talim ve terbiye görmüş bir orduya henüz ordu denemeyecek, ancak bir milis ordusu denecek bir kuvvetin galebesine (yenmesine) imkân yoktur.»

İşte en acısı; fakat en doğrusu...

BÂBIÂLİ BASKINI

Aylardan beri Bâbıâli önlerinde kâh savaş isteği, kâh vatanı satmak suçlusu gördükleri iktidarı eleştirmek amacıyla düzenledikleri toplantılarda taarruz denemeleri yapan İttihadcıların kesin hareketi beklenebilirdi.

Esasen Kâmil ve Nâzım Paşa anlaşmazlığı onlara geleceğe kendilerinin egemen olacağını gösteren bir zayıflık belirtisi gibiydi.

İttihadcılar vaadlerinde dururlar mı bilinmez ama, Nâzım Paşa'nın İttihadcıların kendi başkanlığında kuracakları kabinede yerini daha cazip bulmakta olduğu düşünülebilir.

İttihadcıların bir iki taarruzları, Bâbıâli'deki Muhafız Taburu Kumandam Binbaşı Rosinyol Hüsnü Bey tarafından püskürtülmüştü.

Nâzım Paşa bu kumandam değiştirdi, yerine getirdiği adam da Bâbıâli baskınını mümkün kıldı.

«Bâbıâli Baskını» adıyla Osmanlı inkılâp tarihine geçen yüz kızartıcı olaya yetiştiğim zaman bir insan kalabalığım Bâbıâli merdivenlerinden taşmış bir halde bulmuştum. Bu topluluk aralık aralık tekbir getiriyordu.

Demir parmaklıklara fırladım; bundan önceki olaylarda olduğu gibi dağılacakları dakikayı beklemeye niyet etmiştim.

Birisinin ayağımdan çektiğini hissettim. O gün İstanbul itfaiye alaylarında üsteğmen olan bir arkadaşım, çok cesur İttihadcı bir subay, benim siyasî kimliğimi yakından bilen bir arkadaş, «in» diye ısrar ediyordu.

İndim, hemen koluma girdi. Yokuş aşağı yürümeye başladı.

Yavaş sesle:

Haydi yürü, vallahi Yakup Cemil görürse âhireti boylarsın...

Ben direnmek istedim, o âdeta sürükler gibi, beni uzaklaştırmaya çalışıyor:

- Delilik etme, Nâzım Paşa'yı vurdular. Kâmil Paşa'yı istifaya mecbur ettiler, Mahmud Şevket Paşa sadrazam oldu bile...

Nâfiz aklıma gelmişti. O zavallı bunları tahmin etmişti... Sordum:

- Nâfiz ne oldu?

- Allahın rahmetine kavuştu.

- Hadi!...

- Hadisi falan yok, dört beş ölü var. Mustafa Necib...

- Vah zavallı.

- Hemşehrin değil mi? İttihadcı da acıyorsun.

- Nâzım Paşa'yı kim vurdu?

- Bilmiyorum. Ben gerilerdeydim.

Anladım; söylemek istemedi. O gerilerde olamazdı.

Nâzım Paşa sadrazam olmadan Allahın rahmetine kavuşmuştu.

Bir gün Hüseyin Kadri Beyden bu olayı dinledim. En ileri bir sırada Yakup Cemil'le yanyana bulunuyorlarmış, salondan Nâzım Paşa çıkmış:

- Nedir bu rezalet? Bana böyle mi söz verdiniz... diye bağırmaya başlamış. Yakup Cemil, Kadri Beye sormuş:

- Bu adam kim?

- Nâzım Paşa!

Demeye kalmamış, Yakup Cemil tabancasını çekmiş, paşanın şakağına yapıştırmış kurşunu...

Yine olayda bulunan Cafer'den dinledim: Yakup Cemil, arkadaşı Mustafa Necib'in uzanmış cenazesine bakarak:

- Cafer! Bak, demiş, ayakkabıları yeni, al, ziyan olmasın, giyersin...

Ne tuhaf... Bu Yakup Cemil mektepte beş vakit namazında, çok sakin, karıncayı incitmekten sakınan bir çocuktu. Hep sofular-

la düşüp kalkardı; tertemiz çehresi, kısa kesilmiş saçlarıyla güven veren bir hali vardı. Derslerine çalışır, orta derecede zeki, cana yakın biri.

Bugünkü haliyle dünkü kimliği arasında bir ilişki kurulamaz gibi görünür, fakat ben bunu şöyle açıklamıştım:

O nasıl görmediği, bilmediği, çok defa akıl ve mantığın kabul etmeyeceği bir şeye duygusuyla inanmış ve ona ısrarla sarılmışsa, Merkez-i Umumî'nin emirlerini de incelemeden, düşünmeden uygulamaya kendini borçlu görmüştür.

Ne olursa olsun çok tehlikeli bir adam olmuştu. Birbirimize çok seyrek rastlardık, görüşmemizde bir tür zorakilik belli olurdü.

Şimdi bizim için yeni bir çalışma dönemi görünmüştü. Bu defa öyle pek kolay başarı kazanma ihtimali de yoktu.

İttihadcılar yeni bir tecrübe sahibi daha oldular. Koltuklarını hayat bahasına savunacaklardı tabii...

İttihad ve Terakki'nin baskınla adam öldürerek iktidarı alma örneği İmparatorluğun yıkılış sebebi olan Birinci Dünya Savaşı'na kolaylıkla sürüklenmesini mümkün kılmıştı. Bunu ileride delilleriyle göreceksiniz.

«Kan ateşi, ateş kanı besler» demiş şair! İttihadcıların bu darbesi muhalefeti faaliyete yöneltti. Devletin bütün hukukî kurumlarını hiçe sayarak bir sürü baldırı çıplakla, devletin meşru ve en yüksek makamına silahla saldırıp rasgeleri öldürerek mührü kapmak hareketinin dünya kamuoyunda bizi ne aşağı derecelere düşüreceği düşünülmeye değer...

Bu zorbaca hareketin ağırlığı onları bir an düşünceye yöneltti. Mevkii tutabilmek ümidiyle ölçülü harekete başladılar ve Halâskâr Grubu'nun ancak belli başlı kişilerini tutuklamakla yetindiler. Esasen onlardan bir kısmı ülkeyi terketmiş veya ölmüşlerdi. İttihadcılar, uzun boylu kovuşturmalardan sakındılar.

Bu kanlı facia muhalefeti şiddetle kamçıladı. Grup grup gizli çalışma merkezleri büyük bir gayretle çalışmaya başladı. Ben de bu arada görevimi yapmaya koşmuştum.

Mahmud Şevket Paşa, Talât, Enver, Cemal, Canbolat, çeşitli yerlerden bu işe elverişli kimseler, gizli yollardan gelerek mevkilerini almışlardı...

Bu arada hükümet, benim içimde bulunduğum grubu tam bir dikkatle izlemekteydi.

Buluşmalarda, bütün ihtimaller gözönüne alınarak takipten korunmak için çok ihtiyatlı hareket ediliyordu. Birden bir köşeden, öteki köşeye kadar hızla koşuluyor, varılan köşede duruluyor; böyle iki üç köşeyi koşarak değiştirdikten sonra bir süre bekleniyor, kimsenin gelmediğini görünce ters yüz gidilecek yere yürünüyordu.

Buna «aralama» deniyordu. Eğer varsa, bu şekilde izleyenle arayı açmış oluyor ve girdiğin yeri ondan gizlemeyi başarıyordun. Buna benzer yöntemlerle gece görüşmeleri yapıyorduk. Bu tedbirlere sıkı sıkıya uyarak bir gece Yüzbaşı Kâzım'ın davetine gittim.

Odada Topal Tevfik'i görünce hayret ettim. Nazmi de vardı. Tevfik, rüşdiyeden sınıf arkadaşımdı, Nazmi'yle de iyi arkadaştılar. Adeta ayrılmayan iki kardeşten yakın...

Doğrusu üzerimde bıraktığı ilk etki olumsuz olmuştu. Onu bu hareketlere karıştırılmaya, katılmaya değer bulmamıştım.

Bence bir insan, girdiği işin ne olduğunu, ne için tehlikelere katlandığını bilmeliydi. Tevfik ne okur, ne yazar, kısaca politik işlerle zerre kadar ilişkisi olmayan bir adamdı. Böylelerini işe karıştırmanın doğru olmayacağı görüşündeydim.

Tevfik sadece bir kabadayı idi, gözü çok pek, ölümü umursamayan bir adamdı, ama, bence bu yeterli değildi.

Gülerek elimi sıktı ve bırakmadı, sevimli bir bakışla:

- Kahveye hiç uğramıyorsun.

- Semt ayrılığı, gelemiyorum.

- Ama Vehbi pehlivana gelince, Küçükmustafapaşa uzak olmuyor.

- Kusura bakma Tevfik'ciğim, gelirim.

Nazmi karıştı:

- Demek tanışıyorsunuz?

- Yahu! Mektep arkadaşıyız...

Kâzım Bey de, Nazmi de İttihad ve Terakki'den çok geç ayrılmışlardı; bana aylarca hain gözüyle baktıklarından sanki küçüklük duyuyorlardı.

Yavaş sesle konuşuyorduk. Konu, yapacağımız suikastın etkili bir darbe olması için harcanması gerekenlerin kimler olduğuydu. Bunda anlaşmazlığa düşmeye sebep yoktu. İttihad ve Terakki'nin iflâsa sürüklenmesi için saf dışı bırakılması gereken liderlerinin kimler olduğu bizce belliydi, bir aşağı iki yukarı...

Ben bağlı bulunduğum grup namına bir şey söylemek yetkisi taşımadığım için daha çok dinleyici kalıyordum. Nazmi esasen soğukkanlı bir çocuktu. O arada sırada söylüyor, müdahalesini âdeta karar şeklinde yapıyordu.

- Bu memleketi onların vücudundan temizlemezsek, görürsünüz, mahvolacağız... diyordu.

Tevfik yalnızca dinliyordu. Zaten o çok neşeli olmasına rağmen geveze değildi. Konunun da onu pek ilgilendireceğini sanmıyordum.

Onun oldukça süslü bir kahvesi vardı. Kumar oynatıyor ve oldukça para da kazanıyordu. Halinden memnun olması lâzımdı ve öyleydi de.

Aklımda kaldığına göre, Lâz Hasan isminde biriyle yaptığı kavgada bacağını üçte bir kaybetti ama, çevresinde de kendini tanıtmıştı. Ondan çekiniyorlardı. Saldırgan değil, fakat sataşmaya da gelmezdi.

Bir gün Nazmi'den söz ederken, bana:

- Ne olacak böyle sadrazamı öldürmekle, demişti, yerine gelecek olan bundan daha mı iyi olacak sanki...

Tevfik son güne kadar bu görüşteydi.

İttihadcılar Nâzım Paşa'nın başkanlığında bir kabine kurmayı tasarlıyorlardı. Böylece muhaliflerine biraz şirin görünecek bir ekiple ortaya çıkmayı daha elverişli bulmuşlardı. Onlar Bâbıâli'yi basmayı, Nâzım Paşa'yı öldürmek için değil, Kâmil Paşa'yı çekilmeye zorlamak için düşünmüşlerdi. Bunda Nâzım Paşa'dan yardım umdukları bile akla gelir.

Bu baskın genel merkezin programına uyularak yapılmış olsaydı, belki sonu böyle olurdu. Ama, İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezini Manastır'dan Selanik'e gönderen, Hareket Ordusu komutanlığını Hüsnü Paşa yahut Mustafa Kemal yerine Mahmud Şevket Paşa'ya verdiren, Enver'i, Hafız Hakkı'yı ön plana yüksel-

ten gizli kuvvetin istediği olmalıydı; nitekim böyle oldu. Bu hareketi daha İttihadcılar hatırlarına getirmezlerken bunun için uygun bulunan «Hürriyet Kahramanı» (!) Enver, Bingazi'den çağrıldı. Bu subay oradaki kumanda merkezini terkederek İstanbul'a doğru yola çıktı. İşin çok dikkate değer tarafı ve bu kanlı oyunu kimlerin hazırladığını açığa vuran bir olay var: Enver'in İstanbul'a doğru yola çıktığını ilk haber veren, Almanya'da çıkan *Frankfurter Zeitung* olmuştu; bizim gazeteler ondan aldılar.

Zaten, bu oyunda kendisine Almanlar tarafından başrol verilmiş olan Enver de, Almanya'daki bir dostuna yazdığı mektupta, «...Bidayette efkârım (başlangıçta fikirlerim) başka iken birdenbire değişti; Bingazi'yi terke mecbur oldum. Daha doğrusu benim emelim kıymettar ve faydalı hizmette bulunabilecek mevkide ibraz-ı mesaidir (çalışmaktır)» demekle bunu da açığa vurmuş oluyor. Buradaki «Bingazi'yi terke mecbur oldum» cümlesi bu bakımdan pek anlamlıdır.

İstanbul'a gelir gelmez kendisine verilen görevi yerine getirdi. Kanlı Bâbıâli baskınını yaptı; Nâzım Paşa'nın ölüsüne basarak, Kâmil Paşa'nın elinden sadrazamlık mührünü kaptı; doğru saraya koştu; padişahtan sadrazamlık iradesini kopardı ve Üsküdar'dan telefonla kapı yoldaşı Hafız Hakkı'ya şu müjdeyi verdi:

- Mahmud Şevket Paşa'yı sadaret fermanını almak üzere saraya gönder...

Askerin siyasetle uğraşmasının memleketi batıracağını söyleyip durmuş olan Mahmud Şevket, Hafız Hakkı'nın peşinde saraya koştu; mührü aldı, soluk soluğa Bâbıâli'ye gelerek yerde yatan beş askerin kan içinde yüzen cesetlerinin üstünden atlayarak sadrazamlık koltuğuna kuruldu.

Ona şakşakçılık eden bir yazarın anlattığına göre, bu sırada «rengi ihtirastan sararmış, heyecandan elleri titriyormuş...»

İşte Bağdadlı Paşa başa geçmişti. Bu işe hem İttihadcılar hem de muhalifleri şaşakalmışlardı! Bu konuya son verirken olaydan tam iki gün önce, 29 Aralık 1912 günü(*) Mahmud Şevket'in Alman sefaretine giderek Alman elçisi Wangenheim ile iki saat başbaşa konuştuğunu söylersek bu kanlı maceraya biraz da ışık serpilmiş olur kanaatindeyim.

(*) Bâbıâli baskınının tarihi 23 Ocak 1913'tür.

HARAÇ MEZAT

İçlerinde bir de sınıf arkadaşı bulunan beş genç askerin cenazelerini çiğneyerek sadrazamlık mühürüne sarılan bu adamın, bu kanlı ve iğrenç baskını göze alarak sandalyeye atılması, elbetteki o günkü idarecilerin vatanı tehlikeli bir sonuca götürdükleri inancına yorulabilirdi.

Yurdun koca bir parçasında kan selleri akarken, Kâmil Pa-'nın Londra Konferansı'nda toplanmış olan efendilerin kararlarını sabırla beklemesi, Mahmud Şevket ve arkadaşlarının kanını oynatmış olmalı... Onun bu soğuk ve hissiz bekleyişi tahammül edilir bir miskinlik değildi, demek...

Her gün tüyler ürpertici olayların(*) vicdanları sızlatacak haberleri dünyaya yayılıyor, insanlığı iğrendiriyordu. Bu korkunç söylentiler yalnız bizde değil, hatta Hıristiyanlık âleminde yankılar yapmaya başladı.

Pierre Loti'ler, Jaurès'ler, daha birçok sayılı insanlar:

- Önleyin bu yüz kızartıcı vahşeti, bu canavarlığı durdurun!... diye bağırırlarken, Kâmil Paşa'nın bu miskin sabrına tahammül edilemezdi...

Öyle anlaşılıyor ki, buna dayanamadı bu vicdanlı ve hassas asker. Ne vasıta ile ve ne şekilde olursa olsun iktidarı almak ve bu büyük haksızlığı önlemek gerekiyordu. O memeleri kesilen kızları, ırzları kirletilen gelinleri, camilere doldurulup petrolle yakılan ihtiyarları ve çocukları Avrupa'dan soracak sanılırdı.

Haykırarak, yapılan canavarlığa nasıl seyirci kalabildiklerini soracaktı. Çocukların, ihtiyarların kıyımlarına nasıl «Kurtuluş Savaşı» diyebiliyorsunuz diye soracak sanılırdı.

Birkaç gün ufak tefek birkaç çalım hareketi yaptılar; birkaç yabancı devlet temsilcisinin tebrikleriyle sinirlerini yatıştırdılar.

(*) Balkan Savaşı sırasında sivil halka saldırılar.

Mahmud Şevket Paşa, *Daily Telegraph* muhabiriyle yaptığı görüşmede aşağıdaki demeciyle sahnede göründü:

«Şimdi,» dedi, «Evet, bugün sadece başkalarının yardımı olmaksızın yapabileceğimizi söyleyeyim. Bizim Avrupa'da pek çok dostumuz yoktur. Doğrusu bunda bizim kabahatimiz vardır. Hiçbir iş görmeyerek çok vakit kaybettik. Çok şeye başladık, hiçbir şey başaramadık. Çok vaadlerde bulunduk, fakat yerine getiremedik.

Şimdi iş yapmak azmiyle geldik. Yabancıların yardımı bizce değerlidir.

Memleketimizin iyi yönetilmesi için bütün nezaretler (bakanlıklar) için yabancı danışmanlar getireceğiz. Memleketi büyük idarî mıntıkalara ayıracağım ve herbiri için ayrıca yabancı müfettiş getireceğim.

Hükümetin korkaklığı veyahut parlamentoda uzun uzadıya lüzumsuz ve faydasız tartışmalarla vakit kaybetmek yüzünden kanunlar çıkarılmadığından bayındırlık işlerini ele alamamıştık. Yabancı sermayelerin yardımından bu bakımdan yararlanmak mümkün olamadı. Bunlardan yabancı sermayedarlarının şikâyet ettiklerini biliyorum. Bunun için Meclis'in açılmasını beklemeksizin, bütün sorumluluk kabineye ait olmak üzere birtakım geçici kanunların iradesini [padişahtan] alarak işe başlayacağım, bu arada demiryolları inşası sözleşmeleri yapacağız, gereken bayındırlık işlerini ortaya çıkaracağız.

Biz Avrupa'ya karşı meydan okumak ve Avrupalıların tavsiyelerine kafa tutmak için iktidara gelmedik. Emin olmalısınız ki durumun gerektirdiği saygı, ağırbaşlılık ve ciddiyetle Avrupa'ya cevap vermek ve vicdanına başvurmak için işbaşına geldik. Biz her şeyden önce barış istiyoruz. Yalnız şu kadar ki, bir Avrupa devleti olmak yönünden üstümüze düşen yükümlülüğü takdir ederek şiddetle arzu ettiğimiz barış sağlansın.»

Ya! Demek Kâmil Paşa'nın yapamadığı şeyler bunlarmış...

Bunları yapabilmek için adam öldürerek baskınlar yapmak yoluyla memleket haysiyetini rezil ederek iktidara tırmanmaya ne gerek vardı?...

Bu demeç aşağılık duygusunun bir şaheseri sayılabilir.

Bu, Avrupalılara, «bizim de sömürgeleriniz sırasına katılmamız için yüksek müsaadenizi dilemek üzere iktidara geldik,» demek değildir de nedir?

Kendi suçunu memleketin kusur ve kabahati gibi hisseden bir suçlu ifadesiyle Avrupalılardan özür ve şefaat diliyor. Bulgarların kadınlarımızın ırzını kirlettikleri, çocuklarımızı petrol dökerek yaktırdıkları ve Avrupa'nın bütün bunlara seyirci kaldığı bir günde...

Bu da değil, Paşa'nın asıl ısrarla yapmak zorunda olduğu tek bir iş var: Merkezde bulunan Osmanlı ordusunu bir Alman komutanının emrine vermek.

Ne kadar zorluklarla karşılaşırsa karşılaşsın, bunu yapmakla yükümlüydü o. İmparatorun tayin ettiği General Liman von Sanders'in başkanlığındaki Alman subaylarını(*) tam yetkiyle iki ordunun başına geçirmekle görevliydi. Avrupa'nın ısrarla itirazına rağmen bunu yaptı. Liman von Sanders'i Birinci Kolordu kumandanlığına ve beraberinde gelen sekiz subayı da çeşitli görevlere atadı.

Taktik değişmiyor: Birinci ve İkinci Orduların başına geçmek.

Hareket Ordusu kumandanı, İstanbul'u işgal eder etmez Birinci, İkinci Ordu müfettişi; Bâbıâli baskınından sonra yine Birinci Kolordu en güvenilir ellere verilir.

Von der Golz uzakta olsun, yakında bulunsun, daima bizimle ilgili: *Neue Freie Press*'de yayımlattığı bir makalede savaş sonrasının bir tahlilini yaparken, bize bazı tavsiyelerde bulunur: Metin olmamızı, fırka anlaşmazlıklarını bırakmamızı, keyfe, hoşa gidecek düşünüşler arkasında koşmaktan vazgeçmemizi söyler ve nihayet şu tavsiye ile ifadesini tamamlar. Sanırım son söylemek istediği söz de budur:

(*) Orduyu "ıslah" için bir Alman askeri kurulunun getirtilmesi kararlaştırıldı ve Liman von Sanders başkanlığında 42 Alman subayı 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi. Sözleşme uyarınca, bunlara bir derece üst rütbe ve yüksek aylık verildi. Bir yüzbaşı, bir Türk korgeneralinin aldığı aylığı (60 altın) alıyordu. Liman von Sanders, 1. Kolordu Komutanlığına ve Askerî Şûra üyeliğine getirildi.

«Hükümet başkanlığında ülkenin mükemmel ve güçlü bir adamı bulunuyor. Ona karşı olan fırkalar, istediklerinde ulaşmamış olsalar bile, ona karşı güven beslemelidir. Böyle bir hareket yalnız âdil değil, akıllıca da olur.»

Aynı tavsiye. İki paşa da bize, erginliğe ulaştığımızı öne sürmekten vazgeçmeyi, büyüğümüzü kendimiz seçmemiş de olsak kesinlikle ve tam bir güvenle, iyiniyet göstererek, gelmiş olanın buyruğuna uymamızı istiyor... Gelen, rasgele adam öldürerek geliyor... Tavsiye eden de bir yabancı general...

Ömrü yetmedi, araya Yüzbaşı Kâzım'ın kanlı müdahalesi girdi. Paşa hayata veda etti, dünya işlerini arkadaşlarına bıraktı. Böylelikle paşayı aradan çıkaran teşebbüs çok daha tehlikeli birinin başa geçmesine fırsat verdi ve imparatorluğun ortadan kalkmasını daha kısa yoldan mümkün kıldı.

Mahmud Şevket Paşa'nın ölümü, İttihad ve Terakki çevresinde yapay bir keder manzarası doğurdu. Muhalefeti sevindirdi. Fakat Alman basınını yasa bürüdü.(1)

Birçok Alman büyükleri duydukları acıyı makalelerle belirtmişti. İmhof Paşa, *Neue Freie Presse*'de «Üfûl eden (ölen) zat, büyük bir adamdı. Müteveffa-yı müşarünileyh (adı geçen ölü), memleketlerine en büyük hizmetler eden ve vatanları için ölen ricaldendi (ileri gelenlerdendi)» diye yazdı.

Von der Golz da, «Türkiye'de yetişen devlet adamlarının en mükemmellerinden olan Mahmud Şevket Paşa, en vasî efkâra malik (en verimli görüşlere sahip) bir deha idi,» diye yazmıştı.

MAHMUD ŞEVKET PAŞA'NIN DOSTLARI KONUŞUYOR

Mahmud Şevket Paşa'nın yüzbaşılığından sadrazamlığına kadar bir emir kulu gibi gözü kapalı hizmet ettiği Alman siyasetinin içyüzünü, Alman dostları maskelemeye gerek görmeden açığa vurmuşlardır.

(1) Suikastı ve bununla ilişkili anılarımı *Memleket Hapishaneleri* adlı kitabımda yayımlamaya hazırlandığım için burada kısaca geçiyorum. (Bu kitap yayımlanmamıştır).

Bunlardan General Keim, *Tacht* gazetesinde çıkan bir yazısında Dr. Wiehtestein'in *Orta Avrupa Siyasetinde Yeni Hedefler: Berlin-Bağdat* adlı kitabını söz konusu ederken diyor ki:

«Bu eser, Bismarck'ın düşüncelerinin ve ruhunun aynasıdır. Berlin-Bağdad denilen hayalî âbidenin canlanması ve gerçek bir varlık olması için düşünülen ağacın esas örgüleri dokunmak üzeredir. Bir gün, olmuş bir meyvanın çekirdeği gibi, yenirken meydana çıkacaktır.

Ciddi bir Almanın gelecek için biricik ülküsü, bir büyük Alman-Avusturya-Türk İmparatorluğu olmalıdır.

Bu büyük imparatorluğun en büyük limanları Hamburg ve İstanbul olacak ve bu Büyük Devlet'in nüfuzu Küçük Asya ve Mezopotamya'dan Bağdad'a varacaktır...

Elbe nehrinin ağzından Fırat ve Dicle'nin denize döküldüğü yere kadar uzanacak olan bu impatorluğu kurmak, ancak milletlerin en büyüğü olanlara, yani Almanlara lâyıktır.»

Ruhrbach adlı bir başka yazar da, *Dünyada Alman Fikri* adlı kitabının bir yerinde şöyle der:

«Bağdad hattı, Boğaziçi'ni Bağdad'a bağlayan bir Türk-Alman hattıdır. Bu sayede büyük imparatorluğun en uzak yerleri İstanbul'a, deniz kıyısındaki bir merkeze bağlanmış olur.»

Görülüyor ki, onlarca İstanbul ve Anadolu âdeta kendilerinindir. Gerçi bu bir fikir, fakat yalnızca bir yazarın veya düşünen bir adamın değil, Alman emperyalistlerinin ortak davasıdır. Bu davanın fikir yönünü kurmak üzere meydana getirilmiş çeşitli kurumlardan biri de «Alman Anadolu Komitesi»dir. Bu komitenin sözcüsü Hugo Grote «Anadolu'ya göç etmeye taraftarız. Ancak Rusya'daki Almanları kurtarmak ve bunları Anadolu'ya yerleştirmek gerekir,» der.

Mahmud Şevket Paşa'nın yakın dostlarından olması gereken İmhof Paşa'nın 1913 yılı Ekim ayında Berlin'de verdiği bir konferanstaki şu sözler dikkate değer:

«Anadolu'da 60-70 milyon insan barındırılabilir. Oysa bugün orada ancak 15 milyon nüfus vardır. Arazinin ancak %3'ünden faydalanılmaktadır.

Bir milyon üçyüz yirmi bin kilometrekare toprak üzerinde onbeş milyon insan oturuyor. Hem sonra Türkler buraları ekip, imar etmeyi de bilmemektedir. Nüfuslarında da bu geniş memleketi dolduracak bir artış yoktur: O halde tam kolonizasyon (sömürgeleştirme) yapılacak yerdir.»

O zamanki Türkiye'nin başında bulunan Mahmud Şevket'lerin, Enver'lerin, daha doğrusu «İttihadcıların» Türk ordusunun başına «Paşa» ettikleri bu Almanlardan birinin bu sözleri, Almanya'nın «Türk dostluğundan» ne anladığının apaçık bir ifadesidir.

David Tirgetsch adlı bir başka yazar da, *Almanya ve İslamiyet* adlı kitabında(*) şunu belirtiyor: «1910'da Karl Mermann, bu fikrin ekonomi bakımında çok büyük bir mâna ifade ettiğini söyledi.»

Alman siyasi yazarlarının çoğu artık amaçlarını «Türk dostluğu», «İslam koruyuculuğu», «medeniyet taşıyıcılığı» filan gibi yaldızlı kılıflara bile bürümeye gerek görmemektedirler. Arthur Dix, *Alman Emperyalizmi* adını vermekten çekinmediği kitabında:

«İmpatorluğun selâmeti Güney Avrupa'ya el uzatmaktadır. Bu sayede Anadolu ve oradan Hind Denizi elde edilir. Orta Avrupa (yani Almanya!), Güney Avrupa, Anadolu ve Mezopotamya birleşmelidir,» diyor. Dix, kitabının başka bir yerinde de diyor ki:

«Şu felâketli Balkan Harbi'nde Almanya ile Avusturya'nın takındıkları aptalca seyirci rolü Sırbistan'ı büyüttü. Romanya'yı bizden ayırdı; Asya yolunu kapadı. Etrafımıza demir bir çember koydu. Fakat biz istersek bu halkayı kırabiliriz. Çabuk davranmak gerekir. Ekilecek yeni arazi elde etmek, yeni, büyük bir ekonomi siyaseti. Almanya ile Avusturya'nın kurtulması, Büyük Cermen Birliği; güney yolunun açılması; Berlin-Bağdad hükümetini kurmak. Bütün bunlar yeniden dünyaya gelmek demektir. Bu meseleler ters yönde çözümlenirse, dünya çekiç biz örs olacağız. Bunları lehimize halledemezsek bizim için her kapı kapandı demektir. İşimiz gübrecilik etmekten ibaret kalacak.»

Gelişen Alman kapitalizminin İngiltere'yle giriştiği hammadde ve pazar kapışmasında, yani sömürgecilik yolundaki savaşında bu akıl hocaları kaleyi içinden fethetmek için «Pan-Türkizm», «Pan-İslamizm» diye acayip ideolojiler de icat etmişlerdi.

(*) *Almanya ve İslam*, Davis Triç'ten çeviri, İfham Mat., İst. 1331/1915.

Memleketimizin fikir pazarını dolduran bu sakat ithal mallarının altındaki «Made in Germany» damgasını, bizim düşünürlerimizden, yazarlarımızdan çoğu -bilerek veya bilmeyerek- görmediler.

Bütün «Birinci Cihan Savaşı» boyunca Türkiye'nin rakipsiz diktatörü olan Enver'in Almanya'nın emperyalist amaçlarını gerçekleştirmekte bel bağladığı «sadık dostu» olduğunu yukarıda adı geçen Alman yazarının şu sözleri ortaya koymaktadır: «...Bir aralık son bir ışık, bütün mutlu ihtimalleri aydınlatacak sanıldı. Enver Bey harp sahnesine atılmıştı. Ama Berlin ve Viyana'dan umduğu karşılığı göremedi.»

Yalnız bu kötümser Almanın yüzü, bu satırları yazdıktan kısa bir süre sonra gülecekti. Enver Bey, tıpkı Mahmud Şevket Paşa'nın olduğu gibi, birden bütün kademeleri aşarak ve «Harbiye Nâzırı», «Başkumandan Vekili» Enver Paşa adını takınarak, Türkiye'yi gözü kapalı Almanya'nın dümen suyunda Cihan Harbine atacaktır.

Almanlar Anadolu'yu o kadar benimsemişlerdi ki, buradan, hiç sıkılmadan ve sıkıntı duymadan Almanya'nın bir vilâyetiymiş gibi söz edebiliyorlardı. 1913 yılında *Alt Deutschen Blatter* adlı dergide şöyle bir yazı çıkmıştı:

«Rusya'daki 1,5 milyon Alman sefalet içindedir. Ruslar bunları kovuyorlar. Alman unsurlarının yabancı memleketleri kuvvetlendirmelerine tahammül edilebilir mi? Gerçekten bunları Anadolu'ya yerleştirmek elimizde değil mi?»

Eschpranger de *Babil: İlk Çağın ve Bugünün En Zengin Kolonisi* adlı kitabında şöyle diyordu:

«Henüz yükselmek isteyen bir memleketin eline geçmemiş bir ülke varsa o da, doğudaki bu memlekettir. Almanlar fırsatı kaçırmayıp Kazaklardan önce oraları kolonize edecek olurlarsa dünyanın bölüşülmesinde en kârlı çıkan millet olmuş olurlar. Anadolu'da kendi milletlerinin her tabakasını iskân edebilirler, orada eli silah tutan birkaç yüz bin Alman oturacak olursa Kayser'imiz Asya işlerine elini uzatabilir. Bu sayede bütün Asya'da barış ve refah (!) başgösterir. Tüccar da, sanatkâr da orada kendi yerini bulur; kapitalist de sermayesini genişletecek alan bulur. Almanya'nın beş parasız çingenesi bile gözünü açar, işe yapışırsa mükemmel bir tacir olur.»

Almanlar böylece yazarı, askeri, profesörü, diplomatıyla «Büyük Alman İmparatorluğu»nu gerçekleştirme ve Anadolu'yu sömürgeleştirme yolunda kitaplar, dergiler çıkararak, dernekler kurarak çalışırlarken bir taraftan da Türkiye'nin kaderine hükmeden «İttihad ve Terakki» iktidarı Alman generallerini «Paşa» yaparak Türk ordularının başına geçirmekteydi.

Silahını bir yabancı devletten alan, ordusunu bu yabancı devletin generallerine teslim eden, siyasetini bu yabancı devletin çıkarlarına alet eden bir iktidarın bir memleketi ne duruma getireceğinin en acı örneğini biz, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'mn sonunda uğradığı büyük felâkette görüyoruz.

Atatürk, «Büyük Nutuk»taki «Gençliğe Hitabe»sinde:

«İktidara sahip olanlar gaflet, dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini müstevlilerin emelleriyle birleştirebilirler,» derken, Türk milletini bunlara karşı uyanık olmaya çağırmıştır. Buna rağmen, uçurumun dibine yuvarladıkları memleketi bozgun günü yüzüstü bırakıp Berlin'e sığınan bu türedi diktatörleri hâlâ bir «Millî Kahraman» gibi göstermeye özenenlere ve bunlara inananlara bu kitapta anlatmaya çalıştığımız gerçekler nasıl aldattıklarını ve nasıl aldandıklarını göstermeye yeter sanırım.

YARBAY ENVER NASIL PAŞA OLDU?

Yenilerek kaybettiğimiz bir Trablus-ı Garp vilâyetimiz vardı ya!...

Hani bunun savunma savaşını İtalyanlarla yapmıştık. Yapmıştık da denemez. Ordu gönderememiş, karşılarına çıkamamıştık; hükmen mağlûp olduğumuzu bize bildirmişlerdi. İşte o savaşta gösterdiği gayret, besâlet, şecaetten (çaba, kahramanlık, yiğitlikten) dolayı üç yıl! Üç yıl da, hani bir solukta parça parça olarak yenilmekten çok beter sonuçlara uğradığımız bir muharebe daha olmuştu: Balkan... İşte bu yüz kızartıcı savaşta gösterdiği celadet, hamaset, şecaetten (bahadırlık, cesaret, yüreklilikten) ötürü bir üç sene daha, onu yarbaylıktan generalliğe fırlatmıştı....

Otuz beş yaşında bu cici damat paşa, üç günde Harbiye Nâzırı paşa, Genelkurmay Başkam paşa, Başkumandan Vekili paşa, bir kelime ile paşaların paşası olmuştu...

Bu terfiin resmî tebliği şu:

«Harbiye Nâzırı İzzet Paşa hazretlerinin vâki istifasına mebni Bingazi'deki hıdemat-ı bergüzîde ve fedakâranesinden (özverili ve seçkin hizmetlerinden) dolayı zammolunan üç sene ile kıdemen miralaylığı ihraz eden Enver bey efendinin Balkan muharebatındaki fedakârlığına mükâfaten üç sene daha kıdem zammile rütbesine mahsus müddet-i asgariyi ikmal etmiş (asgari süreyi tamamlamış) olmasına ve miralaylıktan mirlivalığa terfi nizamnamesi mucibince keyfiyet-i terfi intihap ile icra olunacağına göre mir-i mumaileyhin (adı geçen komutanın) mirlivalıkla Harbiye Nezareti'ne tayinine irade-i seniye-i hazret-i padişahî şerefsüdûr olmuştur.»

Bu tebliğin uygulamadaki anlamı şu:

2 Ocak 1914'te yarbaylıktan albaylığa, 5 Ocak 1914'te albaylıktan generalliğe!...

Burada ne benim yanlışım, ne de dizgi yanlışlığı var. Bu iki tarih aynı yılın aynı ayını ifade eder. Demek üç gün ara ile yarbaylıktan generalliğe...

«Bu nasıl olur?» diye düşünmeye gelmez. Sahipsiz bir memlekette bu türlü işler böylece oluverir işte...

Gerçi bu olayların resmî bir olduranı var görünür. Gazete sütunlarında bunları muhteşem bir eda ile, yaldızlı çerçeveler içinde görür okursunuz: Padişah iradesi, meşihat (şeyhülislamlık) fetvası, kanun hükmü... Bütün bu türden maskaralıklar, bu çeşitten yaptırımlarla yasallık ve ciddiyet kisvesine büründürülür.

«İrade-i seniye» gerektikçe bunun elde edilmesi zaten güvence ve imkân altına alınmıştır. Et ve kemikten bir külçe ve yığın olan «Mehmed V.», taht-ı âli-i baht-ı Osmanî'de berkarardır (Osmanlıların bahtının yüce tahtında oturmaktadır). Enver ne vakit ve neyi yapmak isterse, sarayın dehlizlerini mahmuzlarını çınlata çınlata sert adımlarla aşar, huzura çıkar, sözgelimi:

- Mahmud Şevket Paşa'mn sadrazamlığını irade buyurmanızı... der, dilemeye, istirham ederim demeye gerek kalmaz. Uzattığı kaydın imzalısını alır, döner.

İki gün arayla paşa ve Harbiye Nâzırı olduğunu padişaha ihbar eder. Padişahın tebrikini ve başarı duasını alır çıkar.

Şaka değil, bu aynen böyle olmuş...

Bir gün Enver, gelmiş padişaha:

- Efendim, ben Osmanlı orduları başkumandanı olan padişahımdan başkumandanlık vekâletinin bana emanet edilmesini diliyorum, demiş. Zaten atanma kâğıdı yazılmış, elinde delikanlının. Uzatmış, padişah da titrek elleriyle basmış imzayı, başarı dilekleriyle vermiş eline.

Bunun biri ses alma verme aygıtı; öteki Kayser'in genel karargâhından aldığı emirleri bu aygıttan geçirerek, yerine göre İslâmî, yerine göre millî tonlarda çeşni vererek, bu sesin yabancılığını sezdirmeksizin yayımlamak ve Osmanlılardan -aç çıplak- gerçekleşmesini sağlamakla görevli üniformalı bir uşak...

Sahipsiz memlekette daha neler olmaz...

Her biri ağırbaşlılık ve onurları ile mülkün temel direkleri sanılan ve o vakit «erkân-ı âliye-i askeriye» unvanıyla anılan yağız bakır çehreli, kır saçlı asker ulularının, bu türedinin mevkiini sağlamak için sürü ile ordudan süpürüldüklerini görmek ve bütün bunların yabancı bir amaç için yabancılar tarafından yapıldığını anlamak ne kadar acı...

İşte bir günde bu kaliteden, ikisi mareşal olmak üzere, 95 general, 79 albay sürülüp ordudan çıkarıldı; yerlerine yabancılarla karışık Enver'in sınıfına yakın sınıflardan subaylar yerleştirildi. Buna orduyu Almanlaştırmak diyecekleri yerde gençleştirmek dediler. Doğrusu bu türlü işler ancak sahibi olmayan memlekette yapılabilir. Böylesine vicdandan ve kavrayış yeteneğinden yoksun elemanlar da ancak uzun yıllar, yüzyıllar boyu ulusal ağırbaşlılık ve duygudan yoksun bırakılmış bir kitleden çıkabilir...

Çıktı, itti, tepti başa geçti.

Herkes sustu (herkes susmadı), hiç ses yoktu. Hiç kimsenin olmadığı yerde de ses olamayacağı tabiî...

Gizli bir amaca doğru yöneltilen bu hareketin maskesini atmaya çok az vakit kalmıştı...

Avrupa, büyük bir bâdireye hazırlanıyordu. Biz de o muazzam çarpışmada bütün varlığımızı mahvedecek safta yer almak için, bütün insafsızlık ve kavrayışsızlıklarla sanki intihara hazırlanıyorduk.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA NASIL SOKULDUK?

Altı yüz yıllık Osmanlı İmpatorluğu'nun yıkılış ve yok oluşuna Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığını herkes bilir. Diyelim ki bu İmparatorluk zaten yıkılmaya mahkûmdu; bu harp beklenen sonu getirdi. Böyle de olsa, bu harbe girişimizi sebepleriyle incelemenin, tarihin akışının önemli bir aşamasını aydınlatması bakımından önemi vardır.

Bir toplumun yıkılışa doğru gidişinin son adımlarında, bu akıbete sürükleyen unsurların ve etkenlerin ne gibi şeyler olduğunu ve ne şekilde belirdiklerini, toplumun iktisadi ve ahlaki durumunu, yönetici kesimle vatandaş ilişkilerinin ne halde bulunduğunu araştırmak, değeri olan bir incelemedir.

Bu konuyu kişisel görüşlerle açıklamaktan çok, bu olgularda ön planda rol almış ve olayların en büyük sorumluluğunu taşımış insanların yaptıklarını, sözlerini, yazdıkları kitapları, açıklamalarını delil olarak kullanmak, olayı açık ve itirazlara daha dayanıklı bir biçimde aydınlatacaktır.

Ben daha çok bu yolda çalışacağım ve kişisel görüş ve yargılarımı bu bilgilere dayandıracağım.

Birinci Dünya Savaşı'na ne için, nasıl, hangi amaç ve zorunluklarla girmiştik?

Meşrutiyet inkılâbını inceleyenler bilirler ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki belli günlerde memleket, kayıtsız şartsız İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin mutlak buyruğuna bağımlı kalmıştı.

Mahmud Şevket Paşa'mn ölümünden sonra, devleti, doğrudan doğruya İttihad ve Terakki Merkez-i Umûmîsinin ve bu zümre içinde sivrilen birkaç kişinin yönetimine bağımlı buluruz. O günlerde, muhalefet tamamıyla susturulmuş, ileri gelenleri ve kadrosuyla sürülmüş, siyaset alanından silinmişti.

Genel savaş öncesinde «İttihad ve Terakki» deyince akla gelen isimler arasında üç tanesi, Osmanlı Devleti'nin üç kutbu gibi düşünülürdü: Talât, Enver, Cemal... Bu üç kişiden üçüncüsünün, yani Cemal Paşa'nın yıldızı, kendisinin de anılarında dediği gibi, «Taklib-i hükümet» (hükümet darbesi) ismi verilen ve benim de karışmış olduğum bir olaya girişiyle parlar.

Cemal Bey (Paşa), İttihadcıların Bâbıâli'yi basıp Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ile birlikte sadaret yaverlerinden ikisini öldürerek Mahmud Şevket Paşa'yı sadrazam tayin ettirdikleri gece, onun tarafından, cinayet sahasında, İstanbul Muhafızlığı'na atanan bir kurmay albaydır.

Bundan önce Üsküdar mutasarrıflığında, Adana ve Bağdad valiliklerinde bulunmuş olan bu zatın, siyasi ilk görev olarak kabul ettiği İstanbul muhafızlığı, kendi dediği gibi ilk siyasi işi olarak kabul edilemez. O, İttihad ve Terakki'nin de kıdemli bir üyesi, dikkate değer bir lideriydi. İstanbul muhafızlığı belki daha çok Osmanlı yıkılış tarihinde kişiliğinin sivrilmesine vesile olmuştur.

Cemal Paşa buna rağmen anılarında, siyasi ilk hareketinin «Taklib-i hükümet» girişimine katılmasıyla başladığım kabul eder. Öyleyse, ilk karşılaştığı siyasi muhalifleri arasında benim de bulunduğumu kabul etmek gerekir.

Gerek İttihad ve Terakki örgütünde gerek Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet dönemi tarihinde gerçekten önemli ve hesaba katılmaya lâyık bir değer taşıyan Cemal Beyle bu münasebetle karşılaşmak, hayatımın kısa fakat önemli bir kısmını onun hayatıyla birleştirmek bir yazgıymış...

Şurasını söyleyeyim ki, ben tutuklu bulunduğum dönemde bana yapılan işkencenin ne en ufak bir kinini kısa bir zaman saklayabildim, ne de ondan gördüğüm dostluk, samimiyet ve kadirbilirliğin anısını unutabildim. Beni tanıyan bütün dostlarım iyi bilirler ki, onun aleyhinde bulundukları bir yerde bulunmaktan incindim. Böyle bir toplulukta bulunmaktan daima sıkıldım ve uzaklaştım.

Ne çare ki, tarihe yardım göreviyle yazarken, ondan istemeyerek, istemediğim şekilde söz edeceğim; hiç istemediğim tartışmalara girerek, ıstırap duyarak aleyhinde yargılara varacağım. Buna üzülüyorum, fakat gerçeği inkâra hakkım olamaz. Hele tarihe ve memlekete ait meselelerde...

Birinci Dünya Savaşı'na ulaştıran günlerde, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni ve onun hükümetini "bâsübadelmevt"e (öldükten sonra dirilmeye) erdiren Bâbıâli hükümet darbesiyle baskın ve onu takip eden terörlerde Cemal Paşa birinci rolü oynamış; en ciddi sorumlulukları üzerine almaktan çekinmemiş, bir kelimeyle İttihad ve Terakki'yi memleketin tek ve bağımsız egemeni durumuna getirmiş bir adamdır.

Onun cüretli müdahale ve teşebbüsleri ile hayata tekrar dönen İttihad ve Terakki, enerjik ve teşkilâtçı üyesini gerektiği gibi ödüllendirmeyi ihmal edemezdi. Cemal Bey bir hamlede paşa oldu ve kabineye Nafia Nâzırı (Bayındırlık Bakam) olarak girdi; kısa bir süre sonra da Bahriye Nâzırlığına (Denizcilik Bakanlığına) getirildi.

O günlerde, İttihad ve Terakki deyince önce Cemal Paşa'yı akla getirmek, ondan sonra Enver, Talât ve başkalarını sıralamak doğru olurdu.

Cemal Paşa'nın arkadaşları arasında en yüksek bir otorite sanıldığı bu zamandaydı ki, Birinci Dünya Savaşı patladı ve Cemal Paşa'nın gerçekte çok zayıf, hiç denecek derecede bir varlık olduğu anlaşıldı.

Kim olduğu ve nereden geldiği belli olmayan Mısırlı prens Said Halim ile Alman elçisi Baron Wangenheim arasında imzalanmış olan Yeniköy antlaşmasından en son bilgi sahibi olanlardan birinin de Cemal Paşa olduğu anlaşıldı. Kendisine bunu haber verdikleri zaman, Ermeni Oskan Efendinin de haberi olmuştu. Süleyman Elbostanî Efendi'ye(*) ne derece ve ne kadar önem verilmiş ve güvenilmişse, Cemal Paşa da bu işte aynı safta görülmüş ve ona ancak o kadar güvenilmiştir. Bu acı gerçeği paşanın kendisine söyletmek, daha doğru olur. Bakın kendisi bu olayı nasıl anlatıyor:

«...Zannediyorum ki bir cuma günü idi. Akşam üzeri Şişli'deki evimin önünde otomobile binmek üzere iken Osmanbey gazinosunun köşesinden Enver Paşa'mn konağına giden caddeye sapan bir otomobil içinde Enver Paşa ile Talât ve Halil Beyleri gördüm. Otomobil Maslak tarafından geliyordu. Bunların bu vakit nereden gelebileceklerini düşündüm. Sadrazam Paşa'nın Yeniköy'deki yalısından başka bir yerden gelemezlerdi. Arkadaşların benden gizli bazı müzakere ve teşebbüsleri olduğuna dair fikrime bir şüphe düştü. O zamana kadar böyle bir şüphe doğurabilecek bir hadise karşısında kalmamıştım. Gideceğim yere gidip döndükten sonra Enver Paşa'ya telefon ettim. Geç vakit nereden geldiklerini

(*) Ziraat ve Ticaret Nâzın'ydı. Sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında düzenlenen kabine toplantısında Posta ve Telgraf Nâzın Oskan Efendi ve Nâfıa Nâzın Çürüksulu Mahmud Paşa ile birlikte istifa etti.

sordum. Biraz vakit geçirmek için Sadrazam Paşa'ya uğramldığım ve orada Halil ve Talât Beylere tesadüf ederek birlikte avdet ettikleri cevabım verdi. Fakat cevabın telâffuz tarzından, derme çatma olduğu zehabını hâsıl ettim. Şüphelerim daha ziyade arttı.»

Önce, bu Said Halim Paşa kimdir, gelenekleri nedir, durup dururken böyle nasıl sadrazam olabilir? İttihadcı ileri gelenlerinden bir adam değildir. Güven kazanmış, kayırılan bir aileden değildir, memlekete en ufak bir hizmeti olmamış, en ufak bir rütbeye ermemiş, nereden gelir de sadrazam olur?

Sonra nasıl olur da, o günlerde İttihad ve Terakki'nin her şeyi demek olan bir adama devletin ölüm kalımına ait önemli bir olguyu o haber verir?

Onu buraya kim ve nasıl getirmiştir? Sultan Reşad'ın tanıdığı bir adam da değildir. Geçmişte başardığı hiçbir işi ve ünü de yoktur.

Şimdi Cemal Paşa'yı dinlemeye devam edelim:

«Ertesi gün sadrazamın Yeniköy'deki yalısında toplanan bir encümen-i vükelâ'ya (bakanlar kuruluna) davet edildim. Şiddetli bir yağmur dolayısıyla geç vakit gidebildim. Sadrazam Paşanın yanına girer girmez:

- Nerede kaldınız Cemal Paşa? Arkadaşlar beklediler beklediler, şimdi gittiler. Otomobil ile hareket ettiğinizi Bahriye Nezareti'nden haber verdikleri için yolda bora esnasında bir kazaya uğramış olduğunuzdan bile korktuk. Her ne hal ise, mademki geldiniz, artık merak edecek bir şey kalmadı demektir. Şimdi size gayet memnun olacağınız bir havadis vereceğim. Bakalım ne olduğunu keşfedebilecek misiniz? dedi.

Tabiî bir şey keşfedemedimse de şimdiye kadar gizlenmiş olan sırlara vâkıf olacağımı anladım.

- Geçen gün ben yokken Enver Paşa, Talât ve Halil Beylerle kararlaştırılmış bir şey olsa gerek. Fakat ne olduğunu tahmin edemiyorum, dedim.

- Almanya hükümeti bize ittifak teklif etti. Biz de bunu memleketin menfaatine muvafık telâkki ettiğimizden bugün bu ittifaknameyi sefir Wangenheim ile beraber imza ettik. Nasıl, memnun oldunuz mu?

Hiç hazırlanmadığım bu haberin ehemmiyeti karşısında şaşırıp kalmıştım,» diyen Cemal Paşa, «Şartları memleketin menfaatlerine hâdim ise, memnuniyet verici bir siyasi hadise addolunabilir,»[1] cevabım vermekle yetinir.

Bunun üzerine Sadrazam:

«- Karşılıklı müsavi hukuk esasına dayanan ve her iki tarafın menfaatlerine kefil olan, şimdiye kadar hiçbir Osmanlı hükümetinin akde muvaffak olamadığı şekilde bir mukavele!» diyerek özel odasına doğru yürümeye başlar. Beraber yürüyen Cemal Paşa, odada antlaşmayı okur ve eşit haklar ilkesine dayalı pek güzel bir bağlaşıklık antlaşması görür(!). Görür ama, ne de olsa böyle davranılmasının garipliğine şaşar ve bunun kendisinden neden gizlendiğini sormaktan kendini alamaz.

Cemal Paşa, kendisini anlaşılmazlık ve şaşkınlık içinde bırakan, konuyu devletin en ileri gelen kişilerinden gizleyerek antlaşma yapıp imzalamaya kendisini yetkili gören türedi sadrazamın cüretine şaşar. Ne Meclislerin oyuna, ne padişahın görüşüne başvurmayı gerekli görmüş; anayasanın bütün zorunluklarını hiçe saymış... Ortak sorumluluk sahibi olan kabinenin en önemli bir öğesi bulunan Bahriye Nâzırı'nın bundan haberdar edilmemesinin ve beklemediği bir oldubitti ile karşı karşıya bırakılmasının her şeyden önce onur kırıcı bir hareket olduğunu bile önemsememiş... Bu bakımdan Cemal Paşa'dan sadrazamın bu başıboş hareketini şiddetle protesto etmesi beklenirdi. Ne yazık ki sadrazam, Cemal Paşa'dan böyle bir karşılık görmez. Sadece meselenin kendisinden neden saklandığını sormakla yetindiği görülür.

Paşa'mn bu sorusu, daha garip bir cevapla karşılanır: Sadrazam, olaydan öteki kabine üyelerinin de haberi olmadığını söyler. Hattâ der ki:

- Cavid Beyin de haberi yoktur. Onu da davet ettim, şimdi yoldadır. Buraya gelince ona da, öteki arkadaşlara da antlaşmayı göstereceğim.

Cemal Paşa, kendisini anlaşılmazlık ve şaşkınlık içinde bıraktığını söylediği bu oldubittiyi sindirmeye çalışırken, sadrazama yalnız:

(1) Cemal Paşa'nın Hatıratı, sayfa 90-91-92. Cemal Paşa: *Hatıralar ve Vesikalar*, İst. 1933; yeni bas.: Cemal Paşa: *Hatıralar*, İst. 1977, s.143-146.

- Cenab-ı Hak memleket hakkında faydalı neticeler istihsaline yardımcı etsin. El-hayru'n-fi ma vak'a (her vakanın hayrı, kendiyle gelir)! cevabım verir ve sadrazamı başarısından (!) dolayı kutlar...

Bundan sonra, olayın büyüklüğünün kendisini derin düşüncelere yönelttiğini yazar. O gece uyku uyumaz! Genel siyaset durumunu gözünün önüne getirir. Buna göre, devletçe hangi yolun benimsenmesinin daha uygun olabileceğini araştırır! «Çünkü,» der; «şimdiye kadar hatır ve hayalime getirmediğim bir hâdise karşısında bulunuyordum. Her türlü zevahire nazaran pek yakın bir gelecekte İttifak ve İtilaf devletleri grubu arasında müthiş çarpışmalara başlanacağı muhakkak. Böyle bir zamanda eğer biz hiçbir taraftan başı bağlı bulunmaz isek, menfaatlerimiz hangi tarafla birlikte yürümeyi icap ederse o tarafa meyletmek imkânını (elde) bulundurmuş olurduk. Halbuki biz daha şimdiden kararımızı vermiş, partimizi tutmuşuz. Bu itibarla icraat serbestisi elimizden çıkmış. Bari tuttuğumuz parti millî menfaatlerimiz için muvafık mı? Biraz daha beklemiş olsa idik, diğer tarafın daha müessir tekliflerine tâbi olamaz mı idik ve bu teklifleri kabul etmek suretiyle memleket menfaatlerine daha faydalı bir iş görmüş olmaz mıydık?

Şimdiye kadar bize daima Fransa ile hoş geçinmeyi tavsiye eden zahirî dostluk hissiyatını göstermekle beraber fiili ve hakiki hiçbir yardım göstermemiş olan Almanya, acaba neden dolayı bu sırada bizimle ittifak akdi için acele etti! Bâhusus (özellikle) öyle bir muahede ki, Osmanlı Devleti'ni Almanya ve Avusturya ile müsavi haklara malik telâkki ediyor (eşit haklara sahip sayıyor)!»[1]

Bu ve bunlara benzer bir sürü sorularla zihni kurcalanan Cemal Paşa, bu meseleyi nasıl halledeceğini bilemediğini yazar.

(1) Cemal Paşa'nın Hatıraları, sayfa 91. [1977 bas. s.146-147]

Görülüyor ki burada paşa, sadece bir öncelik ve sonralık yanlışlığı yapmıştır. Bütün bunları sadrazamı başarısından dolayı tebrikten sonra değil, antlaşma imzalanmadan önce gözönüne almalı; tebrik edip onaylaması gerekip gerekmediğini düşünmeliydi.

Sadrazamla Wangenheim arasında âdeta devletin temel hak ve prensiplerini savsaklayarak, hattâ inkâr ederek bağıtlanan, şahsî sayılması gereken bir imzalaşmaya, ortak sorumluluk ve eşit yetki sahibi olan kimselerin hemen boyun eğmekten başka bir şey yapamamaları çok garip değil mi? Bunun ciddi tahlile değeceği inkâr edilemez.

Cemal Paşa'nın «hayal ve hatırıma gelmeyen hadise» diye tarif edişinden, böyle bir sözleşmeye fikir bakımından bile hazır olmadığı anlaşılır.

Bu işin oluşu dikkatle izlenirse, buna kabine üyelerinden Enver'den başka tek ferdin hazır olmadığı da muhakkak... Antlaşmanın ilk defa Baron Wangenheim ile Said Halim Paşa arasında kimseye sorulmadan, hatta herkesten gizlenerek yapıldığı görülüyor. Bu sırada Enver bile aktif bir rol sahibi görünmez. O, arada bir işe karışır. Her karışması da ya bir olaya yol açar, veya herhangi bir olayı kabule zorlamak için sahnede rol alır. Nihayet bir panikten sonra antlaşmanın uygulanması lehine ortaya çıkar.

Kabine üyeleri arasında ilk haberdar olanlardan biri, hatta birincisi o günün Meclis Reisi Halil Bey (Halil Menteşe)'dir.

Bu zat, sadrazamın bilgi ve kavrayışına en fazla güvendiği adamdır. Hemen bütün işlerinde görüşlerine başvurduğu anlaşılıyor. Halil Bey, antlaşmanın görüşülmesine katıldığım, hatta bazı fikir ve görüşlerini kabul ettirdiğini övünerek anılarında(*) yazar.

Bunların yazılarından anlaşıldığına göre, sadrazamla Wangenheim arasında yapılan ittifak antlaşması görüşmelerinden bilgi sahibi olan, ancak üç kişidir: Enver, Talât, Halil Bey... Diğerleri oldubitti karşısında kalmışlar, bu teşebbüs de onlardan dikkat ve özenle gizlenmiştir.

Antlaşmanın Cavid Bey'e bildirildiği tarih, 19 Temmuz 1914'tür. O da ancak imzadan çok sonra haberdar edilmiştir. Anılarında bundan şöyle söz eder:

(*) 1946'da *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edildi; 1986'da *Halil Menteşe'nin Anıları* adıyla kitap halinde yayımlandı.

«Sadrazam elindeki kâğıdı okudu. Almanya ile Osmanlı Hükümeti arasında bir muahede olduğunu kemal-i hayretle (tam bir şaşkınlıkla) dinledim. Fikrimi sordular, o derece mütehayyir (şaşkın) idim ki cevap veremedim.

Bu teşebbüs memleket için vahamet teşkil ediyordu (tehlike oluşturuyordu). Almanya'nın bizi müdafaaya ait kaydı bir hayalden ibaret. Onların bize bu şartlar dahilinde bir nefer göndermelerine ihtimal yoktu. Rusların hücumuna maruz kalırsak mahvolurduk. Harpte Almanların galebesi (yengisi) mutlak değildi. Rusların muvaffakiyeti bizi haritadan silerdi, bilfarz (varsayalım ki) Almanlar galebe etselerdi bize bir zarar vermezlerdi.»

Cavid Bey, bu görüşlerini Talât Beye söylediği zaman ondan şu cevabı aldığını yazar:

«Bu iş oldu, bitti. Sadrazam imza etti. Ne yapalım mukadderat...»(1)

Talât Paşa, Alman elçisinin ittifak teklifini sadrazamdan duyduğu zaman:

«Biz hemen bu teklifin bir savaş tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık. Bir devletin zayıf Türkiye'yi kendi bağlaşıkları arasına almak istemesi için bu derece önemli bir sebebin varolması gerekeceğini de tabii buluyorduk. Fakat bizim düşüncemiz bir genel savaşın çıkmayacağı ve bizim de bir kere bu anlaşmaya girmekle, artık devletimizi her türlü tehlikelerden korumuş olacağımız yolundaydı.»(*)

Talât Paşa'nın ifadesine göre, bu ittifak teklifinin hem bir savaş sebebiyle ancak yapılabileceğini anlamış olmak, hem de savaş olmayacağına inanmak, aynı zamanda bu anlamsız iddiaları savaşın patlamış olduğu günlerde yaptığının farkında olmamak! Koca devletin hazin kaderinin kimlere kaptırıldığını anlatmış olmaz mı? Talât, antlaşmanın savaşın patladığı günde imzalanmış olduğunu Berlin'de anılarını yazarken unutmuş görünüyor. İşte koca bir İmparatorluğun ölüm kalım kadar ciddi akıbetini imzasıyla yöneten üç önemli devlet adamından biri, o günün Dahiliye Nâzırı, birkaç gün sonra da sadrazamı olan zat, işte bu anlamsız cümleleri bize armağan bırakıyor.

(1) Cavid Beyin hatıraları, *Tanin*. [«Cavit Bey'in Hatıratı», *Tanin*, 15 Ekim 1944-2 Ağustos 1945].

(*) *Talât Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, 2. bas., İst. 1990, s.34.

Kabinede birinci planda rolü olanlardan ve ilk müteşebbis âza sayılması gerekenlerden biri de o günün Meclis Reisi Halil Menteşe'dir, demiştik.

Halil Bey, 2 Ağustos 1914 günü sadrazamın yaptığı davet üzerine yanına gider. Enver ve Talât oradadır, Alman elçisini beklemektedirler.

Burada antlaşmanın müsveddesini okuyan Halil Bey, tasarının «sırf Rusya'ya karşı tedafüî (savunmaya yönelik) olarak» hazırlanmış olduğunu söyler(!) ve «hukuk-ı mütesaviye (eşit haklar) üzerine ve sadece Rusya'ya karşı tedâfüî mahiyette, hiçbir Osmanlı Hükümetinin yapamadığı bir muahede» olduğunu söyler.

Halil Bey, antlaşmayı böyle anlatır. Burada iddiasına delil olarak bir de olayı ileri sürer.

Hattâ elçiyle birlikte gelen Elçilik Baştercümanı Weber:

- Mademki İmparator savaş ilan etti, yükümlülüğünüzden kurtuldunuz! demiş.

Burada Halil Bey'in ifadesinde açıklık yoktur. Yalnız şu anlaşılıyor ki, Halil Bey imzalanan antlaşmayı ancak Rusya'nın bir saldırısına karşı Almanların yardımım garanti eder nitelikte görmektedir. Yani burada Halil Beyin fiili sonuçları kavramamış olduğu anlaşılıyor.

Halil Bey, kendi aklından da nasip aldığını sandığı antlaşmanın akıl ve hikmet çerçevesinde düzenlendiğinin delilini vermiş olmak için tercümanın bu ifadesine değer veriyor ve anılarında yaptıkları antlaşma ile geçen kanlı ve acı yılların alayından, yıllar geçtikten sonra bile bir şey anlamadığının delilini vermiş oluyor. Koca Halil Bey...

İmza ettikleri antlaşmanın manâsım anlamadıklarını anılarında acı acı itiraf eden bir arkadaşına, Cavid Bey:

«Muahededе lehimize hiç bir şart mevcut olmadığı halde Almanya için devletin hayatını tehlikeye koymakta olduğumuzun hiç farkında değillerdi» der.

Bir toplantıda, Talât Bey, Cavid Bey'in bu itirazını sadrazama söylediği zaman sadrazam,«Tabii, siz onu bana bırakınız,» demekle yetinmiştir.

22 Temmuz 1914'te Sadrazam konağında aşağıda yazılı şekilde değişikliğe karar verirler:

1 - Bulgaristan hareket etmeden ve Romanya'nın tarafsızlığı gerçekleşmeden hareket etmemek.

2 - Doğu Anadolu'dan Kafkasya Müslümanları ile bağlantıyı sağlayacak biçimde, Rumeli'de Türklerin yerleşik olduğu topraklara kadar sınırın genişletilmesi,

3 - Adli ve iktisadi kapitülasyonların kaldırılması,

4 - Arazimizi düşman istila ettiği takdirde bu istilâ sona erdirilinceye kadar barış yapmamak,

5 - Tazminat-ı harbiyeden (savaş tazminatından) bize de hisse(!)...

Hepsi birbirinden, en sonuncu da hepsinden komik bir kuruntu...

Onlar kendi kendilerine gelin güvey oladursunlar. Alman elçisi sadrazamın tek imzasını alır almaz, karşısında dikiliyor. Üyelerinin çoğunun haberi olmayan bir devlet kabinesi olduğu sanılan bu kurulu zorlamaya başlıyor, masayı yumruklayarak:

Hadi efendiler! İmza ettiniz, icabını yapınız, bekliyorum, demeye başlıyor.

İlk önce bu büyük başarılı eserden, eserin sahibi ürkmektedir. Sadrazam efendi ne ekmişti, çıkan ürün ne?!...

Bu teklif ve ısrar karşısında birbirine giren paşalar ve beyler, mazeretler bulmaya koyulurlar. Birisi Bulgarların uygun olmayan durumundan söz ederken, öteki İtalya'yı öne sürmeyi düşünür. Kabinede korkunç bir panik başgösterir. Bir tür sorumluluk duygusu altında, savaştan kaçınmanın yollarını aramaya koyulurlar.

Sadece Enver, Talât, Halil Beyler verilen sözü tutmak gerekeceğini, Almanya ile yazgı birliğine oldubitti olarak bakmak zorunluğunu kabule yanaşmaktadırlar. Ancak bunu açıkça iddia ve ısrar etmemekle beraber kabineyi bu hedefe yöneltmeye çalışmaktadırlar.

Cemal Paşa bu hengâmede savaş aleyhtarı safta görünmektedir. Onun o günkü düşüncesi ve ileri sürdüğü fikirler şunlardır:

«Bizim harbe iştirakimizin mümkün olduğu kadar gecikmesini bütün mevcudiyetimle istiyordum. (...) Evvelâ ordumuzun seferberliğimizi tamamlamadan evvel harbe dahil olmamız Almanya için bir fayda temin etmemekle beraber, bizim için intihar olurdu. Çanakkale'de İstanbul ile Rusya hududunda hiçbir neferimiz bile bulunmadığım bilen İngiltere ve Fransızlarla Ruslar bir taraftan Çanakkale ve Karadeniz Boğazı'na ve bir taraftan Erzurum üzerine ani bir hücum tertip ederler ve bir yandan İstanbul'u işgal ederek diğer taraftan da Erzurum üzerinden Sivas'a ve Anadolu'nun göbeğine doğru ilerleyecek olurlarsa Osmanlı ordusu harbin sonuna kadar seferberliğini tamamlayamaz ve daha ilk günlerde Osmanlı hükümetinin mevcudiyetine nihayet vermiş olur.»[1]

Cemal Paşa'nın bu düşüncesi kabine arkadaşları tarafından o zaman onaylanmış ve isabetli fikri Alman elçisine de kabul ettirilmiş...

Bunun sonucu olarak Osmanlı hükümeti, genel savaş süresince tarafsız kalacak ve bu duruma her iki taraf devletlerini uymak zorunda bırakmak için ordusunu seferber hale koyacak ve silahlı bir tarafsızlık ilan edecek...

Çok yakın olaylar bunun bir avutma manevrası olduğunu, bu tür tartışmalara Goeben ve Breslau zırhlılarının gelmesi için gerekli zamanı kazanmak amacıyla müsaade edildiğini ispat edecektir.

8 Ağustos 1914'te Alman Deniz Ataşesi, Osmanlı Bahriye Nâzırına şöyle bir başvuruda bulunur:

İngiliz donanması tarafından takip edilen Akdeniz Merkez müfrezesi Çanakkale'ye doğru çekilmektedir. Alınan bilgiye göre, Goeben zırhlısının kömürü kalmamıştır. Bahriye Nezareti'ne ait depolardan 5-6 bin ton kömürün verilmesi rica olunur.

Bahriye Nâzırı, sadrazamın, Enver ve Talât Paşa'ların görüşünü sorduktan ve onay aldıktan sonra bunu sağladığım söyler.

(1) Cemal Paşa'nın Hatıratı, sayfa 97. [1977 basımı, s.155].

Üç gün sonra, 11 Ağustos 1914 tarihinde bütün bu kabine komikliklerine son verecek olan bir olayı Enver, aynı günde sadrazamın yalısında toplanmış olan bakanlar kuruluna meşhur:

«Bir erkek çocuğumuz dünyaya geldi» sözüyle müjdeler. Ve arkadaşlarını merakta bırakmamak üzere bu bilmecenin açıklamasını şöyle tamamlar:

«- Goeben ve Breslau bu sabah Çanakkale önüne gelmiş ve İngiliz donanması tarafından takip edilmekte olduğundan bahisle Boğaz'dan mürurunu (geçişine) müsaadesini talep etmiş, bir müttefik devlete ait sefain-i harbiyeyi (savaş gemilerini) muhakkak bir tehlikeden vikaye (korumak) için bu talebe muvafakat edilmesi emrini verdim. Gemiler, şimdi Boğaz'ın beri tarafında boğaz istihkâmatının taht-ı himayesinde (koruması altında) bulunuyorlar. Biz de bunun neticesi olarak bir mesele-i siyasiye (siyasi sorun) karşısında kalmış oluyoruz. Bu gece bu meseleye dair bir karar vermek lâzım gelir.»[1]

Enver'in bu hareketi, arkadaşlarını bir görüşme ve karara davet değil, bir oldubittinin bildirimi niteliğindedir.

Bakanlar Kurulunun hepsi anılarında bu işten katiyyen haberdar olmadıklarını ve dolayısıyla onayları bulunmadığını söylerler. Bunun artık önemi yoktur. Şimdi bu oldubittiyi gevelemeye ve hazma çalışmaktan başka yapacakları bir şey olmasa gerek...

Kimisi gemilerin silahtan arındırılması, kimisi karasularımızı terketmeleri gerekeceği fikrindedirler. Onlar tartışmalarına devam ededursunlar, gemiler Boğaz'dan geçip giden İtilâf devletleri bandırasını taşıyan gemileri çevirip araştırmalara başlamışlardır bile!...

İtilâf devletleri, bu durumu protesto ederler. Kabine şiddetli bir bunalım içindedir. Sadrazam dövünür durur. Cavid Bey henüz kesin bir karara varmamıştır. Cemal Paşa olaylara uygun yürür. Kabinenin öteki üyelerinden söz etmeye gerek yok, tamamıyla savaş aleyhtarıdırlar. Ne faydası var ki, onlar artık mevcut sayılacak bir değer taşımazlar.

---

(1) Halil Menteşe'nin hatıraları, *Cumhuriyet* gazetesi. *[Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İst. 1986]

Elçi hazretleri son derece gazaplı bir haldedir. Sadrazam Paşa'nın gemiler hakkındaki bakanlar kurulu teklifini bir görüş gibi arza cesaret ettiği bir günde, elçinin yamından çıkıp arkadaşlarının odasına gittiği zaman, büyük bir felâket haberi gibi elçinin pek kızgın olduğunu arkadaşlarına bildirdi. Ve bir daha elçi hazretlerine bildirim aracısı olma görevini yapamayacağını, onunla görüşmek üzere başka arkadaşların gitmelerini istedi.

Büyük patron şöyle bağırıyordu:

- İmparatorun gemilerinin silahları alınamaz!...

Ve buna şöylece tehditlerini ekliyor:

- Silahlı bir tarafsızlık yoluyla bir süre için savaşa girmemek şeklini de artık kabul edemeyeceğim. Alınan savaş gemilerinin bu zorunlu ilticası durumu değiştirmiştir. Bu olay İtilâf devletleriyle Osmanlı hükümeti arasında ilişkilerin kesilmesine yol açar, hattâ savaş ilan etmek zorundasınız.(1)

İşte nihayet Almanya, elçinin ağzından maksadını açığa vuruyordu.

Çok büyük bir bunalım içinde kalan kabine üyeleri, başta reisleri Paşa olmak üzere, savaşa bir süre daha girmeme çarelerini elde etmek için mazeret ve çareler arıyorlardı.

Bu arada Halil Bey'in kurtarıcı bir keşfi imdada yetişti: Gemileri satın almak!

Gemilere Çanakkale'de gösterilen iyi kabul bu maksada dayatılacak ve böylelikle İtilâf devletlerinin itirazları önlenecekti.

Cemal Paşa bu olayı:

- Herkes geniş bir nefes aldı... diye açıklar.

Halil Bey de:

Bilhassa Cemal Paşa'nın sürüruna pâyan (sevincine son) yoktu, diye anlatır.

Artık Sadrazam Paşa çok hiddetli bulunan Baron Wangenheim ile tartışmaktan çekinmektedir.

- Ben gidemem, adam şehri yakar kül eder, öyle giderim, diyor.

Bu buluş üzerine Wangenheim'le görüşmeye Talât ve Halil Beyler memur edilir.

(1) Halil Menteşe'nin hatıraları, *Cumhuriyet*.

Nâzırlardan kiminin görünürde, kiminin ciddi dediği bu alışverişi İtilâf devletleri ciddi bir sözleşme olarak kabul etmediler ve ancak Alman askeri kuruluyla Alman gemilerindeki mürettebat ve kumanda heyetini çıkarmak şartıyla kabul edebileceklerini resmen tebliğ ettiler.

Bu aralık İtilâf devletleri elçileriyle ilişkiyi Cavid Bey'le Cemal Paşa kurmaktadırlar. Bu ilişkileri bazan İtilâf devletleri tarafından karşılık görmeyen ciddi birtakım teklifler gibi anlatırlar. Yerine göre de birer avutma hareketi gibi gösterirler ve bunu itirafta sakınca görmezler. Anılarında, İtilâf devletleri tarafından gelen bazı teklifleri samimiyetsiz ve gelişigüzel gibi göstermeleri, Almanlarla savaşa girmenin makul ve zorunlu sebeplerini ayakta tutma çabasından doğmuş olduğu anlaşılır.

Genel savaşın ilk günlerinden bir gün, Cemal Paşa bu konu üzerinde konuşurken, bana:

- Sen zannediyor musun ki, biz tepetaklak Almanlarla bağlaşarak savaşa girdik. Benim İtilâf devletleri elçilerinin aşındırmadığım kapısı mı kaldı? Fransızlara ittifak teklif ettim reddettiler. İngilizlere hiç olmazsa kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ediniz, sizinle harbe girelim, dedim. Buna bile razı olmadılar, demişti.

Cemal Paşa ve arkadaşlarının kendilerinde varsaydıkları yetkiler dikkate değerdi. Bir de, ne olursa olsun birisiyle bağlaşarak savaşa girmek zorundaymışlar sanki... Cemal Paşa bu konu üzerinde anılarında şunları yazar:

«Bir akşam üzeri kendisiyle görüşürken, Sir Louis Mallet (İngiliz Sefiri), bana: 'Paşa, Hükûmet-i Osmaniye bîtaraflığım (tarafsızlığım) hakikaten ve sonuna kadar muhafaza için ne gibi menafi teminine razıdır?' diye sordu. Ben de buna cevap olarak, Hükümet-i Osmaniye'nin bîtaraflığından şüphe etmemesini, ancak bu suale Sadrazam Paşaya arzetmeksizin cevap veremeyeceğimi söyledim.

Bunu müteakip vereceğim cevabı, sadrazamla birkaç madde ile şöyle kararlaştırdık:

1) Kapitülasyonların ilgası, 2) Yunanlıların aldıkları adaların iadesi, 3) Mısır meselesinin halli, 4) Ruslar tarafından dahilî işlerimize müdahale edilmemesi, şayet Ruslar tarafından bir tecavüze duçar olursak (saldırıya uğrarsak) İngiliz ve Fransızlar tarafından bilfiil mümanaat olunması (karşı konulması) ve saire...»

Savaş içerisinde yayımlanan İngiliz *Mavi Kitap*'ından öğrenildiğine göre, Sir Louis Mallet'nin bunları telgrafla Londra'ya bildirdiği anlaşılıyor. Üç dört gün sonra da bir cevap aldığım Cemal Paşa anılarında yazar. Elçinin cevabı şöyledir:

«Kapitülasyonların adlî kısmının ilgası şimdilik mevzu-u bahis edilmesi caiz görülmüyor. Ancak malî ve iktisadî kapitülasyonların ilgasına tamamiyle taraftar. Rus sefiri itiraz etmiyor; adlî kapitülasyonların ilgasım (kaldırılmasını) da tamamiyle kabul etmektedir. İngiliz ve Fransızların bunda daha ziyade alâkaları olacağını, onların da muhakeme hususatı için reserve -kayd-ı ihtiyat yapmakla yetinecekleri, tamamiyet-i mülkiye (mülkiyet hakkına dokunulmazlık) hakkında da tahrirî teminat vermeğe hazır olduğunu» söyler. Kısaca, şekle ilişkin bazı çekincelerle üçü de onaylarlar.

Avusturya elçisine gelince: Diğer devletler onaylarlarsa Avusturya'nın da onaylayacağım, ancak zamanın fena seçildiğini, kararın kamunun çıkarına olmadığını(!) söyler. Ve İngiltere ile Fransa'nın bunu kabul etmeyecekleri, savaş ilan edecekleri görüşünü eklemeyi ihmal etmez.

Büyük müttefikimizin elçisi Wangenheim sahnede, elinde kırbacı eksik, büyük bir öfkeyle görünür, ağzını açar gözünü yumar...

Cavid Bey'le aralarında aşağıdaki diyalog iki saat sürer:

Elçi tereddütsüz, Cavid Bey'e:

«Sizin böyle bir karar almaya, bize sormadan böyle bir harekette bulunmaya hakkınız yoktur!»

Cavid Bey büyük müttefikin bu itirazı karşısında hayretler içinde kalır:

«Bize ait olan bir işte görüş alışverişine gerek görmedik, kendi işimiz hakkında verilmiş olan bu karardan doğacak akıbetin sorumluluğunu yüklenmeye hazırız.»

Tartışma şiddetle devam eder. Sefir:

«Bu karar zamanımn çok fena seçildiğini bilmelisiniz. Müttefiklerin siyasî menfaatlerine aykırıdır. Yarın İngiliz ve Fransız donanmaları Boğazlardan geçecekler ve size savaş ilan edecekler, biz, böyle bir olgu karşısında size katiyyen yardımda bulunmayacağız. Boğazlar katiyyen direnemez. Siz bu yolla Türkiye'nin mahvını hazırlıyorsunuz. Sizin bu kararınızın Berlin'de ne fena etkiler

yaratacağını bilmelisiniz. Ne ittifak kalacak ne bir şey!... Ben de yarın askerleri alarak buradan gideceğim.»

Bağırıyor, yumruklarıyla masayı dövüyor. Cavid Bey «âdeta kendimi kudurmuş bir köpek karşısında zannetmiştim. O, söz söylemiyor, havlıyordu,» diye yazar[1].

Kendini zor tutabildiğini söyleyen Cavid Bey:

«Kararımız için en uygun zamanı seçtiğimize inanıyorum. Bunda müttefiklerin siyasî menfaatlerine aykırı hiç bir taraf yoktur. Sizden önce bu kararımızı Rus, İngiliz, Fransız elçilerine söyledim. Onlar ne sizin gibi tehdit ettiler, ne de kızgınlık gösterdiler. Bilakis, sükûnetle dinlediler. Savaş ilan ederlerse biz de döğüşürüz. Bundan en çok siz memnun olmalısınız. Bizi savaşa sürüklemek istiyorsunuz, biz de boyun eğmiyoruz; bu dediğiniz olursa, daha ne istersiniz? Amacınıza ulaşmış olursunuz.»

«Bu kararın benim teşvikimle alındığını zannedecekler! Böyle sanılmasını kesinlikle istemem. Berlin basınında bu kararınız aleyhinde yayın yaptıracağım. Tarafsız devletler, bu kararınızdan zarar görecek ve etkilenecekler, Üçlü İtilâf devletlerine eğilim duyacaklar. Böylece Almanya aleyhine daha büyük bir kuvvet ortaya çıkacak.»

Cavid Bey şu cevabı verir:

«Burada kullandığınız dil, bu kararın sizin teşvikinizle alınmadığının yeterli kanıtıdır. Alman menfaatine uygun buluyorsanız, bu dili dışta da kullanabilirsiniz. Merak etmeyiniz! Bu kararımızın sizin teşvikinizle alınmadığım bilirler. Herkes bilir ki Almanlar, burada kazanmış oldukları en ufak menfaatlerinden vazgeçmezler. Bunu âlem bilir. Bunun âleme ilanını istiyorsanız, ben, İstanbul gazeteleri ile Alman sefiri hazretlerinin şiddetli protestosundan söz ettirebilirim.»

Fikrinden zerre kadar ayrılmadan elçi devam ediyordu:

«Evet, bu karar bütün Avrupa'nın çıkarlarını bozacak niteliktedir. Bu karar bütün düşmanları bir araya toplayacak bir mucize yaratacaktır. Bugün öğleden sonra bütün elçiler toplanarak bir nota ile bunu protesto edecekler; biz de Rusya ile anlaşıp Türkiye aleyhine barış yaparak, savaşa son vereceğiz.»

(1) Cavid Bey'in hatıra defterinden; 1946'da *Tanin*'de yayımlanmıştır.

Cavid Bey:

«Savaşta bulunduğunuz için, Rusya elçisiyle herhangi bir yerde buluşup bu karara varamazsınız. İsterseniz size kolaylık olmak için Maliye Nezaretinde bir salon hazırlatayım, bir tesadüf eseriymiş gibi orada buluşup anlaşırsınız.»

Wangenheim:

«Siz bana bundan iki ay önce görüştüğümüz zaman, henüz hakimlerin ve mahkemelerin ıslah olunmadığından söz ederek adlî ayrıcalıkların kaldırılması zamanının gelmediğini söylemiştiniz, şimdi bu iki ay içerisinde mi bunlar ıslah edildi. Bu mesele savaştan sonra incelenir. Almanya bunu size verir. Siz tecrübesiz bir adamsınız!»

Cavid Bey:

«Biz memleketimizin çıkarlarını anlayacak kadar bilgi ve tecrübe sahibiyiz, bu muhakkak.»

Elçi:

«Siz, bir türlü yürümek istemiyorsunuz. Yürüyemeyeceksiniz. Savaştan kaçıyorsunuz. Bunu Berlin'e yazacağım, sözünüzde durmuyorsunuz. Yahut Yunanlılarla savaşmak istiyorsunuz, bundan bize ne?...»

Cavid Bey:

«Berlin'e istediğinizi yazabilirsiniz; fakat bizim söylemediğimiz bir şeyi söylemeye hakkınız yoktur. Savaşı uygun zamanda kabul edeceğiz, harp edeceğiz, intihar etmek istemiyoruz. Siz bu muharebeyi kırk senede hazırladınız. Biz kırk günde hazırlanamayız. Bu mesele hakkında sizinle görüşmedim; fakat arkadaşınızdan işittiğime göre Bulgarların durumu belli olmadan, Romanya'nın tarafsızlığı sağlanmadan bizim savaşa girmemizin uygun olmayacağını siz de kabul etmişsiniz; hattâ bunu sadrazama yazdığınız bir mektupla açık açık ortaya koyuyorsunuz. İki aydan beri elçileriniz, ne Sofya'da, ne de Bükreş'te bir şey yapamadılar. Yapamadığınızı bizden mi bekliyorsunuz? Bizi denemek istiyorsanız, Bulgaristan ve Romanya'da gereken güvenliği elde ediniz.»

Alman elçisi:

«Benim sadrazama yazdığım mektup antlaşma hüküm ve gücünde değil. O, bir avukat müşaveresi gibi bir şey... Romanya ve

Bulgaristan'dan teminat alınırsa, siz yarın başka bir bahane bulursunuz. Ben bütün bunları Türkiye'nin dostu sıfatıyla söylüyorum.»[1] der ve kapıyı vurup gider.

Ertesi gün, 28 Ağustos 1914'te gerçekten elçileri davet eder; fakat İtilâf Devletleri elçileri bu davete uymazlar.

Bir taraftan Baron Wangenheim'in sinirlerini yatıştırmak, bir süre için savaşa girmek belasını geri atmak imkânlarını elde etmeye uğraşırlarken, diğer taraftan Cemal Paşa ile Cavid Bey, İtilâf Devletleri elçileri nezdinde oyalayıcı teşebbüslerinde devam ediyorlardı.

Bütün bu teşebbüslerin, Almanlarla ittifak antlaşmasının imzalanmasından sonra yapılmış olduğuna göre, samimiyeti şüphelidir. Böyle olunca; tarafsız kalmak şartıyla İngilizlerin verdikleri güvencenin ciddiyetine önceden inanmamaya niyet etmiş insanların bu yoldaki görüşlerinin dinlenmeye değer olmayacağı anlaşılır.

Ne olursa olsun, ilgili kişiler anılarında bunlardan söz ederken duruma göre ciddi, gerekli sandıkları yerlerde de şakacı bazı açıklamalar yapmışlardır. Bunların tümü de mızrağı çuvala sığdırmak çabasından ileri geçer şeyler olmamakla beraber, başka yönlerden birtakım gerçekleri açıklamaya yarayacağı için kale alınmaya değer... Sözgelimi Cemal Paşa, bütün bu çalışmalar arasında «bazı gülünç konuşmalar da olduğunu» yazar ve İngiliz elçisi Sir Louis Mallet ile aralarında geçen bir konuşmayı örnek vererek der ki:

«Bir gün Sir Louis Mallet ile konuşurken, Enver Paşa'nın Almanlar tarafından tamamen kazanılmış olduğuna emin bulunduğunu ve pek yakın bir zamanda Alman zabitleri ve bilhassa Goeben ve Breslau vasıtasıyla harp ilanını icap ettirecek bir vaka ihdas edeceklerini (olay çıkaracaklarını) söylemişti.

Kabinede tarafsızlık fikrinin galip olduğu ve binaenaleyh hiçbir tehlike mevcut bulunmadığı tarzında cevap verirken dedi ki:

- Hayır, Cemal Paşa, aldanıyorsunuz. Ben eminim ki, bu Almanlar maksatlarına nail olmak (ulaşmak) için bir hükümet darbesi yapmaktan bile çekinmezler. Meselâ sizi hapsederler ve kimbilir ne yaparlar.

(1) Cavid Bey'in hatıra defterinden; *Tanin*, 1946.

Pek safça bulduğum bu sözlere yine safça cevap vermiş olmak için, gülerek dedim ki:

- Öyle bir şey hissettiğim anda, ittihaz edeceğim (alacağım) tedbiri ben çoktan düşündüm. O zaman Bahriye Nâzırı sıfatıyla Çanakkale'yi İngiliz ve Fransız donanmasına açar, ihtilâl halinde bulunan donanmanın tedibini (cezalandırılmasını) onlara havale ederim,» dediğini söyledikten sonra, şunları ekler:

«Pek şayan-ı hayrettir ki, o zeki diplomat bu sözlerime inandı. O kadar ki, bu manâsız konuşmayı Hariciye Nezareti'ne nakletmiş olduğunu sonradan *Mavi Kitap*'tan öğrendim.»(1)

Bir defa buradan Cemal Paşa, kendi kalemiyle, «Sir Louis Mallet beni göründüğüm gibi kabul ediyordu. O bütün ilişkilerde açıkladığım fikir ve kanaatlerin sahibi olduğumu, gerektiğinde değişmeyeceğimi zannetmiş, bana inanmıştı!» demiş olmuyor mu? Şaşılacak derecede zeki olduğunu söylediği İngiliz diplomatının burada anlamadığı şey ancak budur. Yoksa elçi, bir gözlemci olarak, âdeta olacağı delici bir bakışla görmüş, keşfetmiş sayılır. Bunun safça yanı neresi? Burada söylenecek söz, adam âdeta bir sihirbaz gibi geleceği görmüştü, demekten başka nedir?

Bir devlet adamının en kıymetli dakikalarını en ciddi kararlara ayırmaya mecbur olduğu bir günde, şakaya zaman ayırması kabul edilebilir mi? Onun tevili mümkün olacağını umduğu bu olay, hiç de onun anladığı gibi ne safça bir söyleşidir, ne de tuhaf olaylar arasında anılmaya uygun bir şeydir.

Elçinin, dünyanın en büyük devletinin temsilcisi bulunması bakımından, o dakika Cemal Paşa ile paşanın söz konusu ettiği vatanına ilişkin sorunların hayatî değeri olması muhakkaktır.

Anılarında bu olayı tevile çaba gösteren paşa, orada konuştuklarının havanın derinlik ve enginliğinde izi kalmayacağını sanmış; elçinin *Mavi Kitap*'a ciddiyetle aktardığım görünce, bu türden ciddilikle bağdaşmasına imkân bulunmayan bir lâubalilikle tevil zorunda kalmış olduğu anlaşılıyor.

Cemal Paşa, bu sözleri olaylardan önce, o günlerde söylemiş olsaydı, neyse... Bu yazıların elçinin tahminlerinin tam bir gerçeğe dönüşmesi, görüşlerinin çelik harflerle tarihe mal edilmesinden sonra, Berlin'de yazıldığını düşününce, insan hayrette kalmaz da ne yapar?

(*) Cemal Paşa'nın Hatıratı. [1977 basımı, s.168-169].

Adamın bütün tahminleri birer gerçek olmuş, gemiler Cemal Paşa'nın haberi olmadan çıkmış, tıpkı tahmini üzere savaşa yol açacak bir olay çıkmış, bu yüzden savaşa girilmiş, ordular yenilip perişan olmuş, devlet çöküntüye uğramış, Cemal Paşa kaçmış, Almanya'ya sığınmış, orada anı yazıyor. Anılarında da bunu yazıyor. Şaşılmaz mı?

Gerçi elçinin ihtimal verdiği hükümet darbesi gerçekleşmemiştir. Çünkü buna ihtiyaç kalmamıştı; yoksa Almanların böyle bir darbe yapmalarına hiç de engel yoktu. Sadece bu türden bir hareketi, mahallileştirmek, bir Türk hareketi olarak maskelemek ihtiyacındaydılar. Bunu yapabilecek kıratta adamları da Almanlar, çoktan, Meşrutiyetin ilk günlerinde Selanik'te hazırlamışlardı. Bayrak olarak kullanacakları Türkler çoktan mevcuttu: Enver ve taraftarları, en sadık bir Alman generalinden daha da önce bu iş için biçilmiş kaftandı.

Bir hükümet darbesiyle işin hallinde tereddüt edecek hiçbir şey de yoktu. İttihadcılar, daha birkaç ay önce, Bahriye Nâzırı Paşa da içlerinde olduğu halde, kırk elli baldırı çıplakla Bâbıâli'ye bir baskın yaparak iktidarı almanın örneğini vermemişler miydi?

Kırk elli baldırı çıplakla yapılabilen bir işe, çelik iki zırhlı ile iki üç bin silahlı Almanın yardımına dayanacak bir harekete hiçbir kuvvetin engel olamayacağım kıyasla tahmin mümkün değil midir? Buna üstü kapalı olarak herkes boyun eğmiş bulunuyordu. Buna biraz aşağıdaki satırlarda bizzat Talât Paşa'yı şahit göstermek mümkün olacaktır.

Cemal Paşa, Sir Louis Mallet ile konuştuğu gün değil, Mısırlı Prens'e «Hayrü'n fi ma-vak'a» (her vakanın hayrı, kendiyle gelir) dediği dakika esasen tutuklu sayılabilirdi; onun çare olarak düşündüğü İngiliz ve Fransız donanmalarını davet yetkisi de, aslı olmayan bir şeydi. Denebilir ki, Cemal Paşa o günkü serbestliğini üstü kapalı boyun eğişine borçludur. Nitekim o bundan sonra sadece oldubittilerle fikirlerini bağdaştırmaya, daha doğrusu fikirlerini oldubittilere göre düzenlemeye gayret edecek, siyasî ve askerî hayatının sonuna, bunu tekrarlayarak varacaktır. Ne yazık oldu ona da, memlekete de...

O, nasıl ki kendisinden gizlenen «hatır ve hayale gelmeyen bir hâdise» olarak nitelediği antlaşmayla karşı karşıya geldiği za-

man, «Hayrü'n fi ma-vak'a» demekle yetinmiş ve sadrazamı tebrikten başka birşey yapamamış, o nasıl ki, Goeben ve Breslau'ın Çanakkale'den girdiklerini Enver'in ağzından «bir erkek çocuğumuz dünyaya geldi» diye duyduğu zaman ufak bir itirazda bulunamamışsa, yine öyle «Hayrü'n fi ma-vak'a» gibi sözlerle olayı hazmetme yeteneğini göstermişse, o, haberi olmadan gemilerin Karadeniz'e çıktıklarını Bahriye Nâzırı olarak başkalarından, hattâ yabancılardan duyacak, devletin savaşa girdiğini yine ona başkaları haber verecek! İşin en hazini de o, bütün bunları anı diye eliyle yazacak...

⁂

«Bulgaristan'ın coğrafi mevkiinin müttefiklerimizle bizi ayıracak durumda oluşu, bizim için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Henüz Bulgarların neye karar verecekleri belli olmamıştı. En fenası paramız da yoktu. Fransızlardan yaptığımız istikrazdan alınan ilk taksitle devletin adî masraflarını sene sonuna kadar ancak karşılayabilecektik. Seferberliğimizi henüz ikmal edememiştik. Silah, mühimmat, cephanemiz de yoktu.»(1)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Heyet-i Vükelâsı (bakanlar kurulu), eksen ve merciini şaşırmış; ne yapacağım, nereye başvuracağını bilmez hale gelmişti. «Hukuk-ı mütesaviye (eşit haklar)» (!) esası üzerine ve sadece Rusların tecavüzüne karşı yapılmış ittifak antlaşması, ne Halil Bey'in kuruntusuna, ne de meşhur Talât Paşa'nın iyiniyet ölçüsüne uygun şekilde ortaya çıkmıştı. Meğer onun gereklerine uyulursa, hemen savaşa girmek zorunluğu varmış.

Cemal Paşa'ya göre:

«Şerait-i ittifakiye mucibince (antlaşmanın şartları gereğince) harb sebeplerini münakaşa etmek salâhiyetini haiz değildik. Almanya'nın Rusya'ya ilan-ı harb etmesiyle başlayan Harb-ı Umumî'ye bizim de derakap (hemen) dahil olmamız, daha mürekkebi kurumamış olan muahede iktizasındandı (antlaşmanın gereğiydi.»(2)

(1) Cemal Paşa'nın Hatıratı.

(2) Cemal Paşa'nın Hatıratı, sayfa 97.

Evet, henüz mürekkebi kurumayan bu «hukuk-ı mütesaviye esasına ve müttefik devlete elverişli (!), hiçbir Osmanlı hükümetinin akde muvaffak olamadığı muahede»nin gerçek çehresi buydu işte...

Beş on gün önce bunu kendi zekâ ve kavrayışının sonucu sayan Halil Bey bile ondan ürkmeye başladı. Bu korkunç umacının hazırladığı sonucu şöyle tasvir ve tahmin zorunluluğunu duymuştu artık:

«Bu sırada, harbe girmekliğimiz melhuz (varsayılan) bir tehlikeden sakınmak için devleti kat'i bir izmihlâle sevketmek (çöküşe yöneltmek) olur. Zira iki tarafla müzakerede olduklarına şüphe olmayan Bulgarlar, biz harbe girdikten sona üzerimize saldırırlarsa, iki ateş arasına düşecek olan İstanbul ve Boğaz'ın az zamanda sukut etmesi (düşmesi) muhakkaktır.

Bunu görmek için asker olmaya da lüzum olmadığı kanaatindeyim. Alman ve Avusturya sefirlerinin ısrarlarında da mantık görmüyorum. Zira bizim kendilerine yapabileceğimiz en büyük yardım, Boğazları sıkı tutmaktan ibarettir. Bunu berhava edecek bir teşebbüsün icrasında ısrar göstermek âdeta cinnettir.»

O vakit Talât Paşa tarafından çok takdir edilen bu etkili ve derin görüştür ki, Halil Bey'i meram anlatmak üzere Hafız Hakkı Beyle birlikte Berlin'e göndermek kararının alınmasına vesile olur.

Burada onların mercii kalmamıştı... Osmanlı İmparatorluğu'nun başkanlık makamı Berlin'e taşınmıştı sanki...

Meclis-i Mebusan!... O, karanlıklardan gelen bu zümrenin kahve ocağı makamındadır. İçinde mebus diye ikamet edenler, bunların yakınlığıyla atanmış, sadece emre uyan uşaklar, Âyan Meclisi üyeleri eski bahşişçilerden oluşan birtakım yıllanmış adamlardı. Onlar sadece formaliteleri tamamlayan soğuk damgalara benzer şeylerdi! Gerekince gereken yere basılır, o kadar.

Artık, bir an önce Alman büyük karargâhından, birkaç ay daha salhaneye gönderilmemizi geciktirme iznini almak gerekiyordu. Buna kabinenin çoğunluğu ve başta bu büyük eserin sahibi Sadrazam Paşa da en hararetli taraftardı.

Halil ve Hafız Hakkı Beylerin bir an önce Berlin'e gönderilmelerine ve donanmaya ait meselenin Başkumandanlık Vekâletinin sorumluluğuna (!) bırakılmasına (yani ciğerin kediye emniyet edilmesine), fakat savaşa yol açabilecek bütün durumlardan kaçınılmasına karar verildiğinin (!) ertesi günü yer alan bir olay, bütün bu teşebbüs ve tedbirlerin iflâsını sağlamış bulundu: Amiral Souchon(*) bütün bu gevezeliklere son verecek meşhur hareketini yapmıştı: Rus donanmasına çatmış, muharebeyi fiilen sakınılmaz hale getirmişti...

Kabine allak bullak olmuş, ileri gelenler birbirine girmişti. Sadrazam istifaya kalkıştı. Cemal Paşa'mn ifadesiyle: «Akdettiğimiz ittifakı kendileri imza etmiş ve bunun tevlid ettiği (yol açtığı) her nevi mecburiyetlere tevessül zarurî olduğu hakkında birkaç gün evvel verilen karara kendileri de iştirak etmiş oldukları halde bu ahvalin netayic-i tabiîyesinden (bu durumların tabii sonuçlarından) olan bir hâdisenin zuhuru üzerine istifa edeceklerini dermeyan etmeleri kat'iyen gayrı kabil-i tecviz (izin verilemez) olduğu ciddî bir lisan-ı lâyıkla (yakışır bir dille) müşarünileyhe (adı geçene) ifade olundu.»(1) Ve böylece paşa hazretlerine haddi bildirildi, demek oluyor. Tabii bu cümlede gizlenen manâ budur. «Ciddî bir lisan-ı lâyık»tan, bundan başka ne anlaşılır? O da bu manâyı almış, istifadan vazgeçmişti.

Bu olay hakkında Cemal Paşa'yı biraz daha dinleyelim:

«Amiral Souchon'un Karadeniz'de düşman gemileriyle aralarında Ekim ayının 29. günü cereyan eden ahvale dair verdiği rapor mucibince, en evvel Ruslar tarafından teşebbüs edildiğini kabul etmek mecburiyetinde bulunduğumuz icraat-ı bahriye (deniz eylemleri) neticesinde Ruslar ve binnetice Fransızlar Hükümet-i Osmaniye'ye ilan-ı harb ettiler.»(2)

(*) Karadeniz'e açılan Alman gemileri Goeben ve Breslau'ın (sonra Yavuz ve Midilli) filo komutanı.

(1) Cemal Paşa'nın Hatıratı, sayfa 110.

(2) Cemal Paşa'nın Hatıratı, sayfa 110.

Olup biten olaylarda Enver'in baş rolü oynamakta olduğuna okuyucularımın da şüphesi kalmamış olduğunu sanırım. Bütün kabine üyeleri, hattâ Talât Paşa da böyle bir kanaate varmış, bu kadarını da fazla bulmuştu. Yukarıdan beri karşılaşılan oldubittileri birer birer hazmetmek zorunda bırakılan kabine ileri gelenleri, Enver'den bildikleri bu son şakadan ürkmüşlerdi. En istekli savaş taraftarı görünen Talât Paşa bile anılarında bu olaydan şöyle söz eder:

«Daha önceden bu olayı hiçbirimiz bilmiyorduk. Fakat herkes gibi ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna inanıyordum. Bayram günü Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epeyce hücum ettimse de, hiç haberi olmadığına yeminle güvence verdi.»(1)

Enver'in bu inkârını, yıllardan sonra Hariciye Nâzırı Halil Bey şöyle doğrular:

22 Mayıs 1920'de Roma'da rastladığı Enver Paşa'ya Halil Bey, Rus donanmasına saldırı emrini verip vermediği hakkında sorduğu soruya karşılık olarak Enver Paşa'nın:

- Hayır! Ben saldırı için emir vermiş değilim, dediğini ve bunun adi bir söylentiden ibaret bulunduğunu yazar ve «bizim harbe girmemiz bir kaza eseri» demekten sıkılmaz.

Devleti savaşa sokup yok olmasına yol açmanın mazereti olarak «kaza»yı ileri sürmenin utandırıcı bir şey olduğunu ve bu özürün kabahatten pek çok büyük olacağını kavrayamaz.

Bu Halil Bey, o günkü kabinenin göstermelik üyelerinden biri değildi. Tersine, vekiller heyetinin güçlükleri çözümleme gücüne sahip olduğu sanılan önemli bir üyesiydi.

Bu facia hakkında son sözü meşhur Talât Paşa'ya bırakarak konuya son vermek yerinde olur sanırım. Talât Paşa, anılarında bu konuda şöyle konuşur:

«Nâzırların hemen çoğu savaşa girmeye taraftar görünmüyorlardı. Durumu korumaya çalışılmasına karar verildi. İtilâf Devletleri elçileri ise, durumun aynı şekilde devamını şu şartın gerçekleşmesine

(1) Talât Paşa'nın Anıları, 1990, s.40

bağlıyorlardı: Alman askerî kurulunun ve bütün subayları ile birlikte 'Goeben'in sınır dışına çıkarılması. Bu şartı yerine getirebilmek, hükümetin gücü ve iktidarı içinde değildi.»[1]

Talât Paşa'mn bu utandırıcı itirafından iki şey öğreniyoruz:

1 - Bir tek fişek yakmadan iki gemi karaltısıyla bir imparatorluğu ele geçirmenin mümkün olduğunu,

2 - Kabine üyelerinden bir tekinin haberi ve isteği olmadan bir devletin savaşa girebileceğini!..

İşte İttihad ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı'na böylece gözü kapalı sürüklenmişti.

«Meclis-i Mebusan'dan bir şey bekleyemezdik» demiştim. O meclis öyle unsurlardan toplanmış bulunuyordu ki, İttihad ve Terakki'nin sivrilmiş birkaç kodamanına sadece itaatten ibaret...

Buna rağmen -ne olur ne olmaz- bunu da dağıtmayı tedbire uygun gördüler ve aşağıdaki irade ile dağıttılar... Padişah:

«Harp bir şekl-i umumî (genel şekil, gidiş) aldı. Zaten mühim kanunların kâffesini (hepsini) tetkik ve ikmal etmiş bulunuyorsunuz. Kanun-ı Esasî mucibince önümüzdeki teşrinisani iptidasında (kasım başında) davetsiz toplanmak üzere Meclis-i Umumî'nin fevkalâde devresinin bu günden itibaren tatilini irade eyledim,» diye bir bildiri yayımladı.

İrade mecliste okundu. Bundan sonra ünlü nâzır Halil Bey:

«...Toplanma iradesi çıktığı zaman hariçte dahilde, eyvah yine Meclis toplanacak, yine ihtirasat cevelân verecek (tutkular kabaracak), memleket sükûnu ihlâl edilecek diye endişe edilmişti. Hamdolsun öyle bir şey olmadan sükûnla devam edildi ve dağılma demine erildi. İki buçuk ay zarfında samimiyetle, gayretle zamanın icabettirdiği sükûnla» yolunda utandırıcı bir nutuk perdahladı. Ciddi olmasa da milletin vekâletini taşıdığı varsayılan Meclisin varlığından bu derece açıkça nefret ve endişe gösteren bu Halil Bey, son olarak yine her müstebid için dalkavukları tarafından istenen ve millete en önemli görev olarak her zaman tavsiye edilen «Taç ve taht-ı saltanat etrafında müttehid ve kütle-i mürekkib (birleşmiş ve bileşik kütle) halinde bizim ırkımıza has olan azm-i metîn ile (kesin kararlılıkla), fakat mütevekkilâne (işi oluruna bırakarak) (!) vatanın muhafazasında birleşmek lâzımdır,» vecizesiyle Meclis'in toplantısına son verdi.

(1) *Talât Paşa'nın Anıları*, 1990, s.41.

Bu iktidar etrafında toplanmak davetine itirazsız uymanın, nefes almadan onun yanıbaşında şuursuz ve idraksiz bir heykel hissizlik ve hareketsizliğiyle yer almanın, perişan olmaktan başka sonuç verdiği görülmemişse de, iktidara her tırmanan bizden bunu istemekte ısrar etmiş durmuştur.

Halil Bey de, bu hayırsız dileği ortaya attı ve Meclis arkadaşlarını uğurladı. Kendi başına, rahat rahat, memleketi sükûnla yönetmeye imkân sağladığına inanarak!...

Sultan Hamid de tıpkı bu zihniyetteydi. Bu anlayışla Mithat Paşaları uzaklaştırmış, Meclis'i dağıtmıştı. Bunların da danışma ve denetime tahammülleri ancak Abdülhamid kadardı.

Bunların da onun gibi devletin asıl güç kaynaklarından haberleri yoktu. Halktan ve ona danışmaktan uzaklaştıkça zaafa düştüklerinin farkında değildiler...

Wangenheim'ın tehdidi önünde kendilerini şaşkınlığa yönelten ve çaresiz bırakan etkenin ne olduğunu, iki gemi karaltısı karşısında, hattâ bir kestane fişeği yakmadan dize gelmelerinin sebebini teşhise henüz imkân bulamamışlardı.

Onları bu zaafa mahkûm edenin, iktidara geldiklerinden bugüne kadar varlığını -Abdülhamid'den daha fazla bir asabiyetle- inkârda ısrar ettikleri halk gücü olduğunu bilmiyorlardı. Abdülhamid'in "tebaa kulları" anlayışı İttihadcılarda -şeklini değiştirerek- aynen yaşamaktaydı.

Onlar, okudukları uydurma tarihlerde övünme vesilesi olguların kahramanlarını görmemeye, bütün olayların şerefini tek ferde vermeye alışmışlar. Boyabadlı Hasan ve emsali binlerle kahramanları birer kul ve bunların gerisinde saz benizli bir genci hareketin tek kahramanı yapmayı tarihin ikiyüzlü sayfalarından öğrenmişlerdi.

SANSÜR VE GAZETELER

Meclis dağıldıktan sonra memleket «Meclis-i Mebusan'ın içtimaında kanuniyeti (toplantısında kanunlaşması) teklif olunmak üzere» kaydıyla çıkarılan irade-i seniyelerle, yani Enver'in Alman karargâhından aldığı emirlerle idare edilmeye başlanmıştı.

25 Temmuz 1914 tarihinden itibaren basın ve mektuplar sansüre tutuldular. Askerî idarece yayımlanan talimata uygun hareket etmeyen gazete ve ajansların hemen kapatılacağı ve bir daha hiçbir adla yayımlanamayacağı bildirildi. Sorumlu müdürlerin divan-ı harplere (sıkıyönetim mahkemelerine) verileceği ve şiddetle cezalandırılacağı ayrıca açıklandı.

Bir kere, bu günden sonra hiçbir adla hiçbir gazete ve ajans çıkarılamaz. Her türlü ilâvelerle yeni baskı gazeteler şiddetle yasaklandı.

Mevcut gazeteler, ancak daha önce olduğu gibi günde bir defa yayınlanabilecekti. Sabahleyin çıkan gazeteler, nüshalarını kontrol için gece saat dokuzdan on ikiye kadar ve akşam nüshaları gündüz on ikiden üçe kadar sansüre gönderilmeye mecbur edildi. Ancak kontrol subayından «talimata mutabıktır» vizesini aldıktan sonra yayımlanabilecekti.

Sansürün çizdiğini veya çıkardığını yayımlayan gazetenin kapatılacağı, müdürünün sıkıyönetim mahkemelerinde süründürüleceği, daha kötü akıbetlere düşürüleceği ihtarını da sık sık tekrarlamakta ihmal etmediler.(*)

En son söz:

«Harbe ait her türlü havadisleri karargâh-ı umumî vereceğinden bundan hariç ihbaratta bulunanların (haberler verenlerin) kim olursa olsun nereden duyduğu sorulmayarak Divan-ı Harbe

(*) 1914 tarihli Sansür Talimatnamesi'nin tam metni için bkz.: Alpay Kabacalı: "Sansür Tarihiyle İlgili İki Belge", *Tarih ve Toplum*, S. 66, Haziran 1989 ve A. Kabacalı: *Türkiye'de Basın Sansürü*, İst. 1990, s. 95-97.

sevkedileceği ve şiddetle tecziye edileceğine» dair Başkumandanlık Vekâletinin korkunç emirleri almış yürümüştü.

Birkaç gün sonra da sıkıyönetim mahkemelerince verilecek idam kararlarının infazı için gereken irade-i seniyeyi beklemek gereğini kaldırdılar. İnfaz yetkisini ordu kumandanlarına verdiler. Bu yolla, savaş boyunca binlerce vatan evlâdının şunun bunun keyfi uğrunda can vermesine imkân sağladılar.

Sansürün şiddeti hakkında bir fikir verebilmek için alınan kararlardan bazılarını analım:

«Dahil ve hariçte fena tesir yapacak» her şey! Şimendifer ve vapur kazaları, hattâ yangın... Dahası var: «Tüccarlar arasındaki muhaberattan (haberleşmeden) yiyecek, yakacak maddelerin miktar ve fiyatlarına, nakliyata dair» telgrafların herbiri sansüre tâbiydi.

Doğrusu, ne sıkıyönetim mahkemelerinin yetkilerini böyle genişletmeye, şiddetlendirmeye ihtiyaç vardı, ne de gazetelere bu şekilde baskı yapmaya gerek vardı.

İstanbul Divan-ı Harb-i Örfîsi esasen her türlü gazeteyi bir daha dünya yüzüne çıkmamak üzere kapatmaya yetkiliydi ve bu yetkiyle barışta Meşrutiyet devri ismi verdiğimiz müddet içerisinde kaç tanesini süresiz kapatmıştı. Yalnız bu kadar da değil, muhalif üç gazetenin üç başyazarını(*) sokaklarda kurşunla öldürmüşlerdi. Yayın alanında kalmış olan gazetelerin bu türlü kayıtlarla gemlenmelerine ihtiyaç yoktu. Onlar iktidarın arzularını yerine getirmek için seçilmiş ve bu niteliklerinden dolayı meydanda kalmış şeylerdi.

Onlar en insafsız insanlara parmak ısırtacak bir gayretle görevlerini yerine getirmeye çoktan başlamışlardı bile!...

Alman savaş mekanizmasının ezici gücü hakkında ellerinden gelen yazı ve resimleriyle Alman gazetelerini gölgede bırakıyorlardı. Denebilir ki, Osmanlı basını, Alman başarılarını göklere çıkarmakta şaşılacak bir çaba harcadı. Alman ordusundan önce kaleleri yıkıyor, onlardan önce düşman siperlerinin gerilerine sarkıyorlardı.

(*) Daha önce sözü edilen Hasan Fehmi ile Ahmet Samim (1884-1910), Mehmet Zeki (1869-1911) Beyler.

Bir düşman kalesinin düşmesi, bir hattın geri çekilişi bizim gazetelerden hiç değilse yirmi dört saat sonra meydan geliyordu.

«Kafkasya'da genişleyen isyanlar, Ukrayna'da ayrılma cereyanları, Fransa'da ihtilâflar, Paris'te ihtilâl endişeleri, Afrika müstemlekelerinde isyanlar, İngiltere'de endişe ve korku»... Kısaca, «her tarafta Müslümanlara karşı olan korkunç zulümler» her gün sayfaları dolduruyordu.

Demir bir silindir gibi müttefik ordularının üzerinden geçen Alman ordularının devamlı başarıları İngiliz sömürgelerinde olması umulan isyanlar karşısında tir tir titremelerini anlatan millî gayreti desteklemek, dinî dayanışmayı kuvvetlendirmek, bütün bu iğrenç aldatmalar, vatanseverlik gösterilerinin en asili ve temizi sayılıyordu.

Meçhul kaynaklardan durmadan sağlam(!) haberler geliyordu:

Sudan'da cihad-ı mukaddes!

Sudan'a bağımlı Dongola uyruğundaki Elkeab eyaletinde (ara, bak haritada bulabilir misin) bilmem ne aşireti ayaklanmış! İngiliz mevzileriyle iaşe depolarını yağma etmişler!

Bunların cihada katıldıklarını duyunca falan reis de cahidlere (cihad edenlere) katılmış. Port-Sudan şimendiferinin nihayet noktasının(!) kuzeyindeki İngiliz mevzilerini yakıp yıkmışlar! İngilizlerin Mısır'dan kaçmaları yakın!...

Ertesi gün:

«Mısır ahali-i İslâmiyesi (İslam halkı) Mısır Melîki adına çıkarılan kararların hepsini yok sayıyorlar.» Mısırlılar, hutbelerin «Halife-i Müslimîn» namına okunmasını istiyorlar.

Osmanlılar Süveyş'e köprü kuruyorlar, İngilizler siper arkalarında titreşiyorlar!...

Hindistan'da İslam'ın başkaldırısı. İngilizlerden 1800 ölü, 2500 yaralı...

Sünusîler ve İslam mücahidleri «Cerlok» yönünden Mısır'a girdiler.

El-emîr İbnü's-Suud ve el-emîr İbnü'r-Reşid aralarındaki anlaşmazlığı bırakarak düşman üzerine yürümek üzere elele verdiler. 40.000 mücahid Mısır yolunda!...

Bu karışık günlerde Laussanne'da daha çok güvenlik içinde kalacağını düşünmekle isabet ettiği muhakkak olan muhterem *İkdam* sahibinin(*) İsviçre'den din uğrunda savaşlara yüksek gerilimli yalanlar imal ederek katılması doğrusu anılmaya değer. Her gün Laussanne'dan, resmî tebligatı gölgede bırakan haberler *İkdam* gazetesi sütunlarını süslüyordu.

Büyük Hindistan ayaklanmasının genişlediğini, bütün Lahor, Delhi, Bengal havalisinin ayaklanmaya katıldığını, Afganistan'ın bu hareketi desteklemesi gibi önemli çapta martavalları ondan alıyorduk. Arab'ın meşhur sözü gibi: «Hülya olmasaydı fukara helâk olurdu». Dört yıl Alman çorbasına bu yalanları katık etmeseydik, doğrusu yaşamak daha çok güçleşirdi; yahut kurtuluş daha kolaylaşırdı.

Enver'in hayal dağarcığında olanı kalanı sadece bundan da ibaret değilmiş! O, sadece bu memleketi don gömlek salhanelere göndermekle yetinmemiş, meğer onun bir de Müslümanlık kimliğiyle denizler kadar engin orduları varmış!...

Üç yüz elli milyon İslam'a, makam-ı muallâ-yı hilâfetin (yüce halifelik katının) davetkâr mehib sadasıyle (heybetli sesiyle) haykırdı:

«Yâ eyyühe'l-İslam (ey müslümanlar)!

İslâmiyet aleyhine tehacüm-i a'dâ vaki ve memalik-i İslâmiyenin gasb ve gareti ve nüfus-ı İslamiyenin sebî ve esir edilmeleri mütehakkak olunca Padişah-ı İslam Hazretleri nefir-i âm suretiyle cihadı emrettikte «İnfiru hilafen ve sikalen ve cahidu bi evladiküm ve enfüsiküm» âyet-i celîlesi hükmünce bütün Müslümanlar üzerine cihadı farz olup genç ve ihtiyar, piyade ve süvari (nedense topçu yok!) olarak bilcümle aktârdaki Müslümanların malen ve bedenen cihada müsaraat etmeleri farz-ı ayn olduğuna ve bu suretle makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiyeye ve memalik-i mahrusa-i şâhaneye sefain-i harbiye ve orduları ile adû ve neuzibillahh-ı Taalâ Nur-i Âli-i İslâmiyetin itfa ve imhasına sai bulundukları

(*) *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet (Oran, 1862-1935). 5 Temmuz 1894'te yayına giren İkdam, Türkçülük akımını destekleyen ilk gazetelerdendi. 31 Mart Olayı'ndan sonra İsviçre'ye yerleşen Ahmed Cevdet, 1923'te Türkiye'ye döndü ve gazetesinin başına geçti. 1926'da *İkdam*'ı Ali Naci'ye (Karacan) devretti.

muhakkak olan Rusya, İngiltere ve Fransa ile onlara muin ve zahir olan hükümetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i Müslimîn'in dahi mezkûr hükümetlerin aleyhine ilan-ı cihad ederek bizzat gazaya müsaraat etmeleri, hattâ mallarım almak, çoluk çocuklarını kesmek bahasına da olsa cihada koşmaları lâzım geleceği» yolundaki fetvayla düşman memleketler idaresindeki Müslümanları lehimize kadro dahili etmiş olmakla kalmayıp, bize değil hattâ müttefiklerimize karşı da savaşmalarımn azab-ı elîme sebep olacağım ilan ediyordu.

İnsan bu kadar ilkel fikir ve kanaatlere sahip bir ferdin eline geçirdiği yetkiye bakınca, Osmanlı toplumunun otuz yıl öncesine değil, yüzyıllar öncesine ait olduğunu sanır.

Fetvada Allah namına davet ettiği dindaşlarına Peygamber vekilinin, bütün ümmeti huzurunda söylemekten sıkılmadığı yalana bakın! Sonra görüş ve kanaatlerindeki darlığa dikkat edin! Arabistan çölünde dost Arap aşiretlerine ancak yapılabilecek bir daveti, ondört yüzyıl sonra uygarlık âlemi içinde koca dünyaya yaymaya yelteniyor.

Teklife de bakın: «Eğer mensup olduğun devlet malını alacak, çoluk çocuklarınızı kesecek de olsa Alman ve Avusturyalılara silah kullanma!» diyor.

Bütün Müslümanlar buna cevap vermedi değildi. Silahları ile, atları ile -hattâ fetvada davet edilmemiş olmalarına rağmentopçularıyla geldiler. Geldiler ama, yanımıza değil tam karşımıza...

Sömürgesi oldukları devletin silahlı kuvvetleri ile beraber, onun silahlı kuvvetlileri olarak tam karşımıza!...

Evet, tam karşımıza!

En garibi, namına açılan cihada Cenab-ı Peygamber'in nesli mükerremleri (saygıdeğer nesilleri) yine Peygambere mensup aşiretlerin başında, ancak İngiliz saflarında göründüler. İslam'ın alkışları arasında...

Bunlara ek olarak Osmanlı ülkesinin dağları, taşları da asker kaçağı ile doldu. Bunları da, hilâfetin fetvasına rağmen, halifenin sadık tebaa kulları oluşturuyordu.

Hilâfet fetvasının hükmü Üsküdar'ı aşamadı, din imamlarının bir sergüzeşt arayıcısına bu aşağılaşarak boyun eğişlerine şairler de alkış görevleriyle katıldılar.

Ulema-yı kiram (temiz soylu bilginler), camilerde kürsüleri vaaz ve nasihat kasdıyla paylaşırlar da şairler dururlar mı? Onlar da kemal-i hamiyetlerinden (vatanseverliklerinin eksiksizliğinden):

Eflâke çıktı velvele-i arz-ı zemîn
İndizmine gulgule-i asuman iyan

yolundaki kıtalarla salhaneye sürülen memleket gençliğinin kan tellâllığını yaptılar. Şairlerimizin içinde bu faciaya katılmaya daha önceden hazırlanmış olanları, savaş patlamadan şiir hazırlayanları bile vardı.

Seferberliğimizi tamamlayamadan İngilizleri Kanal'ın öbür tarafına sürdüğümüzü, onlardan hayli yerler aldığımızı haber veren gazetelerden geri kalacak değillerdi ya...

Faik Âli:

Mezalimin ve cinayâtın intikam arayan,
Bir infilâk ve tuğyandır ey nâs!
Evet bu harb olamaz bir vegayr-ı bî-mâna
Bu bir cidal-i reha, bir cidal-i ihtihlâs

şiirini, savaşa girmemizden iki ay önce yazdığım, ancak savaş ilanım beklemek zorunluğuyla yayımlamayı geciktiğimi şiirin altına kaydedecek kadar zavallılık yapmıştı.

Dindar Mehmed Akif'in Berlin'den yazdığı:

Bir emrine ecdadı da ahfadı da kurban
Olmaz mı bu millet daha teyidine şâyân

mısralarıyla devam eden şiirinin üzerinde haşmetlû İmparator Wilhem'e ithafı eksik.

Ha! Ziya Gökalp'in Tanrı söyletmesi de var:

Düşmanın ülkesi viran olacak
Türkiye büyüyüp Turan olacak
Seferberlik vardır, yazdı ilânlar

Koşunuz orduya gürbüz arslanlar
Türkoğlu değildir evde kalanlar.

Galiba bunu kendinden anlamış olacak Gökalp.

Son bir nağme de bu:

Yürü, ey canlı satvet! Yürü ey şanlı asker!
Nida-yı bûmu sustur ûfûktan ey gazanfer
Şehidsen, secdelerle muallâ ruhuna der
Zemin Allahüekber, sema Allahüekber.

SAVAŞA NE DURUMDA SOKULDUK?

Almanya bir yandan siyaset ve askerlik alamnda Türkiye'yi avucunun içine alırken bir yandan da şu veya bu şekilde büyülediği Osmanlı fikir adamları şairlerinin aracılığıyla «Panislamizm»i ve «Panturanizm»i «Büyük Almanya»yı yaratma yolunda «Made in Germany» damgasım taşıyan iki silah olarak kullanmıştır.

Aklımız olmadığı muhakkak. Buna ne delil ister ne de şahit: Yoksunluğumuz sadece bundan ibaret kalsaydı, bir dereceye kadar «ne ise» diyebilirdik.

Bundan başka daha önemlice birkaç şeyden yoksunduk. Birincisi, paramız yoktu; sonra da silahımız ve cephanemiz!

Bunu sadece Napoléon değil, dağdaki çobana kadar herkes bilir ki, savaşmak için en başta lâzım olan şeyler de bunlardır: Para ve silah...

Gerçi Napoléon bunu bire indirmiş: Sadece «Para, para, para» demiş. Para olunca silah sağlamanın mümkün olacağım düşündüğü için bunu böyle söylemiş. Bu, onun için mümkündü ama, bizim içerisinde bulunduğumuz şartlara uygun değildi: Dünya birbirine girmiş, paran da olsa silah satanı bulmak zor. Paran olsa satan, satan olsa paran yok.

Sayın müttefiklerimizle aramızda Bulgaristan var, onlardan alabileceklerimizi almak da imkânsız. Düşmanlara «Durun silah sağlayamadık, biraz sabredin» de denmez. Ne yapalım, artık olan olmuştu, olanla idare edecektik.

3 Ağustos 1914 pazar günü Enver'in daveti üzerine Sadrazamın yalısında yapılan bir toplantıda Enver, ayda iki milyon lira ister ve her ilkel adamın aklına ilk gelebileni, «servet vergisi» konulmasını önerir. Cavid reddeder. Nihayet Enver, 500.000 liraya razı olur.

Cavid Bey anılarında diyor ki:

«Hayatımda bu kadar basit insan görmedim, âdeta bir ordunun dua ile yaşayacağım düşünecek kadar hayalperest. 800.000 kişilik bir orduyu beslememize imkân yoktur. Fransa'dan aldığımız borçla sene sonunu dar getirebiliriz. 23 Teşrinievvel (Ekim) 1914'te hükümet ilan-ı harbe karar verdiği zaman, mevcud-ı nakid değil Osmanlı Bankası'nda 1.210.000 liralık bir kredi bakiyesi vardı; işte bununla harbe girmiştik.»

Alman devletinin düşmanlarını kuşkulandıracak ordularını yurdumuza çekmek amacıyla yalınayak başıkabak cephelere sevkedildik.

«Bu olur mu?» demeyiniz. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu kadar hiç bir millet bu derece nisbetsiz silahla amaçsız bir kavgaya sürülmüş değildir.

Bunu bütün dünya, dost düşman kabul etmişlerdir. Bir milletin en büyük düşmanının bile bu kadar insafsızca bir haksızlığa razı olmayacağında dost, düşman herkes ağız birliği etmiştir.

Bakınız, Dördüncü Ordu kurmay başkam Miralay Frankberg, anılarında Kanal taarruzu hakkında ne diyor:

«Kanal taarruzu dile kolaydı. Biz bu hareketi yapmak için gereken imkânları ne verdik, ne de bu hareketten vazgeçtik.»

Alman kumandanlarından biri, İkinci Ordu menzil müfettişi Falkenhausne bir gün önüne yığdıkları idam kararlarını, «Giydiremedik, soğuktan öldüler, besleyemedik açlıktan öldüler, bunlar yetmedi bir de idam ederek öldürmek! Bunu başkaları yapsın, ben hayır!...» demiş ve evrakı masadan alıp fırlatmış atmış...

İşte Türk milleti böylelikle zalim vatandaşlarının zulmü karşısında yabancıların merhametine muhtaç kalmıştı. Ve hem bu yabancılar, kendi lehlerine savaşa gönderilmiş insanlara dayanamayıp acıyan yabancılardı. Alman ordularına sevkedilecek bir neferi

alıkoymak için beş yüz Türkün ölmesine razı olan Almanlardı. Bunlar acıdılar, Enver ve arkadaşları acımadı.

Beş defa yaralanan nefere, Enver'in:

«Pazarlık ölünceye kadar; cepheye...» dediği meşhurdur.

«Biz savaşa ne için girmiştik?» diye sormayınız. Yukarıda bütün ilgililerin itiraflarıyla kanıtlanmıştır ki biz savaşa kendimiz girmiş değiliz!

Talât:

«Hiçbirimiz harp taraftarı değildik, nasıl oldu girmiş bulunduk, kader!...» dememiş miydi? Bunu kendi yazısı ile ispat etmiştim.

Halil Bey:

«Enver'e sordum, onun haberi yokmuş, yemin etti. Bizim harbe girmemiz bir kaza eseriydi!» dememiş miydi.

Fukara Prens Said Halim, savaşın en şiddetli karşıtı ve düşmanı olduğunu, yüz yerde yüz defa tekrar etmemiş miydi? Savaşa girmekte rızası olmadığını Divan-ı Âlî'de (Yüce Divan) ağlayarak iddia etmemiş miydi?

Artık bütün bunlardan sonra, «biz ne için savaşa girdik?» diye bu adamlara soru sormak olur mu?

Böylece onlardan cevap almanın imkânsızlığı anlaşıldıktan sonra, bunu kendi kendimize halletmek zorunluğuyla karşı karşıya kalmaz mıyız?

Biz Kafkas, Çanakkale, Irak, Süveyş cephelerinden başka Karpatlarda da döğüşmüştük. Bu bir olgudur.

Karpatlar bir yana, öteki cephelerde hemen hemen aç, çıplak ve silahsız çarpışmıştık.

Nasıl ve ne için? sorularına verilecek cevap yoktur; fakat biz bununla yetinemeyiz, bunun sebeplerini araştırmak zorundayız. Toplumsal yapımızda bu zaafın nereden geldiğini anlamak, onu teşhis etmek, engel olacak çareleri hazırlamak görevimizdir.

Başa geçen bir delinin aklına uyarak sürülen ve sürüklenen bir sürü olmaktan kurtulmalıyız. Bu, ancak olayların üzerinde dur-

mak, onları çözmek için gereken emeği esirgememekle mümkün olur.

Bir millet için «Düşmanın da reva görmeyeceği bir şekilde bizi harbe sürüklediler» iddiası, insanlık onuru bakımından ağır bir itiraftır.

Bunun için bu türlü çürük ve toplumsal yapımıza şüphe verecek eksiklikleri kökünden çözümlemek zorunda bulunduğumuzu kesinlikle kabul etmeliyiz. Bu o demektir ki, ne kadar güç olursa olsun, gerçeğin sert çehresine cesaretle bakmayı görev bilmeli ve ne derece tehlikeli olursa olsun savunmasını yapmalıdır. Öyle ki, bir avuç adamın bu milleti, yabancı amaçlar uğruna sürüklemesine imkân vermesin.

Bu savaşa nasıl ve niçin girdik ve onu nasıl idare ettik, bu vahim sonuca hangi sebeplerle yuvarlandık? Bu, her Türkün didikliyerek öğrenmeye çalışacağı bir meseledir.

«Biz savaşa silahsız girmiştik!» deyince, insan bu iddiaya ancak hayret eder, değil mi? Fakat bu bir gerçektir, maalesef bu çok korkunç bir gerçektir.

Sözgelimi, «Enver, kredi bakiyesi 1.210.000 lira ile savaşa girdi,» derken, şunun yanıbaşına, cephelere sürüklediği vatan gençliğinin ancak yüzde 39'una silah verdi. Yüzde 61'ini don gömlekle gönderdi diye eklerlerse, şaşmayınız. Bu işte böyle olmuştur.

Biliyorsunuz ki, biz henüz Balkan Savaşı'ndan yenilmiş ve perişan olarak çıkmıştık. Henüz satın aldığımız ve askerlerimize dağıtmaya vakit bulamadığımız silah ve cephanemizin önemli bir kısmını Balkanlılara kaptırmıştık. Henüz bu yaramızı sağaltamamıştık ki, bu ateşe atıldık.

Ben size bu felâketin bir numaralı sorumlusuna bunun bir gerçek olduğunu söyleteyim, bu daha kestirme yoldan kanaat edinilmesine elverişli olur zannederim:

1914'ten önce savaşa giren Osmanlı ordusu, Ocak 1916'da Çanakkale muharebelerini bitirmişti.

Bu muharebeler, bizim zaferimizle değil, İngilizlerin harikulâde bir çekilmeleriyle sona ermiştir. Bakınız bunu Enver nasıl anlatır:

«Arıburnu'ndan 250 bin kişilik bir kuvvetin bir gecede çekilmesi tabiî düşünülemez. İngilizler, kuvvetlerinin büyük bölümünü şüphesiz çekmiş bulunuyorlardı. Ardcı kısmı ise ufak bir muhabereden sonra sahile çekilip gemilerine binmişlerdir.

Oradaki arkadaşlar yanlış davrandılar demiyorum. Bununla beraber İngilizlerin kendilerinin de itiraf ettikleri gibi, bizim keşif kuvvetlerinin İngiliz siperlerine yirmi otuz adıma kadar sokuldukları bir olguydu. Böyle olduğu halde İngilizler farkına varmaksızın çekilmeyi başardıkları için gerçekten ne kadar iftihar etseler yeridir.»(1)

Yine 29 Ocak 1916 tarihinde Meclis-i Âyan'da verdiği nutukta der ki:

«Biz kendi yağımızla kavrulmaya mahkûmduk. Bunun için düşman taarruzlarını durdurmaya mecbur kaldıktan sonra, karşı taarruza geçemezdik. Çünkü, bunu yapmak için yolun açılmasını beklerken İngilizler 150.000 kişilik bir ordu daha getirdiler ve bizi bir daha zorladılar.»

Demek, savaşın yarısına kadar ordunun cephaneye kavuşmak ihtiyacı henüz karşılanmış değildi!

Bunu işte bu felâketin bir numaralı oyuncusu kendisi söylüyor. Bu, apaçık, biz savaşa silahsız ve cephanesiz girdik, savaşın yarısına kadar da böylece silahsız, cephanesiz savaştık demektir.

Aynı nutukta Enver, savaşa niçin girdiğimizi de itiraf ediyor. Bu bence bir olayın açıklaması değil, bir cinayetin itirafıdır.

Bu sebep sizce ciddi bir zorunluk olarak kabul edilir veya edilmez. Bunu bilmem. Yalnız, biz işte şunun için girmiş bulunuyoruz:

Enver diyor ki:

«Biz başta düşmana saldırdık. Onu sahillere kadar sürdük. Fakat düşmanda taarruz arzusu görünce gemilerin ateşi altında boş yere hücumdan vazgeçerek hücumu ona bırakmayı uygun bulduk. Çünkü, bu suretle Karpatlarda yer alan savaşlar sırasında Rusların, gerek Batı cephesinde İngiliz ve Fransızların Almanlar

(1) Enver'in 29 Ocak 1916 tarih ve 1663 numaralı *Tasvir*'de yayımlanan, Meclis-i Âyan'daki demecinden.

üzerine yapmakta oldukları büyük hücumlarda onların üzerindeki yükün bir kısmını kendi üzerimize alabileceğimizi tahmin ettik!

Gerçekte bu, böyle oldu. Çünkü düşman, hepsini toplayacak olursak 500.000 kişilik bir kuvveti azar azar bizim üzerimize yığdı ve ordumuza, dostlarımıza etkili şekilde yardım için fırsat verdi. Böyle olmasaydı Bulgaristan henüz harbe girmemiş olduğu için hiçbir yoldan dostlarımıza yardıma imkân bulamayacaktık. Dolayısıyla bu hareketleriyle dostlarımıza yardıma fırsat verdiklerinden dolayı, düşmanlarımıza teşekkür borçluyuz.»

İşte bu kafa ile, Alman topraklarına bir düşman neferi ayak basmadan koca bir kıta büyüklüğündeki vatanımızın her karış toprağını düşman çizmesi altında bırakıp kaçtı. Söylemiştik: 23 Ekim 1914'te savaş ilan ettiğimiz zaman 1.210.000 lira kredi bakiyesi bir paramız varmış; işte bununla savaşa girmişiz...

Bu traji-komik olayı malî bakımdan der-top özetle anlatmaya çalışayım:

Savaş ilanından 1917 yılına kadar Almanya'dan aldığımız paraların toplamı 79.000.000 liraya vardı. Bu miktara, altın ve altın şehadetnameli olarak borçlandığımız 11,5 milyon lirayı da eklerseniz 90.000.000 olur.

Savaşın devamı süresince bir sürü mark borçlandık, bunların toplamı 496 milyon kadar tuttu. Yani bu, 25 milyon lira demektir. Bundan başka Almanya için, cam bizden caba, aldığımız cephane bedelinden de 25 milyon lira borçlandık.

Kısaca, savaşın ilanından 1917 yılına kadar çeşitli biçimlerde, gerek altın gerek hazine tahvilâtı, mark, mühimmat bedeli olarak yapılan borçlanmaların yekûnu 142 milyon liraya ulaşmıştı.

Fakat, Meclis-i Mebusan'da açıklama yapan Maliye Nâzırı Cavid Bey, sözü bütçeye getirdiği zaman şöyle haykırır:

«Bütçemiz efendiler! Hakikaten müthiş ve korkunçtur. Yani umumî borcumuzun yekûnundaki korkunçluk ile bütçemizdeki korkunçluk birbiri ile müsabaka ediyor dersem hata etmiş olmam. Bu sene bütçesi 82-83 milyon lira masrafla kapandı. Gelecek sene de bundan noksan olacağım zannetmem.

Günden güne artan, 1331 senesinde 2.361.000, 1332'de(*) 3.908.000 liraya baliğ olan askerî tekaüdleri için de bu sene ne ilâve edeceğinizi bilmiyorum. Şimdiye kadar askerî tekaüt sandığından maaş alanların miktarı 140.000'i bulmuştur. Ve zannederim ki malûliyetlerinden dolayı tekaüt edilenlerin yahut vefatlarından dolayı tahsis edilmesi lâzım gelenlerin ancak yüzde 15, 20, 25'i de bu sene ilâve edilecektir. Bunun için de 1-1,5 milyon lira ilâve ederseniz, yekûn 54.000.000 liraya baliğ olur. Varidatımız da 21.000.000 liradan ibarettir. İşte bütçemizin pürmelâl hali budur. Ne bütçemizin korkunç yekûnu, ne borçlarımızın müthiş rakamları emniyet verici şeyler değildir.»

Asıl bu borçların ödenmesi hakkında Cavid Bey'in sözleri dikkate değer: Bu borçların ne şekilde ödeneceğini açıklarken, savaştan sonra Almanların bu parayı azar azar ödememiz için gereken zamanı vermeleri ve memleketin imarı için işbirliği(!) yapmaları gerektiğini ileri sürer.

Cavid Bey, savaş süresi içerisindeki Almanya yolculukları sırasında yaptığı temaslardan, Alman devlet adamlarının bu ilişkiyi sürdüreceklerini, Türkiye'nin kalkınması için işbirliği yapacaklarını müjdelemişti.

Bu o demek ki, savaşı kazansaydık, Alman sömürgesi olarak yok olacaktık.

Zaten savaş içerisinde Almanlar bunu söylemekten sakınmıyorlardı bile. Çok defa, yüzümüze:

- Buraları böyle bırakmayacağız, hep ıslah edeceğiz. Hele savaş bir bitsin! diyorlardı.

(*) Miladi 1915 ve 1916'da.

KANAL SEFERİ

Osmanlı ordularının dördüncüsünün kurmay başkanı Miralay Frangberg, anılarında der ki:

«Alman genelkurmay karargâhı, Osmanlı ordularına üç görev vermişti:

1 - Boğazları kapamak,

2 - Bir kısım Rus kuvvetlerini üzerine çekmek için Kafkasya'ya taarruz etmek,

3 - Hind, Avustralya, Yeni Zelanda'dan gelecek kuvvetleri tutmak ve aynı zamanda Çanakkale'ye muhtemel bir çıkarmaya engel olmak üzere Kanal'a taarruz etmek...»

Burada görülüyor ki; Türkiye için ve Türkiye menfaatini ilgilendirecek zerre kadar bir şey yoktur. Bu açık. Bunun böyle olması da zorunludur. Bize hareket emirlerini Alman genelkurmayının vereceğinde şüphe edilemezdi.

Parası, silahı, cephanesi olmayan bir kalabalığın eşit şartlar altında ittifakının manâsı, ancak bu olabilir.

Enver'in, Kanal taarruzu emrini, Dördüncü Ordu kumandanı (Halepli) Zeki Paşa imkânsız bulduğu için kabul etmemiş... Yalnız bu kadar da değil; hattâ âsayişi tutmak ve sahillerden düşmanın yapması muhtemel bir çıkarmaya karşı koymak için ayrıca birlikler (tabii Türk birlikleri olacak) istemiştir.

Arap milliyetçiliği açısından vatanseverliği az paşayı bu görüşü buradan ayırmış, Berlin'e gönderilmesine yol açmıştır. Bunun yerini Cemal Paşa kabul etmiş demek...

Kanal teşebbüsü, duruma ve olaylara göre isimler almıştır. İlk adı, «Mısır'ı istilacılardan kurtarmak»tı. Kanalda boyumuzun

ölçüsünü aldıktan sonra «Keşif taarruzu» oldu.[1] Başarılı olamayınca «Keşif taarruzu» adım alan hücum 20.000 kişi ile yapıldı. Bize 52'si subay, 1410 kişiye mal oldu.

Bu iş, çok şeyler istiyordu: Bir defa, ekmeksiz, yemeksiz, özellikle susuz savaşmanın imkânı olmayacağı, keşif taarruzu sonucu anlaşıldı!

Cemal Paşa'nın, raporunda, burada sekiz saatten fazla durmalarına su ve erzaktan dolayı imkân olmadığını yazdığına göre, daha önce Mısır'ı yemeksiz ve susuz alabileceklerini zannetmiş oldukları anlaşılmıyor mu? Bu böyle olunca, bunun imkânsızlığı, ancak keşif taarruzu sonucu anlaşılmış olmuş denmez mi?

Bu kadar da değil; bundan sonra da, silahın türlüsü, cephanenin her çeşidi, talim ve terbiye görmüş askerin yüzbinleri aşması... Daha neler, neler istiyordu bu iş...

Hem galiba biraz da geç kalmışız! Biz bu taarruzu, Mısır'ın fethi amacıyla olmasa bile, nihayet Avustralyalı ve Hindli kıtaların Kanaldan geçmelerine engel olmak için yapmış değil miydik? Yahut yapacaktık.

Oysa bu Hindliler -Halifenin cihad-ı ekber davetine rağmen- Müslümanlarıyla beraber, biz henüz barış içinde yaşarken, Cemal Paşa'nın İngiliz elçisine elçilik binasında tarafsız kalacağımıza ilişkin güvence verdiği ve büyük bir saflıkla elçinin inandığım zannettiği günlerde, 20 Ekim 1914 tarihlerinde; hattâ bana, Bahriye Nezareti'nde, kendi makamında, «İngiltere'nin deniz kuvvetini anlarım; fakat kara orduları var mı? İki merasim alayından başka nesi var. Savaş ilanından sonra mı ordu yapacak? Bu olur mu?» dediği günlerde, Mısır topraklarına çıkmışlar, biz İngiltere'ye savaş ilan etmeden iki hafta önce mevzilerine yerleşmişlerdi bile.

Yine bu kuvvet, bizim «kuvve-i seferiye»nin Kanal'a varmasından günlerce önce, Aralık 1914 başlarında Avustralya ve Yeni Zelandalı kıtalarla takviye edilerek sayıları 75.000 savaşçıya yükseltilmiş.

---

(1) Dördüncü Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ali Fuad Erden'in anıları. *Dünya* gazetesinden. *[Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları, İst. 1954].*

İşte biz 20.000 kişi ile yayan yapıldak, Kanal gerisindeki mevzilerde üç kademeye yerleşmiş, top tüfek, zırhlı tren, kruvazör, uçak, ışıldak, buna benzer üstün silahları bulunan üç, dört mislimiz kuvvetindeki bir orduya Kanal'ı geçerek saldırmak üzere üç, dört yüz kilometre derinlikte, Hazreti Musa'nın kırk yıl dönüp dolaşarak vaadedilmiş toprakları ararken, şaşkınlıkla Allahı alevler arasında gördüğü ve konuştuğu (!) kuş uçmaz kervan geçmez çölü yirmi günde aşmıştık.

Çölün tam ortasında «İbin» ismi verilmiş deve izi kavşağından öte, artık dünyadan ayrılmış olan ve tümüyle Suriyeli, yani Arab erlerden oluşan kuvvetle bilinmeyen yerlere dalarken uygarlık araçlarının en basit ve en ilkeli olan telli telgraftan da ayrılıyordu.

Bu kuvvetin ancak omuzunda tüfeği, birkaç günlük zeytin ekmeği, belirli sayıda mermisinden başka, devenin kendi içeceği kadar da tulumlarda suyu vardı.

Bu ordunun, sonradan üç yıl kurmay başkanlığım yapmış olan sayın Ali Fuad Erden, bu yürüyüşü yetkili ve cazip kalemiyle şöyle anlatır:

«Sîna çölünde, böyle hayaller içinde Kanal'a doğru giderken çekim odağı Cemal Paşa idi. Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nâzırı, Dördüncü Ordu kumandam, devleti idare eden üç büyüklerden biri olan Cemal Paşa!! Ümidler ve hülyalar onda şahsiyetleniyordu. Cemal Paşa'nın hali, tavrı, edası ve kendisinden yayılan azm ve irade bize inan ve güven veriyordu.

Göz alıcı ve şâhane kır at... Ve onun düşüncelere ve hayallere dalmış süvarisi... İkisi bir bütün teşkil ediyor ve Mısır istikametindeki ufukta zarif bir siluet çiziyordu. Bu siluet zafer vaadeden bir semboldü ve bir tablo idi. Ben bu tabloyu seyrediyor ve ondan ilhamlar alıyordum.»

Ne güzel değil mi? Hülyalara dalmış bir kumandan, ilhamlarla dopdolu bir kurmay...

Cephane, malzeme, erzak yerine demet demet hülyalar, ümitler yüklenmişler; biri bir kır ata binmiş, öteki atla bütün oluşturan karaltıdan aldığı esinle kendinden geçmiş!...

Güveni bir kır at ve şâhane süvarisinden ibaret!... Kararlılık ve iradesi bir kır at ile süvarisi!

Ve bu yirminci yüzyıl Donkişot'larının delice hülyalarıyla ölüme sürüklenen binlerce yarı aç insan...

Ne hesap var, ne kitap! Realite ile ilişkileri tamamıyla kesilmiş, bir hayal âlemi içinde mitolojik ve efsanevî kahramanlar... Hülya yiyorlar, ümit içiyorlar ve muharebeye gidiyorlar!...

Ama, Von Kres bu nevi şairane duygulanmalardan çok uzak, için için gülerek şöyle düşünüyor:

«Bu malzeme ve bu askerle böyle şey olmaz. Bunu biliyorum ama, Türklerin antlaşmaya bağlanmaları için İngilizlerle aralarında kan dökülmesi lâzım. Bu hareketlerin yapılmasında bunun için ısrar ettim. Götürdüğümüz yirmi bin kişinin dökülmesi gereken kanı vermeye yeteceğini umuyordum.»(1)

Bedevî kılavuzlarla, -var mıydı bilmem- varsa o da İngilizlerin çizdiği haritalardan başka yol göstericisi yoktur.

Bedevî yıldızlara, kurmay göğsüne astığı haritaya baktı. Yürüdüler. Yürüdüler, yürüdüler...

Bir sabah, kum dağcıklarının İngiliz ışıldaklarıyla yaldızlanan tepelerini gördüler. Sırtların gerilerine tırmandılar. Kanal, önlerinde gümüş bir şerit gibi uzanmıştı.

Buraya ne için gelmişlerdi? Sonradan söylediklerine bakarsanız, şöyle durumu bir incelemek, ne var ne yok anlamak için!

Gerçi burada Kanal'ın ve onun batı sahili boyunca eski bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'ın bulunduğunu, rüşdiye mektebini bitirdikleri zaman da biliyorlardı. Bunu öğrenmeye ihtiyaçları yoktu. Burada İngilizlerin olduğunu da bilmiyor değillerdi.

Bu diyara sefer eden ordunun kumandam buraya varmadan üç ay önce İstanbul'dan ayrılırken kendini uğurlayanlara burasını alıp gerçek sahiplerine iade edeceğini vaadederek ayrılmıştı. Bunun şakadan söylenmiş olması beklenemez. Nihayet bu sözü veren, vaadi yapan insan, koca bir İmparatorluğun Bahriye Nâzırı ve önemli görevlerle görevlendirilmiş bir ordunun kumandanı.

Bu kumandan, bundan başka, bu amaca ulaşmak için koca bir de askerî hareket yapmış, bir iki ay içerisinde derleyip toparladığı seferî kuvveti bu hedefe yürütmüştü.

(1) Von Kres'in anıları - Şam Alman Konsolosuna bıraktığı bir mektup.

Hem de yarı yolda Başkumandanına:

«... Ben hafif yükle, yalnız birkaç kurmay subayla Kanal'a gidiyorum, eğer muharebede ölecek olursam bu muazzam işi senden başka yapacak kimse yoktur. Gelir benim yerimi alır ve bu teşebbüsü tamamlarsın. Allahaısmarladık.» yolunda âdeta hazin bir vasiyetname yazıyor. Bu telgrafta ilginç olan en belirgin şey, elindeki kuvvetin bu işi yapmaya yeterli olduğuna inanmasıdır. Telgrafta:

«Mudanya'dan gelecek 8. Fırka, Kanal'ı geçtikten sonra ileri alınacaktır. 36. Fırka'yı dahi ihtiyaç olursa ileri celp edeceğimdir. Elimdeki bu kuvvet, maksat için kâfidir, ümidindeyim,»[1] der.

Elbette ki, bu bir lâtife olamaz. Bir propaganda bildirisi de değil. Bu, bir ordu kumandanının, başkumandanına savaşa ilişkin olarak verdiği gizli muharebe raporudur.

Farzedelim ki hiç bir kelimesi gerçekleşemeyecek olan bu hayali, bir zavallı her ne yoldan olursa olsun öğrenir de, açıklamak gafletinde bulunursa, bir kuruntuyu sayıklamış olmaz. Devletin en önemli sırrını açığa vurmuş olduğu farzedilerek idam bile edilebilir.

Ordu kumandanının bu son telgrafına Başkumandan Vekili, şöyle cevap verir:

«Hayır! Ben seni, Mısır'ın Fatih-i sanîsi (ikinci fatihi) olarak tebrike ve elini sıkmaya geleceğim. Uğurlar olsun.»[2]

Ama bir gecelik muharebenin sabahında Ordu kumandanının yazdığı raporun beşinci maddesi, her şeyi ifadeye yeterlidir:

«İaşe ve su şartlarından dolayı Kanal karşısında durmamıza imkân olmadığından...»

Anladınız değil mi? Artık bundan sonra ordunun başkaca eksikliklerinden söz etmeye gerek kalır mı?

Burada sadece akıl durur, dil tutulur!... Bu koskoca ordu, Mısır halkı tarafından ziyafete mi davetliydi?

---

(1) Ali Fuad Erden'in anıları, *Dünya* gazetesi.

(2) Ali Fuad Erden'in anıları, *Dünya* gazetesi, 10 Ocak 1954.

Böyle de olsa, belki davet edenleri bulmakta bazı zorluklar çıkar; mesafe uzak, biz de yolları bilmiyoruz; şöyle ihtiyat olarak bir iki günlük su, yiyecek bulunduralım(*), ne olur ne olmaz, demez mi insan?

Şöyle böyle bir muharebeye değil de, İngiliz sömürge imparatorluğunun can damarını oluşturan bir bölgesini elinden hücumla, zorla almaya giden bir kuvvetin içeceği suyu, yiyecek ekmeği olmasın...

Bunları ben söylemiyorum. Olaylar böyle akış göstermiş. Ordu kumandam, raporlarında; Kurmay başkanı anılarında bunları böyle yazıyorlar.

Bu hareketi, öyle tahmin ediyorum ki, en başta Von Kres körüklemiş olacak.

Von Kres Alman düzeltim kurulu arasında en dikkate değer bir simadır. O, sadece bir kurmay subay değil, her işe yarayan, azimkâr, gayretli, sebatlı, Almanya ve Almanlık için gerekirse dünyayı ateşe verecek yetenekte bir adamdır.

Bizi ateşe vermekte, yıkılışımızı sağlamakta Enver'i maşa gibi kullanan Almanya'nın sağ eli, işte budur.

Henüz biz muharebeye girmeden ve Cemal Paşa'yı Dördüncü Ordu'ya atamadan önce, Enver bu adamı Kanal harekâtını düzenlemek üzere Sekizinci Kolordu ve kurmay başkanlığına atamış ve Suriye'ye göndermiş... Enver, Cemal Paşa'ya Dördüncü Ordu Kumandanlığım teklif ederken, daha önce Von Kres'i bu iş için gönderdiğimi söyler. Anlaşılıyor ki, Kanal taarruzu Enver'in kafasında savaşın ilamndan da önce tasarlanmış bulunuyordu.

Cemal Paşa, anılarında Von Kres'in: «Hazır buraya gelmişken neden dönelim, harbe devam edelim» dediğini yazar...

Diğer bir Alman subayı, Ordu Kurmay Başkam Miralay Frangberg, geri dönmekte ısrar eder, hem şu tavsiye ile:

(*) "Çöl azığı" olarak 600 gram peksimet, 150 gram hurma, 4 gram çay, 4 kilo su; hayvanlara 5 kilo arpa, 18 kilo su; develere 3 kilo arpa, 5 kilo su veriliyordu. Su, develerle sandıklar içindeki tenekelerde taşınıyordu. Tenekeler delinerek suların bir kısmı sızdığı gibi, acele ile tenekelerin bir kısmı da doldurulamamıştı. (Fahri Belen: *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İst. 1973, s. 233.)

«Şayet bir an gecikirsek Dördüncü Ordu'yu da felâketten kurtarmak imkânını kaybederiz.»

Boş, dolu... Lâf zamanı değil... Su yok, ekmek yok. Frangberg böyle tavsiye etmese de geri dönmekten başka ne yapılabilir?

Dördüncü Ordu'nun sonradan üç yıl kurmay başkanlığını yapmış olan Ali Fuad Erden, anılarında, «Biz hücum için gitmiştik. Muvaffak olamayınca, hücum, taarruzî keşif oldu,» der. Ve rüşvet kabilinden bu keşiften elde edilen faydaları sıralar! En ciddi konulara şiir ve hayal karıştırma alışkanlığında olan bu general, şöyle devam eder:

«Mısır'ın fethi hayaline nisbetle Kanal hücumuna hezimet (bozgun) denebilirdi; fakat, Kanal'a karşı stratejik gösteriş yapmak maksadına göre Kanal taarruzu muvaffakiyet idi. Bir defa, Süveyş Kanalı'na karşı bu teşebbüs ile Mısır'da 75.000 İngiliz askeri, iki Hind, bir Tretoryal, bir Avustralya piyade tümeni, iki Zelanda tugayı, iki İngiliz süvari tugayı, bir Hind hecin süvari tugayı tesbit edilmiştir» der.

Bu kuvvetin orada olduğunu bildikleri halde Mısır'a bu yirmi bin kişi ile gitmişlerse, ne yazık!

Muhakkak bu bilgileri Kanal karşısında kaldığı üç beş gün içerisinde edinmiş olamaz, sonradan okuduğu kitaplardan öğrenmiş olacak... Elbette yazık...

Tespite gelince:

Eğer bu laflar, bizim anladığımızdan başka gizli manâ taşımıyorlarsa, ondan sorulabilir:

Peki! Bizi önce Kudüs'ten, sonra tümüyle Filistin'den, daha sonra Suriye'den çıkaran kimlerdi? Hangi kuvvetlerdi? O Avustralyalı süvari tugayını ben Şam'ın Assağ Caddesinde gördüm, beni esir etmişti. Tuhaf! Sayın generalin hattâ olaylardan yıllarla sonra tesbit ettiği ve hem de ısrar buyurduklarına göre bu sözlerin olaylardan başka manâlar taşıdığı sonucuna varılabilir; tarihe malol-

muş olayları kişisel isteğe göre manâlandırmak imkânı olsa ne iyi...

Kurmay başkam, başarıya ulaşamayınca «taarruzî keşif» oldu bizim hücum, diyor. Tabiî bozguna uğradık demek zaten âdet değilmiş. Bunu da kendisi söylüyor.

İyi ama, bütün bu sözleri, gerçeğin manâsını değiştirmeye imkân vermeyen laflardır. Neye yarar?...

⁂

Nihayet, gün ağardıktan sonra düşmanın yanlara ve dönüş yollarına yaptığı topçu ateşine karşı, akşama kadar durarak zorunlu yapılan bir muharebeden sonra, ters geri çöllere düşüldü.

Ordu Kumandanının raporunda yazdığına göre, «Mübarek şehitlerimizin cesetlerinden başka bir şey terketmiyerek Kanal'dan muvaffakiyetle (!) uzaklaşıldı.»

⁂

Sıkı bir yürüyüşle çölü ters yüz henüz geçmemişlerdi. İki telgraf aldılar. Telgrafın biri, Alman genel karargâhındandı; şu yolda: «Böyle olmayacak hareketlerle Türk askerini imha etmek arzumuza uygun değildir.»(1)

Bundan ilham almış olacak ki Enver, Cemal Paşa'ya yaptığı «Mısır'ın fatih-i sanîsi» sıfatıyla elini sıkmaya geleceği iltifatını unutmuş; «Aman birader! öyle muvaffak olmayacak bir hareketle Mısır'a karşı taarruz doğru değil, âlem-i İslâm üzerinde fena tesir yapar. Bunu yakın gelecekte inşallah eksiklikleri tamamlayıp gereken kuvveti sağladıktan sonraya bırakmak lâzım» diyor.

Aynı telgrafla da Çanakkale'ye çıkarma yaptıklarını haber veriyor. Dördüncü Ordu'dan imdat istiyor.

(1) Ali Fuad Erden'in anıları, *Dünya* gazetesi.

⁂

Kanal taarruzu, İngilizler üzerinde bir varmış bir yokmuş etkisi yapmamış bile! Taarruzumuzdan üç dört gün sonra Kanal gelene geçene açılmış, gemiler düdüklerini çala çala Batı Cephesine, Çanakkale'ye, istenilen daha başka yere Hindli, Yeni Zelandalı, Avustralyalı askerleri koşturmuşlardı.(*)

⁂

Dördüncü Ordu yeni bir görev almıştı. Kafkasya'da ilerleyen Ruslara, Çanakkale'ye çıkan İngilizlere ve Fransızlara karşı yardıma çağırıldı.

Subaylarının ve erlerinin çoğu Arap olan bu tümenler yollara düştü. Vardıkları yerlerde eriyip gittiler.

SARIKAMIŞ CİNAYETİ

Bir savaş muhabiri olarak Kanal hareketini yapacak orduya katılmanız tavsiyeye değer olmamakla beraber, hatırı sayılacak derecede zahmete katlanmayı göze alınca gidip gelebilirdiniz. Ama Üçüncü Ordu'yu takip edemezdiniz. Hareketinize aklınız engel olmazsa giderdiniz, gelmemek şartıyla. Bu ordu belirli bir yönde yürüdü, o kadar. Dönmedi.

Demek istedim ki, Üçüncü Ordu'nun harekâtını siz de benim gibi kitaplardan okuyun ve bilenlerden dinleyin. Bu bile uykunuzu kaçırmaya, günlerce sizi dehşeti altında titretmeye yeter...

Üçüncü Ordu ve onun muharebeleri tarihte eşi görülmemiş bir trajedidir. Bu ordunun askerleri yalnız Ruslarla çarpışmadı, bundan başka ve daha yıkıcı üç büyük düşmanla boğuştu. Açlık, dondurucu iklim, bunlardan daha tehlikeli ve kahredici üçüncü üç büyük düşman: Enver, Hafız Hakkı, Bahaeddin Şakir...

(*) Kanal Seferi için bkz. Alpay Kabacalı: *Arap Çöllerinde Türkler*, İst. 1990 ve kaynakçası.

Açlık! Eğer Dokuzuncu Kolordu kurmay başkanının hesabı doğruysa, bu orduyu hareket halinde değil, olduğu yerde iaşeye imkân yok! Hesap şu: Ordu 190.000 insan 60.000 hayvandan oluşuyor. Toplam 1.200.000 kilogram erzak var. Bu hesaba göre ordunun 4,5 günlük erzakı mevcut. Çevredeki Muş, Malazgirt gibi verimli ovaların ürününü getirmek de mümkün değil. Çünkü öküz, at, merkep gibi vasıtalarla bu iş yapılamaz. Arazinin dağlık ve engebeli olması, yükün belirli bir miktarı aşmamasını gerektiriyordu. Uzaklığa göre bu belirli miktar da bunu getirecek hayvanların ancak yemine yetiyordu. İaşe durumu bu... Teçhizat da buna göre olacak. Zaten bu savaşa her cephede olduğu gibi yarı silahlı gireceğiz, bu belli. Bu kolordu da zaten Çatalca muharebelerinden dönüyordu. Bu muharebeye eğer girebilirse, Balkan savaşlarından arta kalan silah ve cephaneyle girecek.

Dağların merhametsiz, amansız soğuğunu yollarda ordu söyleyecek. Enver, Hafız Hakkı, Bahaeddin Şakir'in kim ve ne olduklarını da maalesef bu bahtsız kahraman ordunun hazin akibeti anlatacak...

Alman gizli teşkilâtının emriyle Başkumandan Vekili olan Enver, nasıl ki bir gün Bingazi kumanda mevkiini gene buradan aldığı emre uyarak bırakıp koşa koşa İstanbul'a geldi ve Bâbıâli'yi bastıysa, bu gün de Kafkas cephesinde kumanda mevkiinde aynı emirle Başkumandanlık vazifesini terkederek Üçüncü Ordu'nun başına gitti. Genelkurmay İkinci Başkam da beraber geldi. O da Onuncu Kolordu'nun başına bela oldu. Bu kadar mı? Bunların bir de eki var: Doktor Bahaeddin Şakir... Bu küçük beyin de askerlik hevesi kabarmış, çete yapacakmış. Ordudan en usta erler ve en değerli subaylardan bu bey'e yeter miktar ayrıldı; arzu buyurdukları askercilik oyununu yapabilmesi için emrine verildi.

Hafız Hakkı, Onuncu Kolordu kumandanı olmak istemiş. Öyle olmuş... Gelmiş, kolordusunu almış, Enver'i dinlemeden bildiği yönden Sarıkamış'ı almaya yollanmış. Enver, meşhur «İhata (kuşatma) Manevrası» ile ondan önce Sarıkamış'ı düşürmek derdine düşmüş...

Düşerse ne olur? Bu Sarıkamış neden bir amaç ve erek olmuş belli değil... Ordu aç ve çıplak buzlar üzerinde oraya yöneltilmiş!...

Enver, gelir gelmez bütün cepheyi dolaşmış. *Sarıkamış, İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi* isimli eserin yazarı, o zaman Dokuzuncu Kolordu Erkân-ı Harp Reisi Binbaşı Şerif Bey'in yazdığına göre(*), askerin aç ve perişan halini bizzat görmüş. Ertesi gün demeç kılıklı bir tamim yayımlamış:

«Askerler! Hepinizi gördüm. Ayağınızda çarığımız, sırtınızda paltonuz olmadığım gördüm. Lâkin karşınızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü nan ü nimete kavuşacaksınız.»

Allah bu türden bir vicdansızı hiç bir milletin başına belâ etmesin. Şerif Bey, böyle aç çıplak askerle taarruz hareketini Enver'in tutturmasını kolordusuyla başım alıp giden Hafız Hakkı ile aralarındaki rekabete verir. Ve bunun sebebini kıskançlıkta bulur. Ben zannetmiyorum. Bu hareket, Alman genel karargâhının verdiği kesin emrin uygulanmasından ibaret. Bu iki vicdansız adam, efendilerinin iradelerini yerine getirmek çabasıyla bu aç ve çıplak askere:

- Alın ve karnınızı doyurun! diye Kafkas Dağları'nı göstermişlerdir.

Sarıkamış ne bir amaç, ne de herhangi bir sonucu elde etmeye yarayan bir harekettir. Bu apaçık herkesin bileceği bir şey. Burada gizlenen amaç, Rusların buralara kuvvet ayırmasını sağlayarak Alman ve Avusturyalıların yükünü hafifletmek... Yoksa 200.000 kişilik, o da aç ve çıplak bir orduyla bu merhametsiz dağların aman bilmez kışlarında nihayet donmaktan başka ne yapılabilir? Nitekim öyle de oldu.

Bu muharebelerin ayrıntısına ne gerek var. Sonunda şöyle bir facia şeklinde belirdi:

29. Fırka karlı ormanlar içerisinde dağılıp perişan oldu. 87., 85. Alaylar bu karlı vadilere atılarak karlar içinde donup kaldılar. 9. Kolordu'nun hemen yarısının donduğu, bir gece yürüyüşünün sabahında anlaşıldı. İki gün önce savaş gücü 21.000, erzak ve cephane kolları hariç genel kuvveti 28.000 neferden ibaret olan 29. Fırka'nın mevcudu 300 nefere indi. Burada Osmanlı basınının vatansever hizmeti akla gelir. Bakın o gün İstanbul basınında şöyle bir resmî tebliğ yayımlandı:

(*) Yazan: Köprülülü Şerif, İstanbul 1338/1922.

«Erzurum, 11 Kânun-ı sani 1330(*)

Kafkas şevâhiki (tepeleri) bir puşide-i sefîd (beyaz örtü) ile örtülüdür. Kar hemen bir metreyi geçti. Harekâttaki sükûn hep bu sebeptendir. Bahadır askerlerimizde ilerlemek iştiyakı (özlemi) o kadar çoktu ki kabil olsa nefesleriyle karları eritip yol açacaklar. Nispeten karı az olan mıntıkalarda kahramanlarımız muvaffakiyetler elde ediyorlar. Dün düşmandan süngü hücumuyla iki mevzi zaptettiler.»

Günlerden beri durumundan haber alınamayan Hafız Hakkı'nın 40 bin kişilik 10. Kolordu'sunun 30. Fırka'sı Beyköy'e, 31. Fırka'sı Başköy'e geç vakit perişan ve harap bir durumda vardılar. Bu ordu, Ardahan yolu ve Allahüekber Dağı yönüyle Sarıkamış--Kars yolunu kestirmek için Başköy ve Beyköy'e yönelttiği 32 bin kişilik iki fırkasından ancak 3 bin 100 kişi getirebildi. Yani mevcudun 1/10'u. Hafız Hakkı bu kalanların da 20/100'ünün ayaklarının donuk olduğunu utanmadan, intihar etmeden bir raporla bildirdi.

Bu kuvvetten bir alay, Beyköy'de perakende ve perişan erlerini toplamak için sancak açtı; sancağın altına ancak 80 kişi geldi. Bu tabur Erzurum'dan 800 mevcutla çıkmıştı. 10. Kolordu'nun da kayıp nisbeti bu: 9/10.

9. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi, eserinde, «İşte böylece 29. ve 17. Fırka'lar düşmanla karşılaşmadan Enver'in şeytanî, mel'un ve sefil bir hevesi uğrunda, lüzumsuz ve yersiz bir tecrübe uğruna mahvoldular,» der.

13 Kânun-ı evvel 1330 günü(**) acı bir gerçek belirdi. Akşama doğru Kötek tarafından başgösteren Rus kıtaları, Kolordunun sağ kanadını sarmak üzere mevziin güneyinden ilerlemeye başlar. Kolordu dediğimizin bütün mevcudu belki bir alay miktarı kalmış... Sağ kanadım güvenceye almak için Başkumandanlık ve Kolordu, karargâh muhafız erlerini ileri karakola sürmek zorunda kalmışlar.

(*) Miladi 24 Ocak 1915.

(**) Kânun-ı sani olması gerekir. Miladi 26 Ocak 1915.

Ruslar 11. Kolordu'yu Aras güneyinden, 10. Kolordu'yu cephesinden ve kuzeyden zorlamaya başlamışlar. 9. Kolordu'yu tamamıyla sarmışlar. Zaten bunların yalnızca adı kolorduydu. Enver durumun kötülüğünü anladı; 10. Kolordu karargâhına savuştu. İşte böyle kara bir günde Enver, Hafız Hakkı'yı paşalığa yükseltti ve sol kanat kumandanlığına tayin etti. Doğrusu, 10 günde 40 bin kişilik bir orduyu 1/10'a indirerek eşsiz hizmet gösteren hain suç ortağına karşılık vermeyi bilmiş.

Ruslar, Bardiz'e bağlantıyı kesmişler. Sarıkamış arkasından 15 santimetrelik havan bataryalarının tahrip gülleleriyle mevzilerimizi dövmeye, çevirme kollarını dönüş yollarımıza doğru yöneltmeye başlarlar. Enver, bu hareketleri Rusların kaçışına yorar. «Ruslar kaçıyor,» der. Şerif Bey, «inanmadım, askerin manevi kuvvetini ayakta tutmak için böyle söylediğini zannetmiştim. Meğer buna inanıyormuş. O vakit bunun ne derece cahil bir deli olduğunu anladım,» der. Biraz geç, ama zarar yok.

Mızrak çuvala girer mi? Nihayet dediğimiz gibi Enver, kötü durumu anlar, savuşur, 10. Kolordu'nun başına ekşir. Ruslar top, tüfek, mitralyöz ateşini şiddetlendirirler. Akibet belli olmuştur artık... İşe yaramaz topları, alay sancaklarını Bardiz'e gönderdiler. Kolordu çekilmeye hazırlanıyordu. Düşman tazyiki soğukla beraber her an şiddetini artırıyordu. Donanlardan başka herkes titriyordu. Pek çok askerin parmakları donmuştu. Bu sırada karargâha Hafız Hakkı Paşa geldi. Telâşını gizlemeye çalışarak, sıkılmadan, utanmadan, Napoléeon'un «Tout est perdu, sauf l'honeur»(*) sözünü Ali İhsan Paşa'ya tekrarlamak istedi. Erkân-ı Harbiye Reisi Şerif Bey, sözünü kesti:

- 10. Kolordu'nun Çermik yönüyle dağlar üstünden bir tek irtibat yolu var. Bu sabah keşfettirdim. Saat 4'te 10. Kolordu çekilmeye başlayacak. Siz de bu yoldan çekilebilirsiniz. Ümit ederim ki Ruslar farketmezler.

Demeye kalmaz, ilerden bir gürültü, telâşlı bir hareket belirir: Dört beş er, ellerindeki mekkâre hayvanlarını çekmeye, âdeta kaçmaya çalışıyorlar. Hafız Hakkı:

(*) Onur hariç her şey gitti.

- Bu ne? Panik var!

- Hayır! Bu ordu şimdiye kadar panik yapmadı. Şimdi ise panik yapacak ordu yok.

Ne fazla konuşmaya ne espri yapmaya imkân var. Bir sinema şeridi gibi hızlı geçen olayın ardında karargâh kurşun yağmuru altında kalır. Hafız Hakkı, atına atlar, 10. Kolordu yönüne doğru sırra kadem basar. Aceleyle kırbacım da İhsan Paşa'ya yadigâr bırakır.

Ruslar, ayın 23'ünde, yani çekilme emrinin ertesi günü Diyonik'e girerler. 10. Kolordu'nun kalıntılarını takip ederler.

O gün İstanbul gazetelerinde yayımlanan resmî tebliğ şudur:

«BÜYÜK ZAFER»

«23 Kânun-ı sani 1330(*)

2400 esir, 8 top, 13 mitralyöz... Her taraftan zafer haberleri.»

Sarıkamış yazarı, bu görünümü şöyle anlatır:

«Enver, alçak inadının, ihanetten gıda alan dik kafasının etkisiyle, 12 gün içinde şu karlı dağlara ve büyük ormanların karanlıklarına gömdüğü binlerce bedbaht vatan evladım çiğneyerek yalnız başına, dişlerinden kanlı salyalar akan bir yılgın canavar gibi kaçarken karşısında Erkân-ı harp Binbaşısı Celâl'i buldu. Celâl, Başköy tarafları da silahlı, silahsız, toplayabildiği 5-10 perakende erle her taraftan hücum eden Rus bölüklerine fazla müdafaaya imkân bulamadığından, maiyeti gibi esir düşmemek için bir kolayım bulup çekilmişti. Enver o sırada bu karanlık fecaat sahnesinin bütün şahitlerini ya Sarıkamış ormanlarında, ya Sibirya çöllerinde imha etmekten başka bir şey düşünemediği için Celâl'i görür görmez sarardı:

- Terk-i mevzi etmiş, kurşuna dizin! diye emir verdi.

O, rasgeldiğini böyle ısırmak istiyordu. Kudurmuştu...

Enver Bardiz'e kaçtı. Ordunun başarıyla savaştığım söyleyerek yalanlar söyledi ve Hadik'li Kürd Paşa'nın yardımıyla Pasinler'e, oradan Erzurum'a atladı. Katil, bütün evlâtlarını dişlediği, boğup yediği Erzurumluların gözüne gözükmedi. Vali Tahsin Bey'in sağladığı bir kızağa büzülerek ürkek ve sinsi, Sivas'a

(*) Miladi 5 Şubat 1915.

defoldu. Bu iki canavar 80 bini aşkın vatan evlâdını Sarıkamış ormanlarının korkunç derelerinde, Allahüekber dağının ıssız vadilerinde karlara gömdüler ve kaçtılar.»

İşte o günlerde yayımlanan bir resmi tebliğ:

«Erzurum, 29 Kânun-ı sani 1330(*)

26 Kânun-ı sanide bir Rus postası ileri karakollarımıza esir düşmüştür. Son derece sefil ve bîtap bir halde bulunan posta neferi, askerimizden en evvel ekmek talep etmiş ve sonra da geri verilmemesini rica etmiştir.

Askerimizin ahval-i sıhhiye ve kuvve-i maneviyesi (sağlık durumu, manevi gücü) son derece mükemmel olduğu gibi ordumuzun iaşe ve levazım tertibatı mucib-i şükran olacak derecede muntazam ve mükemmeldir.»

Âyet, hadis değil ama atalar sözüdür: «Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.» Her günün bir sabahı, her sabahın bir akşamı, bir yatsısı vardır, gelir. İşte bu kara günün de yatsı vakti geldi. Her yalancının mumu gibi bu adamların da mumu söndü.

Yüzbinlercenin toplamı, milyonlarca genci Arabistan'ın kızgın çöllerinde, Kafkas'ın buzlu dağlarında, Çanakkale cehenneminde silahsız, yiyeceksiz, aç çıplak, devletin en küçük bir çıkarını aramadan, kollamadan harcayan bu adamlar(**) bir gece İstanbul'un bir yalısında toplandılar, düşman donanmasına mayınlarını elleriyle tarayarak açtıkları Akdeniz geçidinin aksi yönünden Karadeniz'in karanlıklarına daldılar ve kaçtılar. İlerde hesap verecceklerine ilişkin birer mektup da bırakarak...

Enver, İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta, Kafkasya'da daha önemlice işleri olduğunu, bunun için kısa bir yolculuk yapmak zorunda kaldığını, vatanın hizmet vermeye uygun olduğu bir gün döneceğini bildirir; dinine ve padişahına hizmetlerinde devam edeceğini ayrıca vaad eder.

(*) Miladi 11 Şubat 1915.

(**) 2 Kasım 1918'de Türkiye'den ayrılan İttihatçılar şunlardır: Talât, Enver ve Cemal Paşa'larla Beyrut Valisi Azmi, eski polis müdürü Bedri, Doktor Nâzım, Doktor Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler.

Adeta babadan kalan mirasını vekiline geçici olarak bırakan bir mal sahibi edasıyla yazdığı bu mektupta, «ben gelinceye kadar emanet ettiğim görevin iyi korunacağından ve yapılacağından emin olabilir miyim» edası sezilir. Anlayış meselesi bu!

Onun, firkaları, orduları Kafkas'ın buzlu dağlarına gömdüğü günlerde, «Kafkas şevâhiki bir pûşide-i sefide bürünmüştü. Kabil olsa bahadırlarımız karları nefesleriyle eritip ilerleyecekler» gibisinden destanlar yazan gazeteler, sinsi bir dinleyişten sonra bu kaçışların gerçekleştiğinden şüpheleri kalmadığı gün:

- Kaçtılar bu alçaklar! Çöllerin kızgın cehennemlerinde, Kafkas'ın buzlu dağlarında memleket gençliğini mahveden bu türediler bir hırsız gibi gecelerin karanlıklarına karışarak kaçtılar en sonunda. Hesap vermeden; yaktıkları canların, yıktıkları hanümanların hesabını vermeden...

Bu kükreyişi aynı adlı gazetelerde aynı adamlar yaptı.

İnsan akıl ve anlayışının kabul etmediği, insanlık gücünün yetmediği isteklerine:

- Emredersiniz paşa hazretleri, cevabıyla yüz binlerle memleket evlâdının buzlu dağlarda, kızgın çöllerde mahv ve perişan edildiğini görerek en küçük bir itirazda bulunmamış olanların, «Enver'in şeytanî, mel'un ve sefil bir hevesi, lüzumsuz, yersiz bir tecrübesi uğruna mahvoldular» demeye hakları olacağı şüphelidir.

- Ah ne bilirsin birader. Biz de onu bir şey zannettik. Ne bilelim mecnun bir katilden başka bir şey olmadığını, bilir miydik? demek, onun kaçışından sonra hiçbir şey ifade etmez.

Onların bilgisizliği, muharebelerin başlangıcından ve devamından çok önce başlar. Onlar Enver'in en ufak bir hizmeti olmadan kahraman oluşundan bir şey anlamadılar. Mahmud Şevket Paşa padişahın en yakın bir bendesiyken, onun hürriyet kurtarıcısı ordunun başına nasıl ve kimin dürtüşüyle geldiğini anlamadılar. Enver'in savaş meydanını terkettiği gün askerlik kuralınca kurşuna dizilmesi gerekirken, üstüne ordu başkumandanını ve Harbiye Nâzırı'nı öldürerek yarbaylıktan başkumandanlığa terfiinin manâsını da anlayamadılar. Kendileri varken, ordularının, eğitilmek için bütünüyle yabancı kumandanların emrine verilmesi gayretinden şüphelenmediler ve bu hareketin ordu ileri gelenleri sıfatıyla kendile-

rine hakaret olacağını hissetmediler. Bonzart Paşa'yı(*) Ahmed Fevzi Paşa'ya tercih ettiler. «Çıplak asker soğukta donar, aç asker döğüşemez, ayaklarında çizmesi olan askerin donduğu yere vatan evlâtlarının pabuçsuz gönderilmesi suikast olur,» diyen kendi kumandanını, gerçeği ifade ettiğini bildiği halde korumaz, ondan yana olduğunu açıkça göstermez. Bir yabancının gerçekleştirilmesi mümkün olmayan, insan gücünün üstündeki isteğine ses çıkarmadan boyun eğer. Bu davranışlarıyla yurdunun tükeniş uçurumuna yuvarlanmasına seyirci olur. Sonra bütün bunların günahını üç kişinin omuzuna yüklemeye kalkar;

«Allah belânı versin Enver», «Kahrolasın Talât» demekle çok az bir şey ifade etmiş oluruz. Bu itaat ne askerî bir zorunluk, ne de dinî bir boyun eğmedir. Allah bile «Nefsin gücü dışında teklif olmaz,» der. Askerlik de, insandan dinin isteğinden fazlasını bekleyemez.

- Saldır düşmana! emrini verdiğin askerin «Kasatura, tüfek ver!» demesi elbette itaatsizlik olmaz.

Bir Allahın belâsı Napoléon örneği var.

Bu okuduğunu anlamamış, kendi dilleriyle bir mektup yazmayı beceremeyen herifler, en akla sığmaz çılgınlıkları o modele uyarak yaptılar. Bunlar için istediğimiz tür ve çapta lânetler okuyabiliriz, ama kendi hissemize düşeni de ayırmak şartıyla. Diplomat, subay, yazar, aydın, hoca, derviş...

Hiç değilse her sınıftan aydın kitlenin bu alçakça boyun eğmesi, büyük cinayetin ortak faili olmalarını ve bu koca trajedinin sebepleri arasında sayılmalarını gerektirmez mi?

Evet! Yaktılar, yıktılar, bu işin bir numaralı kundakçıları gecenin karanlıklarına karıştılar ve kaçtılar. Dönmek üzere gittiklerini söyleyerek. Çoğu dönmedi, dönenleri de oldu. Eteklerinin

(*) Alman Genelkurmay İkinci Başkanı Bonzart von Shellendorf. Birinci Dünya Savaşı'nın yığınak ve savaş planları Alman Genelkurmayı'nca yapılmıştı. Bonzart, 19 Ekim 1914'te bir «harp lâyihası» hazırlamıştır.

altında saklı ihanet hançerleriyle İzmir'de toplandılar.(*) Kendilerini Malta zindanlarından, anayurdu, milletin bağımsızlık ve onurunu düşman çizmeleri altından kurtaran adamı öldürmek için. Bütün insanlıkla beraber Cumhuriyet savcısı da ne söyleyeceğini şaşırdı, yalnız şöyle haykırdı:

- CİBİLLÎ(**) KATİLLER!

(*) 16 Haziran 1926'da bir ihbar sonucu Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast yapılacağı öğrenilmiş; İzmir ve Ankara'da kurulan İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar sonucu gerçek suikastçılarla birlikte, birçok eski İttihatçı da idam edilmişti (Temmuz-Ağustos 1926).

(**) Yaratılıştan, doğuştan.

DOĞMAYAN HÜRRİYET İÇİN YAZILANLAR

Eser son derece canlı ve şüphesiz, ilk elden çıktığına göre, yüzde yüz hakikattir. Hükümleri vesikaya müstenittir. Vesikalar da sıhhatinde şüphe olmayan şeylerdir.

Doğmayan Hürriyet, Türk tarihinde acı hakikatleri korkmadan söyleyen bir eserdir. Meşrutiyet devrini, hattâ bugünün rejim bocalamalarını anlamak isteyenler bu ihtilâl tarihini okumalıdırlar.

Burhan Felek (**Cumhuriyet,** *24.6.1958)*

Hasan'ın bu 200 sayfalık eseri, İkinci Meşrutiyet'i, Mebusan Meclisi'ni, 31 Mart'ı, politikacı orduyu, Halâskârlar kıyamını, Balkan Harbi'ni, mağlûbiyetin siyasî sebeplerini, İttihatçıların Bâbıâli Baskınını, Mahmut Şevket Paşa'yı, Enver Paşa felâketini, Birinci Dünya Harbi'ni, Kanal Seferi'ni, Sarıkamış Faciası'nı en canlı çizgileriyle tasvir ediyor.

Ulunay (**Milliyet,** *10.7.1958)*

Bu kitap, tarihimizin en facialı devrini ve koca Osmanlı İmparatorluğu'nun acıklı yıkılışını anlatan pek değerli ve ibretli bir eserdir. "Hürriyet, Adalet, Müsavat" iddiasıyla ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hürriyeti, adaleti, müsavatı nasıl boğduğunu, facialar üzerindeki süslü örtüyü kaldırarak, bütün dehşetiyle açıklıyor.

Kadircan Kaflı (**Tercüman,** *28.7.1958)*

Son günlerde okuduğum bir kitabın tesiri altında bulunmaktayım. Doğmayan Hürriyet adıyla Hasan Amca tarafından neşredilen bir eser. ...1908 Meşrutiyet hareketinin yarattığı havayı bütün saf ümitleriyle, bütün cehaletleriyle, bütün gafletleriyle, bütün hatalarıyla insana yaşatıyor.

Ahmet Emin Yalman (**Vatan,** *14.8.1958)*

Hürriyet mücadelelerine, Meşrutiyet'in siyasi olaylarına karışmış olan Hasan Amca, hatıralarını toplamış, düzenlemiş, bunları belgelerle sağlamlaştırarak, duygularına kapılmaktan sakınarak tarihçiye pek büyük yardımı dokunacak bazı aydınlatmalara varabilmiştir. Doğmayan Hürriyet adlı kitabı, tarihe, hele yakın tarihimize meraklı olan okuyucularına salık veririm.

Yaşar Tellidede [Melih Cevdet Anday] (**Tercüman**, *27.9.1958)*

Hasan Amca'nın kitabı, tarihimizin bir dönüm noktası, bir geçit devresi etrafındaki yanlış düşüncelerimizi, batıl inanışlarımızı silip süpürüyor. ...Kucakladığı konuların ciddiliğine bakıp da kupkuru bir siyasi veya tarihi tetkik okuyacağınızı sanmayın. Hasan Amca, bu çetin konuları pek tatlı bir hikâye dili ile, bir hiciv üslûbuyla anlatıyor bize...

Hikmet Engin (**Yeni Gazete**, *19.12.1958).*

Okuyucuların bir bölüğü için kitabın yargıları insafın ötesinde sayılabilecektir. Ama, Hasan Amca'nın ortaya döktüğü gerçekleri görmezlikten gelmeye de imkân yok... Hasan Amca'nın, Eşref gibi "Doğdu hürriyet konuldu bir perişanın adı" demek istercesine önümüze serdiği bir evrenin hikâyesi bu kitapta herhalde dikkat ve ibretle okunmaya değer.

Sami N. Özerdim (**Türk Dili**, *1.7.1959)*

İkinci Meşrutiyet'ten sonraki siyasal olaylar içinde önemli işler görmüş olan Hasan Amca'nın Doğmayan Hürriyet adlı değerli kitabı...

Aziz Nesin (**Türk Dili**, Temmuz 1974)

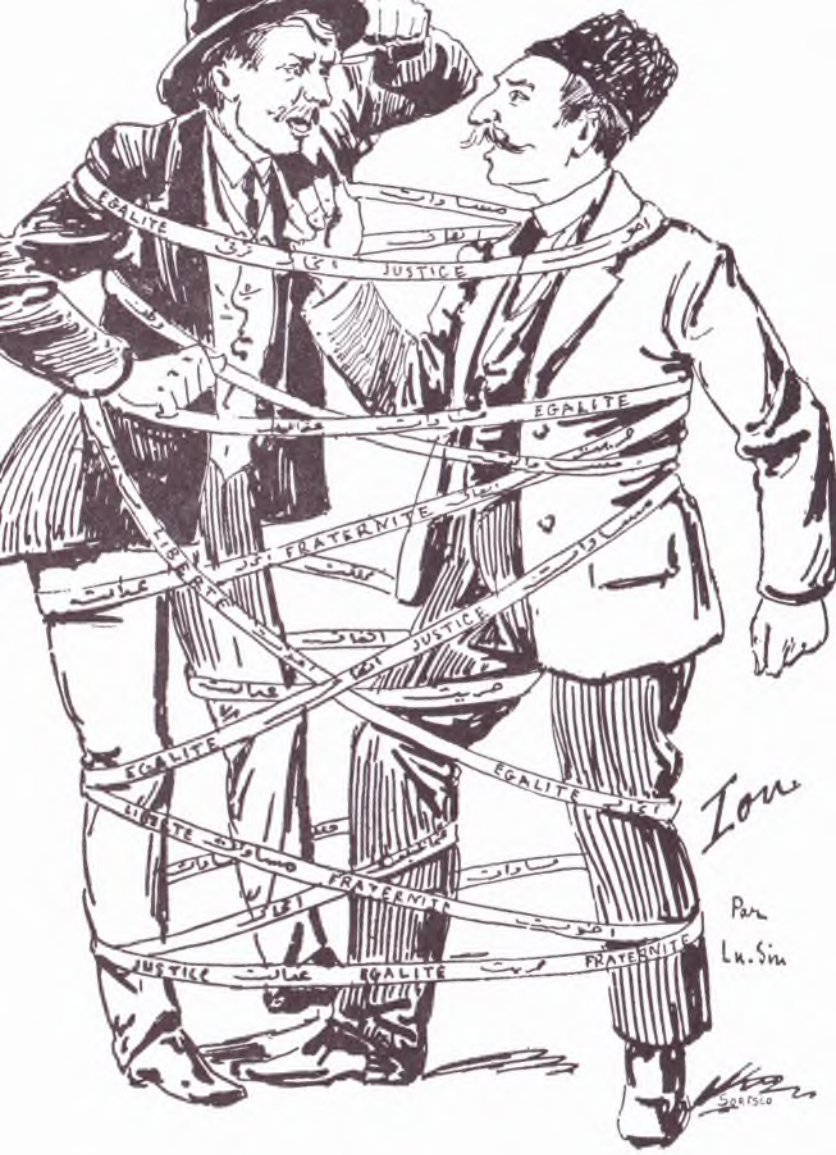
FOTOĞRAFLAR
VE
BELGELER

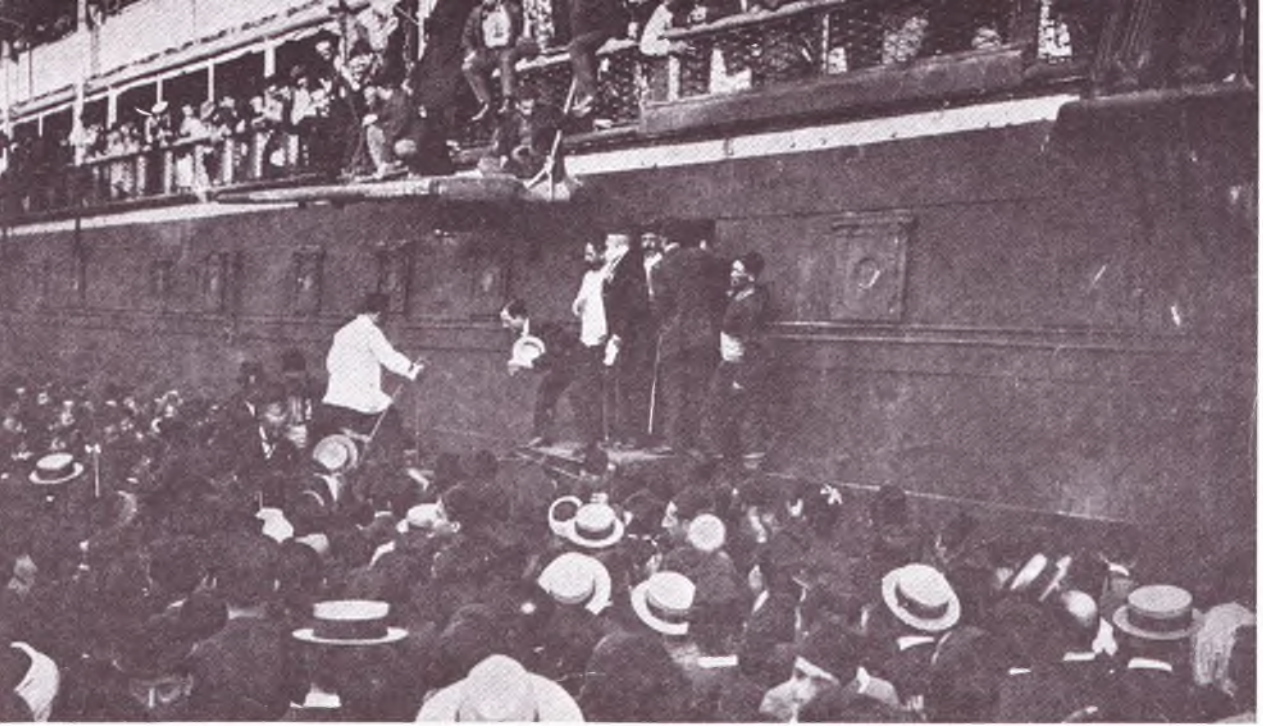
FİKRET OTYAM (14 ve 15. sayfalardaki fotoğraflar), MÜFİT BAYURGİL (aynı sayfalarda Hasan Amca'nın hesap cüzdanı fotokopisi) ve KEMAL ÖZDEMİR'e (13. sayfadaki fotoğraflar) teşekkürlerle.

İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANI - "İlk günler halkın gösterileri birbirini izliyordu. O hareketlerden manâ çıkarmak oldukça zor... Her kafadan bir ses çıkacağı tabii..."

İTTİHAD (BİRLİK) - "Kalem" dergisinde "En büyük kuvveti teşkil eden ittihaddır" altyazısıyla yayımlanan karikatürde, İmparatorluğu oluşturan unsurlar, birbirlerine İttihatçıların "Eşitlik", "Adalet", "Özgürlük" sloganlarıyla bağlanmış görünüyorlar. Hasan Amca'ya göre, 1908'den sonra bu ırk ve unsurlar arasındaki kavga hızlandı ve İmparatorluğun parçalanmasına kadar gitti.

FUAD PAŞA'NIN DÖNÜŞÜ - Abdülhamid'in sürgün ettiği Fuad Paşa, II. Meşrutiyet'in ilanından 20 gün sonra, 12 Ağustos 1908'de İstanbul'a döndü ve rıhtımda büyük bir gösteri ile karşılandı. Abdülhamid'e dargındı. Hasan Amca, "Müş'ir Deli Fuad Paşa"yı "ondan daha az müstebit olmayan" bir zat diye niteliyor.

SÖYLEVLER, KONFERANSLAR: "Hatip"ler, İstanbul'un dört bir yanına dağılmış, söylevler veriyorlardı. İstanbul'a dönen Prens Sabahaddin de "yerinden yönetim" konusu üzerinde konferanslara başlamıştı. Solda Fuad Paşa'nın Taksim Bahçesi'ndeki söylevi, altta Prens Sabahaddin Bey.

TALÂT BEY (PAŞA)

CEMAL PAŞA

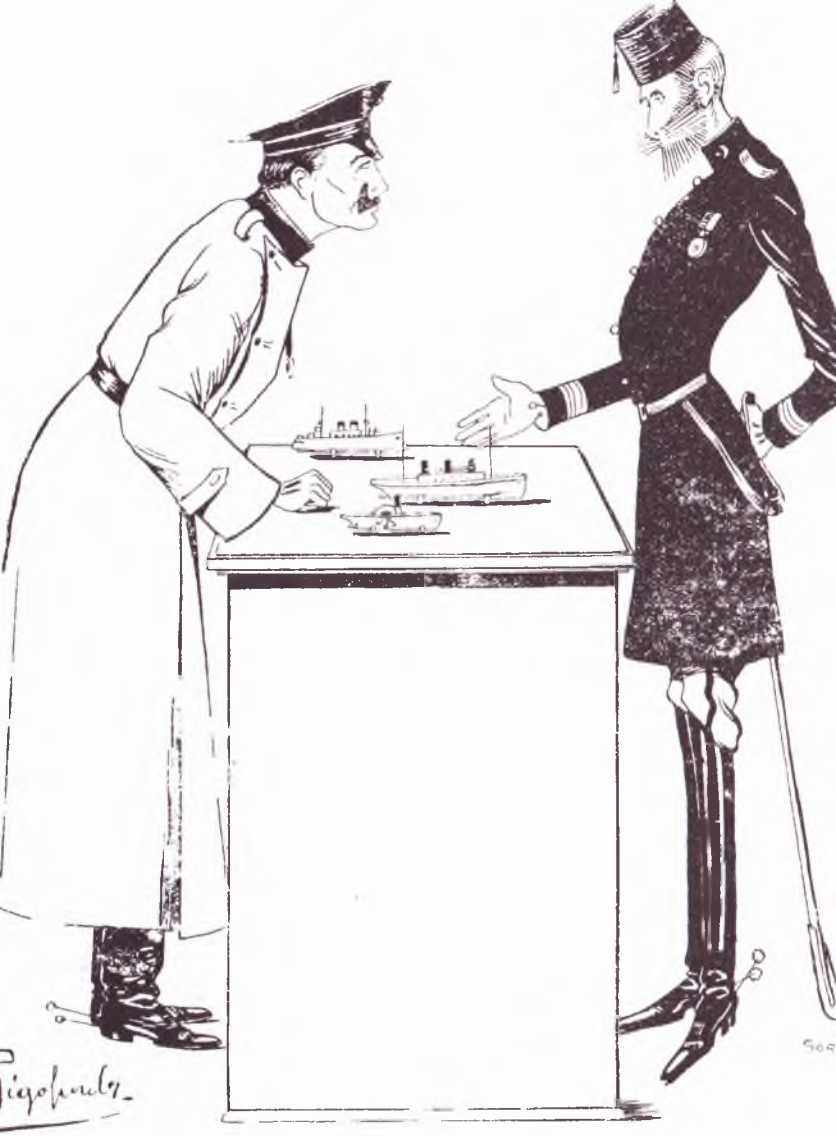

Solda, üstte Sultan Mehmed Reşad, altta Enver Paşa. Sağda, üstte Mahmud Şevket Paşa, altta "Halâskâr"ların I. Dünya Savaşı sırasındaki örgütlenme çalışmalarını belgeleyen mühür: "Osmanlı Halâskârân Cemiyeti - 1331 (1915)".

HARBİYE NÂZIRI - Mahmud Şevket Paşa, Alman generaline, "Atina'ya göndermek için bir yılbaşı hediyesi isterim," diyor. Hasan Amca, onun Alman siyasetine "bir emir kulu gibi gözü kapalı hizmet ettiğini" öne sürüyor.

31 MART OLAYI - Hareket Ordusu'na bağlı birlikler ayaklanmayı bastırdıktan sonra Köprü üzerinde, nöbette (26 Nisan 1909).

BÂBIÂLİ BASKINI - İttihatçıların 23 Ocak 1913 günü Bâbıâli'yi basması; olaya seyirci kalan koruma (Uşak Redif) taburu...

BALKAN SAVAŞI - İstanbul, elden çıkan topraklardan gelen perişan "göçmen kafileleri"yle dolmuştu. Bunların getirdiği haberlerde "kıyımlardan, ırza geçmelerin tüyler ürpertici çeşitlerinden söz ediliyordu".

ALMANLARLA İLİŞKİLER - Üstte: I. Dünya Savaşı sırasında Türk ve Alman subayları. Altta: Ekim 1917'de Almanya'da Bad Liebenstein'da Türk subaylarının da katıldığı bir törende Hindenburg'un 70. yaşı kutlanıyor.

KANAL SEFERİ - Almanlar, İngilizleri oyalamak amacıyla Osmanlı ordusunu Arabistan çölü üzerinden Süveyş Kanalı'na gönderdiler. Sefer, büyük bir bozgunla sonuçlandı. Fotoğrafta sefere komuta eden Cemal Paşa, "Suriye Cephesi"ni teftiş eden Enver Paşa ve öteki subaylar.

HASAN AMCA SON YILLARINDA

Fikret Otyam'ın objektifinden Hasan Amca, Dünya gazetesindeki odasında. Altta, ondan geriye kalan üç beş parça eşyadan biri: Emniyet Sandığı'ndaki hesabının 5 lira "bakiye"li küçük tasarruf cüzdanı.

İSTANBUL
EMNİYET SANDIĞI
Kuruluş : 1868

TASARRUF CÜZDANI

Hesap No. : 870

Hesap sahibi : Bay Hasan Amca

Kumbara cinsi :

No. :

Merkez / Şubesi

Sahibinin imzası

İSTANBUL EMNİYET SANDIĞI

Hesap No. : K. T. 870

Hesap Sahibinin İsmi

Bay Hasan Amca

Tarih	Yatırılan veya çekilen para (Türk lirası)	Yatırılan	Çekilen	Kalan	Tediye imzaları	
1/1 957	Y. Bin Dokuz Yüz Elli	1500 —		1500 —		
2 4.57	Y. İkiyüz T.L.		200 —	1300 —		
15.5.57	Y. Üçyüz T.L.		300 —	1000 —		
6.6.57	Y. İkiyüz T.L.		200 —	800 —	1-K. 16.	
19 6.57	Y. İkiyüz T.L.		200 —	600 —		
2 6.57	Y. Dokuz Yüz		200 —	400 —		
3 7.57	Y. İkiyüz T.L.		200 —	200 —		
4 7.57	Y. Elli Lira		50 —	150 —		
7.8	Y. Yüz T.L.		100 —	50 —		
7.9.57	Y. Kırk Beş Lira		45 —	5 —		
	Yekûn					

HASAN AMCA
1884 - 1961

Yakın tarihin bilinmeyen yönlerine ışık tutan iki kitabı bir arada sunuyoruz: İlk kitap, Alpay Kabacalı'nın İkinci Meşrutiyet sonrasındaki siyasal olayları ve bunlara katılmış olan Hasan Amca'nın (o dönemdeki adıyla Çerkes Hasan) yaşamını konu alan ve bir solukta okunan incelemesi: Öyle bir yaşam ki, Burhan Felek'in deyişiyle, yanında, Fransız gerillacısı Debray'nin hayatı çocuk oyuncağı gibi kalır... İkinci kitap ise, Hasan Amca'nın ilk kez 1958'de yayımlanan ve geniş yankılar uyandıran *Doğmayan Hürriyet*'i. Bu yankılara bakarak "bir devrin içyüzü"nü yansıtan *Doğmayan Hürriyet* için, sağcısından solcusuna tüm yazarların "değeri" üzerinde birleştikleri önemli bir yapıttır, diyebiliriz:

"Doğmayan Hürriyet, Türk tarihinde acı hakikatleri korkmadan söyleyen bir eserdir. Meşrutiyet devrini, hatta bugünün rejim bocalamalarını anlamak isteyenler bu ihtilâl tarihi okumalıdırlar" (Burhan Felek, *Cumhuriyet,* 24.6.1958)

"Tarihimizin en facialı devrini ve koca Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını anlatan pek değerli ve ibret verici bir eserdir." (Kadircan Kaflı, *Tercüman,* 28.7.1958)

"Kitabın tesiri altında bulunmaktayım." (Ahmet Emin Yalman, *Vatan,* 14.8.1958)

"Kitabı tarihe, hele yakın tarihimize meraklı olan okuyucularıma salık veririm" (Yaşar Tellidede [Melih Cevdet Anday],*Tercüman,* 27.9.1958)

"Tarihimizin bir dönüm noktası, bir geçit devresi etrafındaki yanlış düşüncelerimizi, batıl inanışlarımızı silip süpürüyor." (Hikmet Engin,*Yeni Gazete,* 19.12.1958)

"Bir evrenin hikâyesi bu kitapta herhalde dikkat ve ibretle okunmaya değer." (Sami N. Özerdim,*Türk Dili,*1.7.1959)

"Hasan Amca'nın Doğmayan Hürriyet adlı değerli kitabı..." Aziz Nesin, *Türk Dili,*Temmuz 1974)

"Genç neslin, Hasan Amca'nın bu kitabını mutlaka okuması gerek." (Hasan Pulur, *Milliyet,* 16.11.1989)

9 799753 792270